

“Bu memleket tarihinde Türk’tü, hâlde Türk’tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

**T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA**

ESKİ ÖN ASYA UYGARLIKLARINDAN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA TÜRK VARLIĞI

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

**ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2008**

ISBN: 978-975-409-471-8

NSN: 7610270401189

Yayın Kurulu Başkanı

Korg. Galip MENDİ

Editör

Dr. Öğ. Alb. Zekeriya TÜRKMEN

Yayın Kurulu

Kur. Alb. İskender ÖZBAY

Dr. Öğ. Alb. Zekeriya TÜRKMEN

Dr. Hülya TOKER

Tar. Uzm. Betül TURAN

Düzelti/Sayfa Düzeni

Yasemin TAŞCI

SUNUŞ

Dünya tarihinin en eski ve en köklü milletlerinden biri olan Türkler, bilinen tarihin hemen her devresinde var olmuşlar, kurdukları güçlü medeniyetlerle insanlık tarihini etkilemişlerdir. Türklerin, Orta Asya'da başlayan tarihî varlıkları, benimsedikleri kültür ve hayat tarzı sebebiyle "ana yurt" olarak nitelendirdikleri bu bölgenin dışına taşmış ve tüm dünyada önemli izler bırakmıştır. Yazılı kaynaklarda yer alan bilgilere ve bugüne kadar yapılan tespitlere göre Türkler, tarihte 16'sı büyük dünya devleti olmak üzere 113 devlet kurmuştur.

En eski çağlarda Orta Asya'dan dört bir yana gerçekleşen Türk göçlerinin en önemlisi batı yönünde olmuştur. Batı yönünde gerçekleşen ve milattan önceki devirlerden milattan sonra XI. yüzyıla kadar devam eden göçler sonucu, Anadolu coğrafyası Türkleştiği gibi Türkler daha sonra Avrupa içlerine kadar yayılmışlardır. Anadolu'ya milattan sonra III. yüzyılda başlayan Hun Türklerinin göç dalgasını daha sonra X. yüzyılda Oğuz Türkleri takip etmişlerdir. Böylece Büyük ATATÜRK'ün ifade ettiği gibi Anadolu coğrafyası uzun asırlardan bu yana Türk varlığını yaşatmaya devam etmiştir ve sonsuza kadar da yaşatacaktır.

Milletler için yeni bir ülke fethetmek hiç şüphesiz önemli ve büyük bir başarıdır. Fakat bir ülkenin fethedilmesi kadar o ülkenin elde tutulması ve korunması daha önemlidir. Bunun için öncelikle yapılması gereken iş, coğrafyanın vatanlaştırılmasıdır. Bu da ancak fethedilen coğrafyada millî kültür değerlerini her bakımdan hâkim ve üstün kılmakla mümkün olur. Türkler, Anadolu coğrafyasına geldikten sonra dağa, bayıra, düze, ovaya, nehir ve göllere kendi adlarını verdiler. Böylece Anadolu, Türklerin kanıyla olduğu kadar kültürleriyle de yoğrularak vatanlaştırılmış oldu. Ordu-millet anlayışıyla Anadolu yeniden baştan başa imar edildi. Romalıların "Büyük Mezarlık" dedikleri Anadolu coğrafyası, Türkleşerek "Türkiye" yani Türk'ün yaşadığı ülke haline getirildi.

XX. yüzyıl başında, büyük sıkıntı ve bunalımlara rağmen ATATÜRK önderliğinde, ordu-millet dayanışmasıyla topyekûn bir mücadelenin ardından hür, bağımsız ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Türk milletinin asırlar öncesine dayanan devlet geleneğinin tarihsel mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti, "yüksek Türk kültür ve kabiliyetinin bir eseri" olarak doğmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran irade, kuruluş felsefesinde hak ve adalet kavramını esas almış, dünyanın bütün mazlum milletleri için yol gösterici olmuştur. Türk milletinin kimliğini oluşturan kültürel doku; tarihinin her döneminde barış, sevgi, kardeşlik ve hoşgörü kaynağıyla beslenmiştir. Bu gerçek ilk Türk devleti olarak bilinen Büyük Hun Devleti'nden bugüne kadar değişmeden sürdürülmüştür.

ATATÜRK, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli yüksek Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürüdür." der. Türk kahramanlığı ve Türk

kültürünün temeli ise bütünlüğümüz ve güvenliğimizin dayanağı olan ve millî özelliklerimizi barındıran ortak bilincimizdir.

Bütünlüğünü, güvenliğini ve toplumsal huzurunu sağlamış bir Türkiye, düşmanları için nasıl caydırıcı bir role sahip ise dostları için de büyük bir güvence kaynağıdır. Millî güvenlik, millî bütünlük Türkiye Cumhuriyeti'nin devamı için her zaman gerekli olan en mühim kavramlardır.

Önemli olan devlet kurmak değil, bu devleti korumak ve sonsuza kadar yaşatmaktır. ATATÜRK, "Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şümullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." demiştir.

İşte bu eser, Türk milletinin Anadolu topraklarını vatanlaştırma sürecini göstermek ve milletimizin tarih bilincini güçlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anadolu'da Türk varlığı ne zaman başlamıştır sorusuna bugün tarih bilimi çeşitli yöntemlerle cevap aramaktadır. Ülkemizin seçkin tarihçileri tarafından kaleme alınan makalelerden oluşan bu eserin bundan sonra yapılacak çalışmalara yol gösterici önemli bir kaynak eser olacağını değerlendiriyorum.

Eserin hazırlanmasında yazıları ile bize katkıda bulunan değerli akademisyenlerimize, eserin yayıma hazırlık çalışmalarını gerçekleştiren Askerî Tarih Etüt Merkezi (ATEM) Başkanlığı personeline teşekkür ederim.

Galip MENDİ
Korgeneral
ATASE Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

İÇİNDEKİLER III

**“Diyar-ı Rum”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline
Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü**

Prof. Dr. Salim KOCA 1

Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi

Prof. Dr. Mustafa KAFALI 45

**Türklerin Anadolu’ya Akınları ve Malazgirt Zaferi’nden Önce
Anadolu’da Türk Varlığı**

Prof. Dr. Refik TURAN 57

Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu’da Türk Varlığı

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ 83

Eski Çağda Türkler

Prof. Dr. Salih ÇEÇEN 101

Türk Tarih Tezi ve Türk Tarih Kurumunun Kuruluşu

Dr. Hülya TOKER 109

“DİYAR-I RUM”UN (ROMA ÜLKESİ=ANADOLU) “TÜRKİYE” HÂLINE GELMESİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ

Prof. Dr. Salim KOCA*

*“Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız
yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de
milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden
yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.”*

Kemal ATATÜRK

Giriş

Türkler, tarihte en çok göç eden ve yayılan kavimlerin hiç kuşkusuz başında gelmektedirler. Dolayısıyla onlar, dünya coğrafyasını siyasi ve kültürel bakımdan en çok etkileyen ve değiştiren kavim olmuşlardır. Burada hemen belirtelim ki, bu göçler ve yayılmalar, Türklük için birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların bir kısmı Türklüğün aleyhine, bir kısmı da lehinedir. Aleyhte ve lehte olan bu sonuçları, şu şekilde belirlemek mümkündür:

- Göçler ve yayılmalar sonucunda birçok Türk topluluğu hem millî kültürünü hem de siyasi istiklalini kaybetmiştir. Hâlbuki, bu Türk topluluklarının çoğu, göç ettikleri ve yayıldıkları ülkelerde önce yerli halk üzerinde egemenlik kurarak buralarda da tıpkı eski yurtları Orta Asya’da olduğu gibi yeni birer siyasi teşekkül oluşturmuşlardı. Fakat, aradan az veya çok bir zaman geçtikten sonra içine girdikleri yeni çevrenin ve kültürün etkisi altında kalarak önce millî kültürlerini ve kimliklerini sonra da siyasi istiklallerini yitirmişlerdir. En sonunda da üzerinde egemenlik kurdukları toplulukların bir parçası hâline gelmişlerdir. Bunlardan geriye, bugün tarihî hatıralarından başka bir şey kalmamıştır. Özellikle eski yurtlarını terk edip Çin’e, Hindistan’a, Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya ve Balkanlar’a inen Türklerin akıbetleri hep böyle olmuştur.

- Göçler ve yayılmalar sonucunda bazı Türk toplulukları sadece siyasi istiklallerini yitirmişler, kültürlerini ise korumuşlardır. Bunlar, bugün İran’da, Kuzey Irak’ta, Kuzey Suriye’de, Afganistan’da, Çin’de, Kafkaslar’ın, Karadeniz’in kuzeyindeki ülkelerde (Rusya), Moldova’da ve Balkanlar’da öbek öbek yaşayan ve hâlâ kültürlerini korumakta direnen Türklerdir. Bu Türklerin bir zamanlar yine bu ülkelerde kendilerine ait bağımsız birer devletleri veya idareleri vardı. Bunlar, egemenlikleri altına aldıkları yerli halklara bir süre sonra siyasi istiklallerini kaptırmışlardır. Kaptırdıkları istiklallerini de bir daha geri alamadıkları gibi onların egemenlikleri altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bundan sonra da ancak onların müsaadeleri ölçüsünde kültürlerini korumaya ve devam ettirmeye çalışmışlardır.

- Göçler ve yayılmalar sonucunda sadece büyük bir Türk topluluğu ve onun etrafında toplanan Türk kitleleri, hem siyasi istiklalini hem de millî

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

kültürünü günümüze kadar koruyup gelmiştir. Bilindiği gibi, bu büyük Türk topluluğu, Göktürk ve Uygur devletlerinin ikinci temel unsuru olan Oğuz Türkleridir. X. yüzyıldan itibaren İslam dinine ve medeniyetine girmeye başlayan Oğuz Türkleri, 1040 yılında, Doğu İran'da yani Horasan'da kurdukları Büyük Selçuklu Devleti'yle Orta Doğu İslam ülkelerine hâkim olmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin Türklüğün kaderi bakımından tarihte oynadığı en önemli rol ise ana vatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzakta, Asya ile Avrupa'nın birleştiği bir noktada yani stratejik bakımdan son derece önemli bir yer olan Anadolu'da, Türklüğe yeni bir vatan açmış olmasıdır.

Milletler için yeni bir ülke fethetmek hiç şüphesiz önemli ve büyük bir başarıdır. Fakat bir ülkenin fethedilmesi kadar, hatta ondan da fazla, o ülkenin elde tutulması ve korunması önemlidir. Bunun için öncelikle yapılması gereken iş, coğrafyanın vatanlaştırılmasıdır. Bu da ancak fethedilen coğrafyada millî kültür değerlerini hâkim ve üstün kılmakla mümkün olur. Hatta bu da yetmez, millî kültür hâkimiyetini ve üstünlüğünü daima korumak da gerekir. Aksi takdirde fatih kavmin kültürü, bir süre sonra fethedilmiş ülkedeki yerli halkın kültürü tarafından özümseir ki, sonunda fatih kavim tarihten silinir gider. Nitekim, kültürlerini korumakta zayıf ve yetersiz kalmış olan birçok Türk topluluğunun sonu hep böyle olmuştur.

Öyleyse, burada sorulması ve cevap verilmesi gereken soru şudur: X. yüzyıldan itibaren topluca İslam dinine ve medeniyetine girip Orta Doğu İslam dünyasına hâkim olduktan sonra Anadolu'yu fethederek burada yeni bir vatan kuran Türkler, çeşitli ülkelere giden soydaşlarının akıbetine uğramaktan kendilerini nasıl kurtarıp bugüne kadar millî kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır? Hiç kuşkusuz, bu tarihî olayın bir değil birçok sebebi bulunmaktadır. İşte bu makalenin amacı, bu tarihî olayın nasıl gerçekleştirilmiş olduğunu araştırmak ve ortaya koymaktır.

İnsan kitlelerinin topluca kimlik değiştirmelerinde dil ve din unsurunun başlıca rolü vardır. Burada hemen belirtelim ki, içinde yaşadığı coğrafyadan ayrılmayan topluluklarda dil değiştirme olmadığı müddetçe, din değiştirme genellikle kimlik değişikliğine yol açmamaktadır. Mesela Farslar, İslam dinine girdikleri hâlde dillerini değiştirmedikleri için millî kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır. Hâlbuki, İslam dinine giren Kuzey Afrika toplulukları, dillerini koruyamadıkları için millî kimliklerini kaybedip Araplaşmışlardır. Öte yandan, Orta Asya dışına çıkan bazı Türk toplulukları için kimlik değiştirme, genellikle din değiştirme ile başlamıştır. Mesela, Tabgaç Türkleri ile Tuna Bulgarlarında durum tamamen böyle olmuştur. Bunlardan Tabgaç Türkleri Budizme girerek Çinlileşmiş,¹ Tuna Bulgarları da Hristiyanlık dinine girerek Slavlaşmıştır. Fakat, bu hususta Türkiye Türklerinin durumu tam bir istisna teşkil eder ki, işte bizim de üzerinde durduğumuz asıl konu budur.

¹ Tabgaç Türklerinin Çinlileşmelerinde kendi hükümdarlarının özel gayretleri olmuştur. Mesela onlar, Budizm'e girdikten sonra, anlaşılması ve anlatılması mümkün olmayan bir mantıkla Türk kitlelerine kendi giyimlerini ve dillerini kullanmayı yasaklamışlardır. S. Çağatay-S. Tezcan; "Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Soğdça Buğut Yazıtı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten), Ankara, 1975-76, s.251. Salim Koca; Türk Kültürünün Temelleri, II, Ankara, 2003, s.41, 179.

Anadolu'yu fethederek burada yurt tutan Türkler, din ve medeniyet değiştirmiş olmalarına rağmen² dillerini değiştirmemişler ve onu korumasını bilmişlerdir. Aksi takdirde, ana yurdun dışına çıkan diğer soydaşları gibi onların da millî kimliklerini ve kültürlerini korumaları mümkün olmayabilirdi. Çünkü, Türkiye Türkleri, Fars ve Arap kültür coğrafyasından çoktan uzaklaşmış oldukları hâlde bile, dillerini Fars ve Arap kültürlerinin etkisinden tamamen kurtaramamışlardır.

Kanaatimizce, Anadolu'da Türk kimliğinin ve kültürünün korunmasında İslam dini de müspet bir rol oynamıştır. Çünkü, Anadolu bir Hristiyan ülkesi idi. Burada Grek ve Roma kültürleriyle bütünleşmiş Hristiyanlık dini hâkimdi. Eğer Türkler İslam dinine girmeden bu ülkeye gelmiş olsalardı, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya inen soydaşları gibi Hristiyanlaşmaları kaçınılmaz olurdu. Öte yandan, İslam dini, tamamlanmış ve son din olduğu için bu dine giren topluluklarda, diğer semavi din mensuplarında olduğu gibi yeni bir din ihtiyacı ve arayışı hiçbir zaman olmamıştır. Zira, Alman kökenli Rus Bilgini Barthold'un da tespit ettiği gibi "Tarihte İslâm dinine girip de daha sonra bu dini bırakarak başka bir dine geçen hiçbir topluluk görülmemiştir."³ Bu tarihî gerçeğin en açık örneğini, Anadolu'da yurt tutan Müslüman Türklerde görmek mümkündür. Gerçekten de eksik ve üstelik bozulmuş bir dinin mensupları olan Anadolu yerli halkının, en mükemmel ve en son din olan İslam dinine mensup Türkleri din bakımından etkilemeleri hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Üstelik burada İslam dini, tıpkı milliyet bilinci gibi Türk kimliğini koruyucu rol üstlenmiştir. Böylece, Müslüman Türkler ile Hristiyan yerli halkların karışıp kaynaşması hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bundan dolayı, Anadolu'da hem yerli halk hem de Türk toplumu hemen hemen hiç karışmadan kültürlerini ve kimliklerini koruyarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Anadolu'nun coğrafi durumunun da buradaki Türk varlığının yerleşmesinde ve kökleşmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bilindiği gibi Anadolu'nun üç tarafı aşılması güç doğal engellerle yani denizlerle çevrilidir. Tek çıkış noktası olan Boğazlar da yerleşik bir medeniyete sahip olan Bizans Devleti tarafından tutulmakta idi. Eğer burada Türklerin önüne denizler ile Bizans engeli çıkmamış olsaydı, onların Boğazlar'ı kolayca aşıp Balkanlar'a ve Avrupa'nın içine doğru dağılarak bu geniş ve kalabalık insan coğrafyası içinde kendilerini kaybetmeleri kaçınılmaz olurdu. Nitekim, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya inmiş olan Türklerin kaderi, hep Türklük dünyasından kopmakla sonuçlanmıştır.⁴ Özellikle, Bizans'ın üç asra yakın bir süre Boğazlar'ı sıkıca elinde tutması, Türklüğün

² Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlar, X. yüzyıldan itibaren "Gök Tanrı" inancını terk edip İslam dinine, "atlı-göçebe Türk medeniyeti"nden çıkıp İslam medeniyetine girmişlerdir.

³ V. V. Barthold; Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Haz. K. Y. Koprman-İ. Aka, Ankara, 1975, s.96.

⁴ Orta Asya dışına çıkıp Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki sahalara yayılan ve buradan da Orta Avrupa ve Balkanlar'a inen büyük Türk toplulukları şunlardır: Avrupa Hunları, Avarlar, Sabarlar, Ogurlar (Oğuzlar), Onogurlar (On Oğuzlar), Kuturgurlar (Dokuz Oğuzlar)/Tuna Bulgarları, Uturgurlar/Otuz Oğuzlar/Etil Bulgarları, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kıpçaklar/Kumanlar.

hayrına olmuştur. Bu engel, devamlı batıya akış içinde olan Türk topluluklarının Anadolu'da yerleşmelerini ve kökleşmelerini sağlamıştır. Çünkü, Anadolu'ya gelen Türklerin çoğunluğu, henüz konar-göçer hâlde olup bunların yerleşik hayata geçebilmeleri de belirli bir zamanı ve uygun şartları gerektirmekteydi.

Buraya kadar yapmış olduğumuz giriş mahiyetindeki genel tespitlerden sonra, şimdi asıl konumuzu ele alabiliriz. Burada özellikle belirtelim ki, bu tarihî olayın birçok cephesi vardır. Biz burada, bu tarihî olayın sadece “siyasi, sosyal ve kültür cephesi”ni değerlendireceğiz:

1. “Coğrafyadan Vatana”

“Ülke kılıçla fethedilir, kalemle korunur.”

Yusuf Has Hacib

“Bir millet için vatanını savunmak, aynı zamanda geçmişini, bugününü ve geleceğini savunmak demektir”.

Gustave Le Bon

Tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli batıya akış içinde olan Türk topluluklarının kaderi, Türk ordularının savaş meydanlarında kazanacakları başarıya bağlı olmuştur. Daima görevinin ve sorumluluğunun bilincinde olan Türk başkomutanları da tarihin akışını değiştiren ve Türklüğün kaderini tayin eden büyük zaferler kazanmışlardır. Bunların en önemlileri, hiç şüphesiz, Dandanakan (1040), Malazgirt (1071), Miryokefalon (1176) ve Dumlupınar (Başkomutanlık) (1922) zaferleridir. Bilindiği gibi, Dandanakan Zaferi, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu sağlamış ve Türklüğün önüne de İslam dünyasının hâkimiyetini açmıştır. Malazgirt Zaferi ise Anadolu'nun fethi ve Türk vatanı hâline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Miryokefalon Zaferi de kurulan bu vatanı koruyarak Türklerin bu ülkede kalıcı olmalarını sağlamıştır. Dumlupınar Zaferi ise istilaya ve işgale uğramış olan Türk ata yurdu Anadolu'yu kurtarmış ve yeni bir Türk devletinin kurulmasını sağlamıştır.

Bizim burada özellikle üzerinde duracağımız konu, Türklüğün kaderi bakımından Malazgirt ve Miryokefalon zaferlerinin ortaya çıkardığı tarihî sonuçlardır. Çünkü, Malazgirt Zaferi'nden sonra gösterilen faaliyetlerle diğer İslam toplulukları gibi Türklerin de bir süre “Diyar-ı Rum” adıyla andıkları Anadolu, “Türkiye” yani bir Türk vatanı hâline getirilmiştir. Türk varlığının bu ülkedeki kalıcı tescili de Miryokefalon Zaferi'yle yapılmıştır.

1071 Malazgirt Zaferi'yle Bizans'ın ordusunu ve teşkilatını tamamen çökertmiş olan Sultan Alp Arslan, savaş meydanında yapmış olduğu anlaşmanın kısa bir süre sonra hükümsüz kalması üzerine, Selçuklu ve Türkmen beylerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir.⁵ Bu emir üzerine başta

⁵ Urfalı Mateos; Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, s.144. Zahirreddin Nişâbü'rî; Selçuk-nâme, Yay. Ebû Hamid Muhammed bin İbrahim, Tehran, 1332, s.27 vd.

hanedandan Kutalmışoğulları (Süleyman-şah ve Mansur kardeşler) olmak üzere birçok Selçuklu ve Türkmen beyi, Anadolu'da kendilerine yeni hâkimiyet sahası olacak yerlere doğru süratle ilerlemişlerdir. Öte yandan, arka arkaya yenilgiye uğrayan Bizans kuvvetleri ise bütün çabalarına rağmen ne Türk beylerinin ilerlemesini ne de Anadolu'nun fethini engelleyebilmiştir.⁶ Artık Anadolu, süratli bir şekilde el ve sahip değiştirmeye başlamıştır. Bizans imparatorları ise durduramadıkları bu fetihler karşısında, Batı dünyasından yardım istemekten başka çare bulamamışlardır.⁷

Burada özellikle belirtelim ki, Anadolu'daki bu fethin amacı, geçici bir istila ve işgal hareketi değil burada yeni bir Türk vatani kurmaktır. Zira, Selçuklu Devleti'nin temel unsuru olan Türkmenler (göçebe Oğuz kitleleri)⁸ için İslam ülkelerinin hiçbir yeri uygun bir yurt olamamıştı. Türkmenler ile yerli Müslüman halklar arasında aynı mekânı paylaşamamaktan dolayı büyük bir sıkıntı yaşanmakta idi. Selçuklu beyleri de Türkmenlerin bu ihtiyacını giderebilmek ve yerli halkları rahatlatabilmek için yeni bir ülke daha fethetmek zorunda kaldılar.⁹ Bu ülke de tabiat ve iklim şartları bakımından Türk hayat tarzına en uygun görünen Anadolu olmuştur. Bu sırada Anadolu, tamamen Bizans'ın elinde bulunmaktaydı.

Türklerden önce, hem İranlılar (Persler, Sasaniler) hem de Müslüman Araplar, Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirmişlerdir. Hatta bu ülkeyi, uzun sayılabilecek bir süre de ellerinde tutmuşlardır. Fakat onların bu fetihleri, Anadolu'nun ne etnik yapısı ne de kültür yapısı üzerinde bir değişiklik

⁶ Selçuklu ve Türkmen beyleri, Anadolu'nun fethine başladıklarında bu ülkeyi âdeta boşaltılmış ve harap vaziyette, Bizans idaresini de derin bir siyasi bunalım içinde buldular. Bizans ordusunun direnişi de çok zayıftı. Hatta birçok yerde, hiçbir direniş hareketi bile yoktu. Anadolu'nun yerli halkı ise Türkleri ne İranlılar gibi rakip bir millet ne de Araplar gibi karşı bir dinin temsilcisi olarak görüyorlardı. Jean-Paul Roux; Türklerin Tarihi, Çev. G. Üstün, İstanbul, 1995, s.154. İnancılara ve kültürlere saygılı oldukları için, birçok şehir ve kasaba halkı onlara kapılarını açmakta tereddüt etmiyordu. Öte yandan Bizans idaresi, yıllarca uyguladığı yanlış dinî ve iktisadi politikalar yüzünden kendi halkının desteğini tamamen yitirmiş bulunuyordu. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse Bizans idaresi, Anadolu'da öyle bir nefret uyandırmıştı ki, yerli halk bu idareye istemeyerek tahammül ediyordu (örneğin Rumlar, Ermeniler, Süryaniler). Bu yüzden Anadolu'nun yerli halkından Türk hâkimiyetine karşı hiçbir tepki gelmemiştir. Aksine, Anadolu'nun yerli halkı, adil ve koruyucu Türk idaresinde; toprağa, adalete, hürriyete, vergi muafiyetine, huzura ve emniyete kavuşmuş olmaktan dolayı sevinmiştir. Burada şunu rahatça söyleyebiliriz ki, Türkler sadece Anadolu'nun coğrafyasını değil aynı zamanda yerli halkın gönlünü de fethetmişlerdir. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), Çorum, 2003, s.29, 41. Georgios Nakracas; Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, Çev. İ. Onsunoğlu, İstanbul, 2005, s.34.

⁷ Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, 52 vd. 99. H. G. Wels; Kısa Dünya Tarihi, İstanbul, 1972, s.204. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), s.73.

⁸ İslam dünyasında Müslüman olan Oğuzlara, diğer soydaşlarından ayırt etmek için Müslüman Türk anlamında "Türkmen" denmiştir. Bundan böyle Türkmen adı gittikçe yaygınlık kazanarak sonunda tamamen Oğuz adının yerini almıştır.

⁹ Koca; Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun, 1997, s.93 vd. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), s.2 vd.

yapmıştır.¹⁰ Sonunda Anadolu, bu fatih milletlerden eski şekliyle Bizans'a tekrar geri dönmüştür. Hâlbuki, Anadolu'daki Türk fetih hareketi, ta başından beri kalıcı bir karakter taşımıştır. Daha açık ve kesin bir ifade ile söylemek gerekirse Türk fetih harekâtı sonucunda Anadolu bir Türk vatanı hâline gelmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, Türk fetihleriyle göç hareketlerinin birlikte yapılmış olması ve Türklerin Anadolu'da arka arkaya siyasi teşekküller meydana getirmeleridir. Nitekim, fetihlerle birlikte ve aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok Türk devleti ve beyliği birden kurulmuştur. Bu Türk devletleri ve beylikleri şunlar idi:

- **Türkiye Selçukluları** (Selçuklu Sultanlığı: 1078-1308). (İznik merkez olmak üzere Marmara sahilleriyle Toros Dağları arasındaki Kuzeybatı ve İç Anadolu'da).

- **Danişmendliler** (Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Kayseri, Malatya şehirleri ve çevresinde).

- **Mengüçükler** (Erzincan, Divriği, Kemah ve Şebinkarahisar ve çevresinde).

- **Saltuklular** (Erzurum, Bayburt ve çevresinde).

- **Ahlatşahlar** (Ahlat merkez olmak üzere Van Gölü çevresinde).

- **Artuklular** (Mardin, Hasankeyf/Hısn-ı Keyfa=Keyfa Kalesi, Cizre, Silvan/Meyyafarikin ve çevresinde).

- **Yıvalılar** (Diyarbakır ve çevresinde).

- **Dilmaçlılar veya Toğan Arslan Oğulları** (Bitlis ve Siirt yöresinde).

- **Çıbık/Çubukoğulları** (Harput=Hısn-ı Ziyad yöresinde).

- **Çağa Bey** (İzmir ve çevresinde).

- **Kara-tekin** (Çankırı, Kastamonu ve Sinop'ta).

Bu devletlerin ve beyliklerin başında bulunan Türk beyleri, Anadolu'daki Türk varlığını henüz kuvvetlendirip kökleştiremeden batıdan gelen bir tehdit ve tehlike ile yüz yüze geldiler. Bu tehdit ve tehlike, 1096 yılında başlayan haçlı istilası idi. Şurası bir gerçektir ki, kafasında ve ruhunda vatan, özgürlük, bağımsızlık fikri ve bilinci oluşmamış bir millet, istila ve işgal karşısında direnme iradesi gösteremez; ya istilacıya boyun eğdi ya da onun önünden kaçtı. Buradaki soru şudur: Acaba Türk beylerinin haçlı

¹⁰ Gerek İranlılar gerekse Müslüman Araplar, Anadolu'nun etnik yapısını değiştirememişlerdir. Fakat onlar, Anadolu'da büyük bir tahribat (yıkım) yaparak bu ülkenin ekonomik hayatına ağır bir darbe vurmuşlardır. Çünkü Türkler bu ülkeye geldiklerinde, Anadolu ekonomisi tamamen çökmüş ve nüfusu azalmış olup her yeri de ören vaziyetteydi. Bugün Anadolu'da "ören, viran ve höyük" kelimeleriyle oluşturulmuş birçok birleşik yer ismi bulunmaktadır ki, bunlar Anadolu'nun Bizans dönemindeki durumunu açık bir şekilde göstermektedir. Buna karşılık, Türk döneminde "abat" kelimesiyle teşkil olunmuş pek çok köy ve kasaba ismi vardır ki, bunlar da harap ve perişan durumda olan yerlerin nasıl şenlendirilip imar edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

istilası karşısında tutumu ne olacaktı? Daha doğrusu onların kafasında ve ruhunda vatan, özgürlük, bağımsızlık fikri ve bilinci var mıydı? Burada şu kadarını söyleyelim ki, Türkler tarih sahnesine yeni çıkmış bir millet değillerdi. Binlerce yıl geriye giden büyük bir devlet tecrübeleri ve birikimleri vardı. Eski Çin yıllıklarının kayıtlarına göre, onlar, toprağı devletin temeli sayan bir anlayışa ve düşünceye sahiptiler. Yine onlar, durum ve şartlar ne olursa olsun vatan toprağını terk ve feda edilmez bir değer olarak görmekteydiler. Dolayısıyla hayatlarının en çetin ve ağır mücadelesini de vatan toprağını korumak ve savunmak için vermekteydiler.¹¹ Nitekim Türkler, bu anlayışlarını Anadolu'da haçlı istilasına karşısında da hiç düşünmeden gösterdiler.

Gerçekten de ilk haçlı seferi, Türklerin vatan savunmasında ilk sınavları olmuştur: Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı I. Kılıç Arslan, kardeş Danişmendli beylerinden aldığı yardımla 1097 yılında haçlı ordularına karşı İznik, Eskişehir ve Konya Ereğlisi olmak üzere üç yerde, üç büyük meydan savaşı vermiştir. O, bu savaşların hiçbirinde haçlı ordularını durdurup imha edememiştir. Bu arada Kılıç Arslan, Türklerin düzenli ordu savaşımdan gerilla, gerilla savaşımdan da düzenli ordu savaşıma geçmekteki yeteneklerini ustalıkla kullanarak haçlı ordularına büyük kayıplar verdirdiğı gibi kendi savaş gücünü de daha uygun bir zamanda ve yerde tekrar kullanabilmek için daima korumuştur. Öte yandan o, 1100 ve 1101 yıllarında arka arkaya gelen üç haçlı ordusunu Amasya ve Konya Ereğlisi'nde imha ederek Anadolu'nun öyle kolayca istila ve işgal edilebilecek bir ülke olmadığını, Batı dünyasına açık bir şekilde göstermiştir. Onun, özellikle Batı dünyasının en iyi savaşçıları karşısında gösterdiği cesaret ve kahramanlık, her türlü övgünün üstündedir.¹² O, haçlı ordularına karşı, Türk tarihinin en çetin ve en ağır vatan savunmasını yapmıştır. Daha da önemlisi o, bu hususta haleflerine ve sonraki nesillere örnek olarak, geride ölmez bir ideal bırakmıştır.

Kılıç Arslan, Batı dünyasına karşı mükemmel bir vatan savunması yaptıysa da bu ilk haçlı seferinin genç Türkiye Selçuklu Devleti için sonucu çok ağır olmuştur: Kılıç Arslan, başta devletin başkenti İznik olmak üzere bütün sahilleri ve sahillere yakın yerleri Bizans'a ve haçlılara kaptırarak Konya merkez olmak üzere İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmıştır.

¹¹ J. J. M. De Groot; Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, Berlin-Leipzig, 1921, s.51 vd. Koca; Türk Kültürünün Temelleri, II, s.58-61. Çin yıllıklarının kayıtlarına göre, tahta çıktığı sırada komşu devlet Tung-huların ağır politik baskılarına maruz kalarak bazı tavizler vermek zorunda kalan büyük Hun Hükümdarı Mete, istenen taviz toprak olunca, burada durmuş "Devletin temeli olan toprağı hiç kimse veremez." diyerek bir yıldırım harekâtı sonucunda bu şımarık kavme, asırlarca unutamayacağı ağır bir darbe vurmuştur.

¹² Batı dünyası, bu ilk karşılaşmada Türklerin savaş yeteneklerini ve kahramanlıklarını görüp takdir etmiştir. Bir haçlı kroniğinde, bu takdirin ifadesi olarak "Türkler ve Franklar müstesna hiç kimsenin şövalye olamayacağı" iddiasında bulunulmuştur. Yine aynı kronikte, "Eğer Türkler Hristiyan olsalardı, şüphesiz kudret, cesaret ve savaş ilminde hiç kimse onlarla eşit olamazdı." denmiştir. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 102 vd.

Egemenlik sahası oldukça daralmış olan Türkiye Selçuklu Devleti de bir kara devleti hâline gelmiş ve dört taraftan sarılmıştır. Daha da kötüsü, bundan sonra Kılıç Arslan'ın kardeş kavgasında talihsiz ve zamansız ölümü (1107), genç Türkiye Selçuklu Devleti'ni ağır bir otorite bunalımının içine sokmuştur. Türkiye Selçuklu tahtı da üç yıl boş kalmıştır. Bu arada, savunmasız kalan Batı Anadolu'daki Türkmenler, Bizans orduları tarafından büyük bir kıyıma (katliam) uğratılmıştır.¹³ Türkmenler, büyük kan ve can pahasına da olsa Bizans karşısında direnmeyi ve Anadolu'da tutunmayı başarmışlardır. Çünkü onlar da tıpkı Türk beyleri gibi Anadolu'yu vatan olarak kabul etmişlerdi.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin dördüncü hükümdarı Sultan I. Mesut (1116-1155), Türklüğün aleyhine akan tarihin akışını başarıyla Türklüğün lehine çevirmeyi başardı: Çok akılcıca bir politika izleyen Sultan Mesut, kardeş beylik Danişmendlilerin destek ve ittifakını ustalıkla kullanarak, başında bulunduğu Türkiye Selçuklu Devleti'ni savunabilecek ve koruyabilecek kadar güçlendirdi. Fakat Sultan Mesut da 1146 yılında Bizans ordusunun (Konya kuşatması), 1147-1148 yıllarında da Alman ve Fransız haçlı ordularının tehdidi ve tehlikesi (II. Haçlı Seferi) ile karşılaştı. Gerek Bizans'ın gerek haçlıların amacı, genç Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkmak ve Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmaktı. Sultan Mesut, 1146 yılında, bu gaye ile sefere çıkmış olan ve üç büyük Selçuklu engelini aşarak Konya'yı kuşatan Bizans İmparatoru Manuel'i, şehrin önlerinde başarısızlığa uğratarak, devletini ve ülkesini başarıyla korumuştur.¹⁴ Aynı şekilde, Alman haçlı ordusunu Eskişehir önlerinde imha edercesine bozguna uğratmak, Fransız haçlı ordusunu da büyük bir kuvvet olmaktan çıkacak kadar yıpratmak suretiyle hem Anadolu'yu hem de Orta Doğu İslam ülkelerini, büyük bir tehditte ve tehlikeden kurtarmıştır. Kısaca söylememiz gerekirse Mesut da tıpkı babası I. Kılıç Arslan gibi Bizans'a ve Batı dünyasına karşı Türk tarihinin en mükemmel ve en başarılı vatan savunmasını yapmıştır. Daha da önemlisi, o, bu emsalsiz vatan savunması ile özellikle Batı dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ve tescil ettirmiştir. Nitekim, Batı dünyası, II. Haçlı Seferi sırasında Türklerle dolu olarak gördüğü ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle "Türkiye (Turkhia, Turquia)" adıyla anmaya başlamıştır (1148).¹⁵

Görüldüğü gibi, fethinden itibaren henüz yarım asır geçmiş olmasına rağmen, Anadolu'nun Türk vatani hâline gelmesi olayı, tam bir gerçek olarak

¹³ Anna Kommena; Alexiad (Malazgirt Sonrası), Çev. B. Umar, İstanbul, 1996, s.441-443.

¹⁴ Bizans İmparatoru Manuel, bu savaşın başlangıcında bütün gücünü Konya kuşatması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bundan amacı, Konya'yı düşürerek bir an önce sonuca gitmek idi. Bu sırada şehri içeriden savunan Selçuklu kuvvetlerin başında Sultan Mesut'un kızlarından biri bulunuyordu. Adı kaydedilmemiş olan bu genç melike, surların üzerinde, en önde başarılı bir şekilde savaşmış, cesareti ve kahramanlığı ile herkesin takdirini toplamıştır. Daha doğrusu, Mesut'un kızı burada Türk kadınının vatan savunmasında emsalsiz bir örneğini sergilemiştir.

¹⁵ Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.196. Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980, s.295, 355 vd. İ. Hami Danişmend; Türklük Meseleleri, İstanbul, 1966, s.119-124. Koca; Türk Kültürünün Temelleri, II, s.54. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), s.142.

kendisini göstermiştir. Fakat Bizans, artık Batı dünyasının bile Türk yurdu olarak görmeye başladığı Anadolu'yu, hâlâ kendisine ait bir ülke saymaktaydı. Geri alabilmek için de fırsat ve zaman kollamaktaydı. Bunun için birçok defa geri alma teşebbüsünde bulundursa da başarılı olamamıştı. Buna rağmen geri alma umudunu daima korumuştur. 1176 tarihinde, kendisini çok güçlü hisseden İmparator Manuel'e, birden Anadolu'nun Bizans'a geri dönme zamanı ve fırsatı gelmiş gibi göründü. Böylece İmparator, ordusunu derhâl harekete geçirdi.

İmparator Manuel, Anadolu'yu geri almakta ne kadar azimli ve kararlıysa, o zaman Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında bulunan Sultan II. Kılıç Arslan da onu korumakta ve savunmakta o kadar azimli ve kararlıydı. Başka bir deyişle, her iki tarafın da fikri, hak ve davalarından vazgeçmeyecek derecede güçlü idi. Sonunda tarafların orduları, bugünkü Denizli'nin Çivril ilçesi yakınlarındaki Kûffî Çayı vadisinde, Anadolu'nun ve Türklüğün kaderini tayin için karşı karşıya geldiler. Kılıç Arslan, burada Bizans ordusunu imha edencesine bozguna uğratıp Malazgirt'ten sonra Türk tarihinin ikinci büyük zaferini kazandı. Tarihe "Miryokefalon" adıyla geçen bu yenilgiden sonra İmparator Manuel ve ordusunun kalan kısmı, ancak Kılıç Arslan'ın merhameti ve yardımı sayesinde İstanbul'a dönebildi.¹⁶

Böylece, Malazgirt Zaferi'yle açılan vatan (Anadolu) ve kurulan devlet (Türkiye Selçuklu Devleti), Miryokefalon Zaferi'yle korunmuş ve emniyet altına alınmıştır. Zira Bizans İmparatoru Manuel, bu sefere, Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkmak, Türkleri tamamen imha etmek veya Anadolu'dan atmak niyetiyle çıkmış bulunuyordu. Eğer, bu zafer Bizans İmparatoru tarafından kazanılmış olsaydı, Türklerin devletlerini korumaları ve Anadolu'da tutunmaları mümkün olmayabilirdi. Daha doğrusu, Anadolu'daki Türk varlığının geleceği büyük bir tehlike içine düşebilirdi. Hatta Anadolu tamamen elden çıkabilirdi. Bütün bu durumları göz önüne alarak bir yargıya varmak gerekirse Miryokefalon Zaferi, Türkler için "devlet ve vatan koruyan zafer" olarak tarihteki gerçek yerini ve değerini almıştır.¹⁷

¹⁶ Hem Sultan Alp Arslan hem de Sultan II. Kılıç Arslan, Bizans imparatorlarını İstanbul'a Selçuklu beyleri ve müfrezelerinin refakatinde göndermişlerdir. Hâlbuki, Sultan Alp Arslan, Malazgirt Zaferi'nden, Sultan II. Kılıç Arslan da Miryokefalon Zaferi'nden sonra Bizans İmparatorluğu'nu tamamen ortadan kaldıracak durumdaydılar. Her iki Türk hükümdarının da büyük zaferlerden sonra barışa yönelmeleri ve Bizans imparatorlarını serbest bırakmaları, hiç kuşkusuz, Türk insanlık anlayışı ile yani Türk karakteri ile ilgili birer davranış idi: Batılı insan rakibini yenmişse veya zayıf görmüşse, ona hiçbir hayat hakkı tanımaz. Üstelik onu daha da ezer. Hâlbuki, yenilmiş düşmanı daha fazla ezmek, Türk insanlık anlayışı ile bağdaşmaz. Türk insanı, ancak rakibi güçlü olursa veya kendisine direnirse onunla savaşır. Rakibi yenilmişse veya zayıf duruma düşmüşse onu ezmek şöyle dursun, himaye eder; ona merhamet ve şefkat gösterir. Büyük Türkolog Kaşgarlı Mahmut da, eski Türk kahramanını tarif ederken "Ya yavuz düşmana boyun eğdirir ya da onu geri döndürür." der. Hiçbir zaman düşmanı imha eder demez. İşte Türk karakteri tarihte böyle idi, şimdi de böyledir.

¹⁷ M. Altay Köymen; "Miryakefalon Meydan Muharebesi", Millî Kültür, I/9, 1977, s.29. Köymen; "Malazgirt Meydan Muharebesi'nin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", Belleten, LIII, 206, 1989, s.277 vd. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), s.194.

Miryokefalon Zaferi'nin tarihî sonucu bununla da sınırlı kalmamıştır: Her şeyden önce bu zafer, Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan sürüp çıkarma planını tamamen çöktürmüştür. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse Bizans, Malazgirt Meydan Savaşı'ndan beri, 105 yıl gibi uzun bir süre taşımış olduğu Anadolu'yu Türklerden geri alma ümidini, Miryokefalon yenilgisinden sonra tamamen yitirmiştir. Tıpkı Batılılar gibi Bizans da bu yenilgiden sonra Anadolu'nun bir Türk vatanı olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸ Bu bakımdan, Miryokefalon Zaferi'ni, Malazgirt Zaferi'nin tam bir tescili saymak gerekir.

Miryokefalon Zaferi, tıpkı Malazgirt Zaferi gibi tarihin akışını Bizans'ın aleyhine, Türklüğün de lehine çeviren bir zafer olmuştur. Bu zaferden sonra Bizans'ın Batı Anadolu'daki güçlü durumu tamamen çökmüştür. Özellikle sınırlarda toplanmış olan kalabalık Türkmen kitlelerinin önü açılmıştır. Artık, Bizans ordusunun tehdit ve tehlikesinden kendisini büyük ölçüde kurtarmış olan Türkmen kitleleri, süratle sahillere doğru yayılmaya başlamışlardır. Bu yayılmanın sonunda da Anadolu Türk beyliklerinin temelleri atıldığı gibi Batı Anadolu ile sahillerin fethine ve Türkleştirilmesine de uygun zemin ve şartlar hazırlanmıştır.

Miryokefalon Zaferi'nden sonra Türkiye Selçuklu sultanlarının önündeki en önemli mesele, Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlamak ve devleti doğal sınırlarına ulaştırmak olmuştur. Zira, devletin ve vatanın savunulması ve korunması, ancak Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması ve devletin doğal sınırlarına ulaştırılmasıyla mümkün olabilecekti. Bu gerçeği çok iyi görmüş ve kavramış olan Türkiye Selçuklu sultanları, bir taraftan Anadolu'daki diğer Türk devletlerini ve beyliklerini Selçuklu hâkimiyeti altında birleştirirken diğer taraftan da Anadolu'nun doğal sınırları olan denizlere ulaşmaya çalışmışlardır. Daha doğrusu onlar, sefer ve savaşlarını bu gayeye ulaşabilmek için daima birer vasıta yapmışlardır.

Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192), Anadolu'da Türk siyasi birliğinin önündeki en büyük engel olan Danişmendli Beyliklerini (Sivas şubesi: 1169; Kayseri şubesi: 1175; Malatya şubesi: 1178) ortadan kaldırıp topraklarını ilhak etmek suretiyle, bu hususta ilk ve en önemli başarıyı elde etmiştir.¹⁹

¹⁸ Köymen; "Miryakefalon Meydan Muharebesi", s.30. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.210. İ. Kafesoğlu; Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972, s.95. V. Gordlevski; Anadolu Selçuklu Devleti, Çev. A. Yaran, Ankara, 1988, s.48. Claude Cahen; Pre-Ottoman Turkey, London, 1968; La Turquie Pré-Ottomane, İstanbul-Paris, 1988; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Y. Moran, İstanbul, 1984, s.116. F. Karl Kienitz; Büyük Sancağın Gölgesinde, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.123. Abdülhalûk Çay; II. Kılıç Arslan, Ankara, 1987, s.83. Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryakefalon'a (1071-1176), s.195.

¹⁹ Sultan II. Kılıç Arslan'ın Miryokefalon Zaferi ile Bizans'ın emeline son vermesi ve Danişmend Beyliklerini ortadan kaldırıp topraklarını ilhak etmesi, Türklerin Anadolu'da geniş imar faaliyetinde bulunabilmeleri ve kalıcı eserler meydana getirebilmeleri için uygun bir ortam yaratmıştır. Çünkü Kılıç Arslan'ın bu başarıları, Anadolu'yu siyasi istikrara kavuşturmuş olup bu da medenî faaliyetlere girişilmesine imkân ve fırsat vermiştir. (Bu durum ileride ayrıca ele alınacaktır).

Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan II. Süleyman-şah ise (1196-1204) aynı gaye ile Erzurum Saltuklu Beyliği'ne son vererek (1202), babasının faaliyetine devam etmiştir. Türk birliğinin sağlandığı ölçüde Anadolu'nun emniyetinin artacağını ve savunmasının kolaylaşacağını çok iyi kavramış olan Sultan I. Alâattin Keykubat da (1220-1237), Erzincan Mengüçük Beyliği'ni (1228), Erzurum Selçuklu kolunu (1230) ve Harput Sökmen Oğulları Beyliği'ni ortadan kaldırmak suretiyle (1234), dedesi II. Kılıç Arslan'ın başlatmış olduğu faaliyeti, büyük ölçüde tamamlamış ve gerçek hedefine ulaştırmıştır.

Türkiye Selçuklu sultanları, bu arada faaliyetlerinin öteki cephesini de ihmal etmemişlerdir. Onlar, devleti sarılmış bir kara devleti hâlinde kurtarabilmek ve doğal sınırları olan denizlere ulaştırabilmek için de büyük gayret göstermişlerdir. Bu hususta ilk teşebbüste bulunan Türkiye Selçuklu hükümdarı, yine Sultan II. Kılıç Arslan olmuştur. II. Kılıç Arslan, bir taraftan komutanlarını (Atabeg,²⁰ Sami) Ege bölgesinin fethine gönderirken diğer taraftan bizzat kendisi, Antalya'yı fethetmek suretiyle devletin sınırlarını Akdeniz'e ulaştırmak istemişse de bu teşebbüsünde başarılı olamamıştır. Kılıç Arslan'ın oğlu Süleyman-şah (II.), meliklik zamanında Tokat'tan hareket edip Samsun ve çevresini fethederek babasının politikasını kuzeyde başarıya ulaştırmıştır. Fakat, Süleyman-şah'ın Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmek üzere bölgeden ayrılmasından sonra (1196), bu sahil şehri elden çıkmıştır. Buna rağmen, Samsun'un kenarında oluşmuş olan Türk kolonisi, şehir tekrar Türkler tarafından alınıncaya kadar varlığını korumuştur.

Devleti sarılmış olmaktan kurtarıp doğal sınırlarına ulaştırma faaliyetinde ilk önemli ve kalıcı başarıyı elde eden Türkiye Selçuklu hükümdarı ise Sultan I. Gıyasettin Keyhüsrev'dir (1204-1211). Keyhüsrev, 1207 yılında Antalya şehrini sürekli ve ısrarlı bir kuşatma sonucunda ele geçirerek devleti doğal sınırlarına ulaştırmada ilk önemli ve büyük adımı atmıştır. Fakat, Keyhüsrev'in yerini alan oğlu Sultan I. İzzettin Keykâvus'un saltanatının ilk yıllarında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu otorite bunalımından yararlanan Antalya Rumları, Kıbrıs Franklarıyla birleşip kanlı bir gece baskınıyla şehirdeki Türk hâkimiyetine son vermişlerdir. Kısa sürede iç meselesini halleden Keykâvus (1211-1220), önce Sinop'u fethetmek (1214) ve sonra da Antalya'yı geri almak (1216) suretiyle devletin sınırlarını, bir daha değişmemek üzere, kuzeyde ve güneyde denizlere ulaştırmıştır. Antalya'da kurduğu bir deniz filosunu, diğer Akdeniz sahillerini ele geçirmek için değerlendiren Sultan I. Alâattin Keykubât da, Kalonoros (Alâ'îyye=Alanya) ve Alara kalelerini fethederek (1223), babası Keyhüsrev'in ve kardeşi Keykâvus'un faaliyetlerini tamamlamış, Türkiye Selçuklu Devleti'ni en geniş sınırlarına kavuşturmuştur. Artık Türkiye Selçuklu Devleti, Alâattin

²⁰ 1177 yılında, Sultan II. Kılıç Arslan'ın emri ile harekete geçen Atabeg, Menderes Nehri boyunca ilerleyerek, Adalar Denizi'ne ulaşmıştır. Atabeg, bu başarısının sembolü olarak buradan Kılıç Arslan'a götürmek üzere yanına "deniz suyu, kum ve kayık küreği" almıştır. Fakat o, geri dönerken Bizans ordusunun pususuna düşmüş ve yapılan çarpışmada hayatını kaybetmiştir.

Keykubât zamanında (1220-1237), siyasi bütünlüğünü büyük ölçüde sağlamış olup sınırları da kuzeyde, güneyde ve doğuda bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına ulaşmış bulunuyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti, Sultan Alâeddin Keykubâd'dan sonra, daha önce batıdan (Haçlılar ve Bizans) olduğu gibi doğudan da büyük bir istila hareketine maruz kaldı. Bu, Moğol istilasını idi. Bu sırada Türkiye Selçuklu tahtında bulunan Sultan II. Gıyasettin Keyhüsrev (1237-1246), Moğollar karşısında kuvvetli bir mücadele iradesi ortaya koyamadı. 1243 yılında, Erzincan'ın Köseadağ yöresinde yapılan savaşta Moğollara utanç verici bir şekilde yenildi ve kaçtı. Türkiye Selçuklu Devleti de bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girdi. Devrin kaynağı Aksarayî'nin ifadesi ile Türkiye Selçuklu Devleti'nde korkunç bir "çöküş, feryat ve zillet" devri başladı.²¹ Bu karanlık devir, Türkiye Selçuklu iktidarının kendi içindeki tükenişine kadar devam etti (1308). Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu hazin çöküşünün arifesinde, Türklüğün yaşama azmi ve var olma iradesi, yeni devletler ve beylikler şeklinde tekrar tecelli etti. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse çöken Türkiye Selçuklu Devleti'nin varisi ve devamı olarak Anadolu'da 20 kadar Türk beyliği birden kuruldu.²² Böylece Türklüğün yıldızı tekrar parladı.

Anadolu Türk Beyliklerinin Türk tarihinde oynadıkları en önemli rol şudur: Türkiye Selçuklu sultanları Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde bazı yerleri fethedememişlerdi. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin batı, kuzey ve güney uçlarında kurulan Türk Beylikleri, bu yerleri alarak Anadolu'nun fethini tamamlamışlardır. Böylece, Türkiye Selçukluları ile başlayan Anadolu'yu Türkleştirme ve Türk vatani hâline getirme faaliyeti, Beylikler devrinde Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerindeki henüz alınamamış yerlerin de fethi ile büyük ölçüde hedefine ulaştırılmıştır. Yine Türkiye Selçukluları zamanında İç Anadolu'da toplanmış olan Türk nüfusu, Anadolu Türk Beylikleri vasıtasıyla sahil bölgelerine yayılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da Türk nüfusu ve Türk kültürü, Anadolu'nun her yerinde hâkim ve üstün duruma gelmiştir.

Anadolu Türk Beylikleri devri, Batı Anadolu'nun fethini ve Türkleştirme faaliyetini tamamlama bakımından Türklüğün ne kadar lehine ve hayrına

²¹ Bu dönemde, dinamik Türk toplum yapısı ve Türklerin kuvvetli devlet anlayışları sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin iktisadi ve kültürel gelişmesi durmamış ise de liyakatsiz sultanlar ve Moğollarla iş birliği hâlinde olan İran kökenli devlet adamlarının manevi düşüklüğü ve ihtirasları yüzünden devletin gücü günden güne zayıflamıştır.

²² Bu Türk beyliklerinin adları şunlardır: Karamanoğulları Beyliği (Ermenek, Karaman, Konya), Denizli/Lâdik Beyleri (İnaçoğulları), Çobanoğulları (Kastamonu), Eşrefoğulları (Beyşehir), Hamidoğulları (Isparta, Eğridir), Sâhib Ata Oğulları (Afyonkarahisar), Alâ'iyye (Alanya) Beyleri, Germiyan Beyliği (Kütahya), Karesi Beyliği (Balıkesir), Saruhanoğulları (Manisa), Aydınoğulları (Birgi, İzmir, Tire, Ödemiş, Selçuk), Menteşe Beyliği (Fethiye, Muğla, Balat), Candaroğulları Beyliği (Kastamonu, Sinop), Pervanoğulları (Sinop), Eratnalılar (Sivas), Kadı Burhanettin Ahmet Hükûmeti (Sivas), Tacettinoğulları (Niksar), Dulkadir Beyliği (Elbistan, Maraş), Ramazanoğulları (Adana).

olduysa siyasi bakımdan da o kadar Türklüğün aleyhine ve zararına olmuştur. Çünkü, Beylikler döneminde siyasi bütünlüğünü kaybetmiş olan Anadolu, 20 civarında parçaya bölünmüştür. Bu, hiç şüphesiz, istilalara açık bir ülke olan Anadolu için çok tehlikeli bir durum idi. Üstelik Anadolu'nun bu hâliyle korunması ve savunulması da son derece güçtü. Buradaki siyasi varlığın devamı, ancak siyasi bütünlüğün sağlanması ile mümkün olabilirdi. Batı Anadolu'da sağlam ve güçlü bir beylik kurmuş olan Osmanlı beyleri, bu tehlikeyi anlamakta ve kavramakta geç kalmamışlardır. Onlar, bir taraftan batıda önemli fetihler gerçekleştirmek suretiyle devletlerini devamlı büyütürlerken diğer taraftan da Türk Beyliklerini birer birer ortadan kaldırıp topraklarını ilhak etmek suretiyle Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında birleştirmişlerdir. Bundan sonra Anadolu'nun siyasi bütünlüğü ve birliği, hiç bozulmadan günümüze kadar korunup gelmiştir.

Bu konuya son vermeden önce, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türklerinin, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Türleşmesinde oynadıkları rolden de kısaca söz etmeliyiz. Çünkü, Anadolu'nun batı, kuzey ve güney uçlarında kurulan Türk Beyliklerinin bu bölgelerin Türkleşmesinde oynadıkları rolün bir benzerini, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde oynamışlardır.

İran ve Irak'a hâkim Moğol İlhanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın içinde parçalanıp dağılması üzerine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iki Türk devleti birden tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlardan biri Karakoyunlular diğeri ise Akkoyunlular Devleti idi. Karakoyunlular, Van Gölü kıyısındaki Erciş'i kendilerine merkez edinip Erzurum-Musul arasındaki sahalara yani Anadolu'nun doğu uçlarına yerleşmişlerdir. Akkoyunlular da Diyarbakır merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesinde yurt tutmuşlardır.

Tamamen Oğuz (Türkmen) boylarına dayanan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, daha önce Saltuklular, Artuklular, Ahlatşahlar ve Selçuklular tarafından başlatılmış olan Türkleşmeyi, XV. yüzyıl içinde tamamlayarak bu faaliyeti gerçek hedefine ulaştırmışlardır. Özellikle Akkoyunlular, kendilerinden önce hiçbir devlet ve kavim tarafından erişilememiş olan Dersim dağlık yöresine girmişler ve yöreye kuvvetlice yerleşip, buradaki yerli halka hâkimiyetlerini tanıtmışlardır. Ayrıca, Akkoyunlulara bağlı Harbendelü Türkmen oymakları da ilk defa Malatya, Dersim ve Çemişkezek yöresinde yurt tutarak yörenin Türkleşmesinde rol oynamışlardır. Harbendelü oymaklarının bir kısmı, daha sonra batıya göç edip Batı Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bugünkü bir zeybek türküsü ve oyunu olan "Harmandalı", hâlâ Harbendelü oymaklarının bir hatırası olarak Batı Anadolu'da zevkle söylenmekte ve oynanmaktadır.²³

Akkoyunluların Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kuvvetlice yerleşmeleri ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmeleri sonucunda, Batılı gezginler ile Batılı ve Osmanlı coğrafyacıları, Doğu Anadolu bölgesine

²³ F. Sümer; "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", Türk Yurdu, 272, 1959, s.14. Tufan Gündüz; Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Ankara, 1997, s.75.

“Türkmen ülkesi” adını vermişlerdir.²⁴ Zira Türkmenler, XV. yüzyılda, bölgede nüfus ve kültür hâkimiyetlerini tamamen sağlamış bulunuyorlardı. Mesela, Türkmenlerin eski yurtlarında, Oğuz-Kıpçak mücadelesi sonucunda (Sir-Derya/Seyhun/ İnci nehri çevresi) çekirdeği atılmış olan ünlü “Dede Korkut Destanları”, ilk fetihler sırasında Anadolu’ya getirildiği gibi buradaki mücadeleler sonucunda da oluşum safhasını tamamlamış ve bir Türk aydını tarafından yazıya geçirilmiştir. Hatta bu destanlar, XV.-XVI. yüzyıllarda, Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki Türkmenler arasında canlı olarak yaşamakta olup halk bilgeleri ve ozanlar tarafından bayramlarda, düğünlerde, şenliklerde (festival) ve gece sohbetlerinde dile getirilmekteydi.

XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın Karakoyunlu Hükümdarı Cihangir’i yenip, devletin merkezini Diyarbakır’dan Tebriz’e taşıması, bölgeden çok miktarda Türkmen’in İran’a göçmesine sebep olmuştur. Fakat bu olumsuz durum, bölgeye “Türkmen ülkesi” olma vasfını kaybettirememiştir.²⁵ Zira, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi XX. yüzyılda bile hâlâ “Türkmen ülkesi” adıyla anılmaktaydı.

Türk kökenli bir aileden gelen Şah İsmail’in Türkmen kitlelerine dayanarak XVI. yüzyılın başlarında, Doğu Anadolu ve İran’a hâkim Akkoyunlular Devleti’ni yıkarak Safevî Devletini kurması, Anadolu Türklüğü için tam bir felâket olmuştur.²⁶ Zira, mezhep ideolojisine dayanan bu devlet, Türkmen kitleleri için daima bir cazibe merkezi olmuştur. Dolayısıyla, bu zamana kadar İran’dan Anadolu’ya olan Türk göçleri, birden yön ve yer değiştirmiştir. Şah İsmail’in yoğun mezhep propagandaları sonucunda, sadece Doğu Anadolu’dan değil Batı Anadolu’dan da özellikle Teke

²⁴ M. G. Pauthier; *Le Livre de Marco Polo*, Paris, 1865, s.35-36 “Cette contrée de l’Asie Mineure, ainsi appelée du nom des Turkomans, tribus turques qui la conquièrent vers le milieu du onzième siècle (XI. yüzyılın ortalarına doğru Türk boylarının fethettiği Küçük Asya, artık Türkmen Ülkesi diye adlandırılmıştır)”. A. C. Moule ve P. Pelliot; *Marco Polo, The Description of the World*, London, 1938, s.20. T. Baykara; “Doğu Anadolu=Türkmenia (Türkmen Ülkesi)”, *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976, s.61 vd. Baykara; *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s.26, 78, 145-150, 154, 156-157. Koca; *Türkiye Selçukluları Tarihi*, II, Malazgirt’ten Miryakefalon’a (1071-1176), s.54. Batı kaynaklarında: “Turcomanie”, *Turquemenie* veya *Turkomans* (Türkmen Ülkesi). Türk kaynaklarında: “Bilâd-ı Türkmen” veya “Diyâr-ı Türkmen” (Türkmen Ülkesi).

²⁵ Sümer; “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Tarihimizdeki Yeri”, s.14.

²⁶ İran, Şah İsmail’den itibaren 1925 yılına kadar hep Türk hanedanları (Safevi, Afşar, Kaçar) tarafından idare edilmiştir. İran’da, Farsların devlet kuramaması, aksine Türklerin devlet kurması, Anadolu Türklüğünün tamamen aleyhine olmuştur. Zira, Şiîlik örtüsü altında Fars kültürü, bu ülkede Türk dilini yok edemediyse de Türklerin duygu ve inançlarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Onları, âdeta Türkçe konuşan Farslar hâline getirmiştir. Daha da kötüsü, onların Anadolu’ya olan göçlerini tamamen durdurmuştur. Üstelik, yazı dilinde İran ile Anadolu Türkleri arasındaki birliği ve bağı da koparmıştır. İran’daki Türk hanedanlarının zararları bununla da sınırlı kalmamıştır. Onlar, özellikle Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasına âdeta bir demir perde çekerek kültür ve nüfus akışını daima engellemişlerdir. Osmanlı Devleti, çok uğraşmasına rağmen bu İran engelini ortadan kaldırıp Orta Asya yolunu açamamıştır. Kanaatimizce Osmanlı Devleti, batıda heba ettiği büyük gücünü doğuda kullanmış olsaydı, Türklüğün bugünkü durumu tamamen başka olabilirdi.

(Antalya) ve Menteşe (Muğla) ellerinden birçok Türkmen kitlesi İran'a göç etmiştir. Bu durum, özellikle Doğu Anadolu'daki Türk nüfusunu azaltmış ve zayıflatmıştır.²⁷ Daha da kötüsü, Şiîlik inancı, İran'ı âdetâ bir "demirperde" ülkesi hâline getirmiştir. Bu yüzden, Anadolu Türklüğü ile İran ve Türkistan Türklüğü arasındaki kültür alışverişi en az dereceye düşmüştür. Buna rağmen, "Şiîlik demirperdesi", Azerbaycan Türkleri arasından çıkmış olan "Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber" gibi halk hikâyelerinin Anadolu'da yayılmasına ve XVII. yüzyıldaki ünlü Celalilerden biri olan "Köroğlu"nın da İran ve Türkmenistan Türklerinin millî destan kahramanları olmasına engel olamamıştır.²⁸

2. Türklerin Anadolu'ya Yerleşmeleri ve Nüfus Hâkimiyetini Sağlamaları

"Bir iklimin (ülke) manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir ahenk mevcutsa orada gözlere bir vatan tablosu görülür."

Yahya Kemal Beyatlı

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce, özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde, bu ülkede pek çok şehir ve kasaba vardı. Fakat, bu şehirlerin ve kasabaların birçoğu, askerî garnizon özelliğinde idi. Daha doğrusu, bu şehirler ve kasabalar, başlangıçta birer askerî garnizon (castron=kale-kent) olarak kurulmuşlardı. Bu özelliklerini de sonuna kadar korumuşlardır. Dolayısıyla bunların hiçbirisi gerçek anlamda bir şehir değildi. Mesela *Afyon* (Karahisar-ı Sahib veya Karahisar-ı Devle), *Sivrihisar* (Seferihisar),²⁹ *İncehisar*³⁰, *Şebinkarahisar* (Karahisar-ı Kögonya veya Şapın Karahisar),³¹ *Hasankeyf*, *Adıyaman*, *Harput* gibi şehirler ve kasabalar, başlangıçta birer kale-kent olarak kurulmuş ve içine garnizon yerleştirilmiş yerler idi. Türkler, askerî garnizon olarak kurulmuş bu yerleri, bazen yarı Türkçe "karahisar", bazen de tamamen Arapça "hısın (kale, korunan yer)" sözüyle anmışlardır. Mesela, diğer Müslümanlar gibi Türkler de Hasankeyf'e "Hısın-ı Keyfa (Keyfa Kalesi)", Adıyaman'a "Hısın-ı Mansur (Mansur Kalesi)", Harput'a da "Hısın-ı Ziyad (Ziyad Kalesi)" demişlerdir.

²⁷ Bu hususta geniş bilgi almak için bk. Sümer; Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976.

²⁸ Sümer; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, IV, 1993, s.10.

²⁹ Bugün Eskişehir iline bağlı Sivrihisar ilçesi.

³⁰ Bugün Afyon iline bağlı İncehisar ilçesi.

³¹ Bugün Anadolu'da "kara hisar" adıyla Selçuklu devrinden kalma daha birçok kale-kent bulunmaktadır. Bunların adları şöyledir: Karahisar-ı Behramşah (Bugün Yozgat ili Akdağmadeni ilçesine bağlı Karamağara köyü). Karahisar-ı Yavaş veya Nevas (Bugün Konya ili Karapınar ilçesine bağlı Karahisar köyü). Karahisar-ı Demirlü (Bugün Çorum ili Alaca ilçesine bağlı Kalehisar köyü). Karahisar-ı Teke (Bugün Antalya ili Serik ilçesine bağlı Yanköy). Karahisar-ı Develi (Bugün Kayseri iline bağlı Yeşilhisar ilçesi). Karahisar-ı Osmancık (Bugün Çorum iline bağlı Osmancık ilçesi). Hamam Karahisar (Bugün Eskişehir ili Sivrihisar ilçesine bağlı Hamam Karahisar köyü).

Burada özellikle belirtmeliyiz ki, Bizans'ın "castron" dediği "kale-kent"lere, Türklerin "karahisar" demiş olmaları, bir tesadüf sonucu değildir. Bu, tamamen Türk kültürüne uygun bir şekilde ve bilinçli olarak yapılmış bir isimlendirmedir. Çünkü, Türklerin anlayışına göre, bu yerler, hâkimiyeti ve gücü temsil etmekteydi. Türkçede hâkimiyeti ve gücü ifade eden kavram da "kara" idi³². Mesela Karahanlılar Devletinde "han" unvanının başına "illig (devlet sahibi), buğra, kılıç, arslan" şeklinde kelimeler getirilip "Illig Han, Buğra Han, Kılıç Han, Arslan Han" unvanları yapıldığı gibi "güç, kuvvet, kudret" anlamında "kara" sıfatı da getirilerek "Kara Han" unvanı da yapılmıştır. Bu duruma göre "Kara Han", güçlü, kuvvetli, kudretli hükümdar demektir. Türk kültürünün "kara kış (kışın en soğuk zamanı)", "karasu (kaynağı bol ve gür olan su)", "karabuğra",³³ "kara toprak", "Karadeniz", "karagöl", "karadağ", "karabasan (ağırlık, kâbus)", "karasevda", "kara gün", "kara haber", "karabela" gibi kelimeleri de hep aynı anlayışla söylenmiştir.³⁴ Tıpkı bu örneklerde olduğu gibi, Selçuklu devri Türk'ü de Anadolu'da Bizans'tan aldığı veya kendisinin inşa ettiği kale-kentlere "karahisar (kuvvetli kale)" adını vermiştir. Bu da gösteriyor ki, Türkler, ta başından itibaren Anadolu'daki Bizans kültürünü tamamen silip kendi kültürlerini hâkim kılmak istemişlerdir.

Anadolu'da, Roma ve Bizans dönemlerinde genellikle askerî garnizon olarak kurulmuş olan yerlerin şehirlere dönüştürülmesi,³⁵ eski şehirlerin geliştirilmesi ve birçok yeni yerleşim yerinin kurulması gibi faaliyetler, özellikle Türklerin bu ülkeyi fethetmelerinden ve buraya yerleşmelerinden sonra Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği gibi, Türkler, Malazgirt Zaferi'nden sonra 15-20 yıl gibi kısa bir süre içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethetmişlerdir. Fakat, mesele Anadolu'yu fethetmekle bitmemiştir. Zira, bir ülkede hâkimiyetin kalıcı ve devamlı olabilmesi için sadece askerî güç ve üstünlük yeterli olmamaktadır; aynı zamanda iyi işleyen idari teşkilatlar kurmak, yerleşmek ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmek de gerekmektedir. Bunun için Türkler, Anadolu'nun İznik, Konya, İzmir, Kayseri, Çankırı, Sivas, Niksar, Tokat, Malatya, Erzincan, Divriği, Şebinkarahisar, Erzurum, Bayburt, Ahlat, Harput, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Hasankeyf, Silvan gibi şehirlerinde ilk devletlerini ve beyliklerini kurup idarelerini oluşturlarken aynı şehirlerde yerleşmeye,

³² "Kara" sözünün Türk kültüründe "güç ve kuvvet"ten başka birçok anlamı daha bulunmaktadır. Mesela Türkler, kuzeyi "kara" kelimesiyle ifade etmişlerdir. "Karayel (kuzey batıdan esen rüzgâr)", "Karadeniz (kuzeyde bulunan deniz)" gibi. Onlar, ayrıca, mezara da "karayer" adını vermişlerdir.

³³ Türkler, büyük ve güçlü mancınıklara "karabuğra" adını vermişlerdir.

³⁴ Bugün Anadolu'da "kara" kelimesi ile yapılmış 1039 adet köy ismi bulunmaktadır ki, bunların büyük bir kısmı "güç, kuvvet, kudret" anlamını ifade etmektedir. Köylerimiz; T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Genel Yayın Nu: 327, 1982, s.310-333.

³⁵ XIV. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Mustafa Darir, Türklerin Anadolu'daki kale-kentleri geliştirip şehre dönüştürmelerini, yaptığı bir benzetmede şöyle belirtmiştir: "–Söylemişdür Darir Türki dilin –Sec'ini (kafiye) Şi'rine şî'ar (alâmet, işaret) itmiş –Tercüme kıldı ne ziyan itti –Bir hısn kal'a-y-ı dî şar (şehir) itmiş"

şehir hayatına geçmeye ve kalıcı kültür eserlerini meydana getirmeye de başlamışlardır.

Türkler, Anadolu'ya hem konar-göçer topluluklar hâlinde, hem de yerleşik hayata geçmiş ve şehir kültürüne sahip insanlar olarak gelmişlerdir.³⁶ Yerleşik hayata geçmiş unsurlar, genellikle ele geçirilen eski şehirlerin hemen yanı başlarında yerleşerek önceki hayatlarındaki mesleklerini ve faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Konar-göçer unsurlar ise genellikle hayat tarzlarına uygun gördükleri sahalara yani yaylalara, vadilere, otlaklara ve sulak ovalara, dere³⁷ ve orman kenarlarına yerleşmişlerdir. Bunlar da önceki hayatlarındaki geçim vasıtaları olan besiciliğe devam etmişlerdir.

Bilindiği gibi, Selçuklu beyleri, Türkiye Selçuklu Devleti'ni İznik merkez olmak üzere Kuzeybatı ve İç Anadolu'da kurmuşlardır. Dolayısıyla Türklerin Anadolu'da ilk yerleştikleri şehirlerin başında İznik gelmekteydi. Fakat onlar, İznik'i I. Haçlı Seferi sırasında (1097), Bizans'a kaptırarak Konya merkez olmak üzere İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Selçuklu beyleri, bundan sonra bütün güçlerini ve enerjilerini, İç Anadolu'daki harap vaziyette olan şehirleri geliştirme (imar etme) ve hâkimiyetlerini buradan diğer yerlere yayarak tüm Anadolu'yu Türkleştirme faaliyeti üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bunun için onlar, İznik'ten sonra kendilerine merkez (dârü'l-mülk=başkent) olarak seçtikleri Konya'dan işe başlamışlardır.

Konya, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleyman-şah tarafından ele geçirildiği zaman (1074), bin veya bin beş yüz kişi civarında nüfusu olan küçük ve sönük bir İç Anadolu kasabasıydı. Etrafı, surlarla çevrili idi. Fakat, bu surların bakım ve tamiri uzun süreden beri ihmal edilmişti. Bu yüzden de birçok yeri yıpranmış, yıkılmış ve harap bir durumdaydı. Yerli halk, surlarla çevrili olan bugünkü Alâattin Tepesi ve çevresinde oturuyordu. Yerli halkın bir kısmı, Türk fetih geleneklerine uygun olarak ve güvenlik sebebiyle "taşra (şehir dışına)"ya sürülmüş olup yerine de Türk nüfusu yerleştirilmişti.³⁸ Ayrıca, şehrin ve yörenin güvenliğini sağlamak üzere Konya'nın batı kısmında bulunan Gevâle Kalesi'ne bir garnizon yerleştirilmişti. Sultan I. Kılıç Arslan, devletin ilk merkezi İznik'i Bizans'a kaptırınca Konya ve çevresine çekilmek zorunda kalmış; fakat, doğudaki yoğun faaliyetleri dolayısıyla Konya'da uzun süre oturma fırsatı bulamamıştı. Konya'nın daimî bir hükûmet merkezi oluşu ise İsfahan'da tutuklu bulunan

³⁶ Sümer; "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten, 24, 1960, s.567-594.

³⁷ "Derebey" sözü, büyük bir ihtimalle Anadolu Türk konar-göçerlerinden kalma bir deyim olmalıdır. Bu deyim, Farsça "derre" (dere, çay, akarsu) ile Türkçe "bey" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Öyle anlaşıyor ki, dere kenarında kış geçiren oymağın başındaki beye "derebeyi" denmiştir. Bu deyim, Batı dillerindeki, "feodal" kelimesi karşılığı olarak kullanılması ise hiç de isabetli olmamıştır. Zira, Türk derebeylerinin (oymak beyleri) ne şatoları ne de büyük toprakları ve karın tokluğuna çalışanları vardı.

³⁸ Şikârî; Karaman Oğulları Tarihi, Yay. M. Koman, 1946, s.6. Baykara; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985, s.121. Şikârî, Konya'nın fethini ve buradaki yerleşmeyi şöyle belirtir: Türkler "Kal'ayı aldılar. İçindeki kâfirleri taşra sürüp, kendileri evler yapıp mamur ettiler."

I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'ın kaçmak suretiyle gelip 1110 tarihinde Selçuklu tahtına çıkmasıyla başlamıştır. I. Mesut, kardeşi Şahinşah'tan iktidarı devraldıktan sonra (1116), ilk kasabanın yerleşim yeri olan Alâattin Tepesi ve çevresinde kale, cami, saray, hükümet daireleri, konut, hamam ve türbe gibi birçok eser inşa ettirerek şehrin çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir. Sultan I. Mesut'tan sonra gelen Selçuklu sultanları da bu eserleri genişletmişler, tamamlamışlar ve bunlara yenilerini eklemişlerdir.³⁹

XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İç Anadolu'nun çehresi tamamen değişerek tam bir Türk-İslam ülkesi görünümü almıştır. Mesela, Türk-İslam eserleriyle parlak bir hükümet merkezi hâline gelmiş olan Konya, bu değişikliğe her yönüyle tanıklık etmektedir. Zira, Sultan II. Kılıç Arslan'ın son zamanlarına rast gelen III. Haçlı Seferi sırasında (1189), haçlı yazarlarının yakından gördükleri Konya, Almanya'nın Köln şehri gibi büyük bir şehir idi.⁴⁰ Şehrin etrafı, Türk nüfusun meyve ve sebze bahçeleriyle çepeçevre sarılıydı. En büyük bahçe, Sultan II. Kılıç Arslan'a aitti. Bugün Meram adıyla anılan bu bahçenin içinde Sultana ait iki saray bulunuyordu. XII. yüzyıl içinde şehre, İslam ülkeleri üzerinden devamlı yeni Türk nüfusu gelip yerleşmiştir. Yeni gelen nüfusun bir kısmı hemen Konya'ya yerleşirken diğer kısmı da Konya çevresinde yeni köyler kurarak yerleşik hayata geçmiştir. Mesela Konya çevresinde Türkçe adlarla oluşan "Aytekin, Gündoğdu, Arpaçimen, Kozludere, Turgut" gibi yeni yerleşim yerleri, Sultan II. Kılıç Arslan zamanında kurulmuş Türk köyleri idi.⁴¹

Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) Konya'da toplanan Türk nüfusu, yerli halkın nüfusunu aşmış bulunuyordu. Konya'daki Türk nüfusunun büyük bir kısmını idareciler, askerler ve onların aileleri oluşturmaktaydı. Ayrıca, şehirde İslam ülkeleri üzerinden gelmiş ve yerleşmiş çok miktarda Müslüman tüccar bulunmaktaydı.⁴² Böylece, daha önce surların içinde toplanmış olan Türk nüfusu, surların dışına (zâhirü'l-medine) taşmıştır. Artan nüfustan dolayı da şehirde, XII. yüzyılın son çeyreği içinde, yeni mahalleler, çarşılar ve imalathaneler (boyahane, kârhane, sabunhane) teşekkül etmiştir.⁴³

Selçuklu sultanlarının imar faaliyetleri, sadece Konya ile sınırlı kalmamıştır. Mesela Sultan II. Kılıç Arslan, Aksaray ve Niğde gibi şehirlerde de geniş imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunlardan Aksaray'a özel bir önem veren Kılıç Arslan, imar faaliyetlerinde asıl gücünü bu şehir üzerinde

³⁹ İ. Hakki Konyalı; Konya Tarihi, Konya, 1964, s.309 vd.. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.194. Oktay Aslanapa; Türk Sanatı, II, İstanbul, 1973, s.41

⁴⁰ Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.223. Baykara; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, s.34, 139.

⁴¹ Turan; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I. Şemsettin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", Belleten, XLII, 42, 1947, s.223-235. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.235.

⁴² Turan; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I. Şemsettin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", s.225, 227, 232. Baykara; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, s.122.

⁴³ Turan; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I. Şemsettin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", s.220 vd. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.234. Baykara; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, s.49, 56.

göstermiştir: O, Aksaray'ı âdeta yeniden kurmuştur. Burada kendisi için görkemli bir saray,⁴⁴ askerleri için de birçok yeni konut inşa ettirmiştir. Daha da önemlisi şehri, cami, medrese, zaviye ve çarşı türünden medenî eserlerle donatmıştır. Buraya Azerbaycan'dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirip yerleştirerek şehri, Konya ile aynı imkânlarla sahip parlak bir merkez hâline getirmiştir. Şehir halkını yabancı ve zararlı kültür etkilerinden korumak için de Rumların Ermenilerin ve kötü ahlâklı kimselerin bu şehre girmelerini yasaklamıştır. Ayrıca şehri, âdeta ordugâh ve gaza üssü hâline dönüştürmüştür. Dinlenmek için genellikle bu şehri tercih etmiş, seferlerine burada hazırlanmış ve her defasında da buradan sefere çıkmıştır. Bundan dolayı Aksaray, genellikle "Dârü'z-Zafer, Dârü'l-Cihâd veya Dârü'l-Ribât (zafer veya cihat yeri)" gibi unvanlarla anılmıştır.⁴⁵

Türkiye Selçuklu sultanları, yeni ele geçirdikleri her şehir⁴⁶ için de aynı bilinçli iskân ve imar politikasını gütmüşlerdir: Onlar, yeni ele geçirdikleri şehirlerde önce kendi idarelerini ve dinî teşkilatlarını kurmakla işe başlamışlardır. Bunun için yeni şehre "sübaşı, vali, kadı, imam, hatip, müezzin veya muarriif" gibi askerî, idari ve dinî görevliler tayin etmişlerdir. Yıkılmış veya yıpranmış surları tamir ettirdikleri gibi yeni surlar, kaleler yaptırmak suretiyle şehrin savunmasını ve güvenliğini de artırmışlardır.⁴⁷ Fetih hakkı olarak el koydukları binalara da kendi kültürlerinin damgasını

⁴⁴ Kılıç Arslan, âdeta şehrin sembolü olan bu sarayı beyaz mermerden yaptırmıştır. Bundan dolayı şehre "Aksaray" denmiştir. İstanbul'daki bugünkü Aksaray semti de Fatih Sultan Mehmet'in emri ile İshak Paşa'nın Aksaray'dan göçürdüğü halk kitlesi tarafından kurulmuştur. Aşık Paşaoğlu Tarihi; İstanbul, 1970, s.196.

⁴⁵ (Kerîmüddîn Mahmûd) Aksarayî; Mûsâmeretü'l-Ahbâr, yay. O. Turan, Ankara, 1944; Çev. M. Öztürk, Ankara, 2000, s.23; Die Seldschuken Geschichte der Aksarayî, Alm. Çev. F.İşiltan, Leipzig, 1943. Anonim-Selçuk-nâme; Anadolu selçukluları Devleti Tarihi, III, Yay. Ve Çev. F. N. Uzluk, Ankara, 1952, s.25. Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm (Tarih-i Güzide); Haz. Muhammed Cevad Meşkûr, Tehran 1350/1971, s.390. Hamdullâh Müstevfî (Kazvîni); Târih-i Güzide, Yay. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tehran 1381/1915, s.95. Ahmed bin Mahmûd; Selçuk-nâme, I, II, Haz. E. Mercil, İstanbul, 1977, s.148. Cenâbî Mustafa Efendi; el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz. M. Kesik, İstanbul, 1994, s.11. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.233. Sümer; "Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", DTCFD, XX/3-4, 1962, s.221.

⁴⁶ Fetihler sırasında Türklerin yerli halka karşı hiç değişmeyen bir tutumları vardı. O da şu idi: Türk fetih anlayışına göre, kuşatılan şehirlerin ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak, Türk hükümdarlarının ve komutanlarının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir davranış idi. Kuşatılanlar, bu öneriyi kabul etsinler veya etmesinler, fetihten sonra hayatları bağışlanır, malları ellerinden alınmaz, şehirlerinde kalmalarına veya istedikler yere gitmelerine izin verilir, kültürlerine ve inançlarına dokunulmazdı. Onlara asla esir ve köle muamelesi yapılmazdı. Hürriyetleri ve faaliyetleri kısıtlanmazdı. Kendileri ve malları, zimmet altına alınmış gibi korunurdu. Şehirde, sadece fethin sembolü olarak bir kilise camiye çevrilirdi. Teslim olma şartları arasında ise din değiştirme yani İslam dinini kabul etme gibi bir hüküm hiçbir zaman yer almazdı. Bu sadece Türklere özgü bir davranış idi. Başka milletlerde bu davranışın bir benzerini görmek mümkün değildir. Koca; Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür, Ankara, 2005, s.172.

⁴⁷ İbn Bibî (Hüseyn b. Muhammed Ali el-Ca'ferî); el-Evâmîrül-'Alâ'iyye fî'l-'Umûrül-'Alâ'iyye, Ankara, 1956, 146, 154; Yay. N. Lugal-A. S. Erzi, I, Ankara, 1957; Çev. M. Öztürk, I, Ankara, 1996 I, s.167, 175; Yazıcızâde Ali, Histoire des Seldjoudides D'Asie Mieuse, III, IV, Yay. Th. Houtsma, Leiden, 1902, s.138 vd.; Duda, W. H.; Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi, Copenhagen 1959, s.68. Müneccimbaşı; C3amiü'l-Düvel, II, Yay ve Çev. A. Öngül, İzmir, 2001, s.47, 50. M. Şakir Ülkütaşır; Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait Tarihî Eserler, TTAED, V, 1949, s.119-131. Hüseyn Hilmi; Sinop Kitabeleri, 1339-41, s.6-13.

vurarak yani onlara minberler ve mihraplar koydurup camiye çevirmek suretiyle kendilerine mal etmişlerdir. Mesela Doğu Akdeniz bölgesindeki bütün şehirleri haçlıların elinden kurtaran Sultan I. Mesut, bu şehirlerdeki ibadete uygun binalardan 77 tanesine minber ve mihrap koydurarak bunların hepsini birden camiye çevirtmiştir. İslam dünyasından temin ettiği hatipleri de hoca olarak tayin etmek suretiyle bu camileri derhâl faaliyete geçirmiştir (1149).⁴⁸ Böylece bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması son derece hızlanmıştır.

Türkiye Selçuklu sultanları, yeni ele geçirdikleri şehirlerde sadece idari, askerî ve dinî teşkilat kurmakla yetinmemişlerdir. Bu yeni şehirlerde kısa sürede kendi konutlarını, kışlalarını, camilerini, mescitlerini, medreselerini, zaviyelerini, hanlarını, hamamlarını, çeşmelerini de yaptırmışlardır.⁴⁹ Ayrıca, bu şehirlerin ekonomik bakımdan gelişmesini ve Türkleşmesini sağlamak için de başka yerlerden bu şehirlere varlıklı tüccarlar getirmişlerdir. Hatta bunlardan, daha önce oturdukları şehirlerdeki gayrimenkullerini satmakta güçlük çekenlere, devlet desteği sağlayarak bu göçü kolaylaştırıp özendirmişlerdir.⁵⁰

Bu bilinçli iskân politikasının doğal sonucu olarak Türklerin eline geçen her şehirde camilerin, mescitlerin, medreselerin ve zaviyelerin etrafında zamanla birer Türk mahallesi oluşmuştur. Türk mahalleleri de Türkistan ve Horasan'dan zaman zaman Anadolu'ya gelen Türk nüfusu ile gittikçe büyüyerek sonunda şehrin tamamına hâkim duruma gelmiştir. Buna karşılık, aynı şehirlerin yerli halkı azınlık durumuna düşmüştür. Böylece, bu şehirler, kısa zaman içinde İslami hayatın ve Türk kültürünün hâkim olduğu birer Türk beldesi olmuştur.

Türkiye Selçuklu devrinde, şehirlerdeki Müslüman ve Hristiyan halk, genellikle ayrı ayrı mahallelerde oturuyordu. Tarihî kayıtlara göre Antalya, Selçuklu ve Beylikler döneminde Türklerin, Rumların ve Yahudilerin kendi mahallelerinde oturdukları örnek bir şehir idi. Bu mahalleler, kalın duvarlarla birbirinden ayrılmaktaydı.⁵¹ Birinden diğerine geçiş de sabah açılıp akşam kapanan kapılarla sağlanmaktaydı. Ayrı ayrı mahallelerde oturmalarına, aralarında din, dil, soy ve kültür farkı olmasına rağmen her iki toplum arasındaki ilişkiler, barış ve dostluk havası içinde geçiyordu. Daha doğrusu Müslüman halk ile Hristiyan halk arasında, dinî ve etnik sebeplerden kaynaklanan herhangi bir düşmanlık ve mücadele söz konusu olmuyordu.⁵²

⁴⁸ Urfalı Mateos; s.304. Anonim Selçuk-nâme; s.25. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.188.

⁴⁹ Selçuklu ve Anadolu Türk beyleri, hemen hemen her şehirde ve kasabada, Türk-İslam kültürünün ve o kentin sembolü olarak birer "Ulu Cami" yaptırmışlardır. Bu camilerin büyük bir kısmı, hâlâ ayakta durmakta olup hizmetlerini sürdürmektedirler. Dolayısıyla bugün, her şehirde Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminden kalma bir "Ulu Cami" görmek mümkündür.

⁵⁰ İbn Bîbî; 1957, s.154; 1996, I, s.174 vd. Müneccimbaşı; s.50.

⁵¹ İbn Batuta Seyahatnâmesi I; Çev. A. S. Aykut, İstanbul, 2004, s.403. Cahen; Pre-Ottoman Turkey, s.190.

⁵² M. Fuat Köprülü; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara, 1972, s.110.

Türkler gibi yerli halk da dinî hayatlarını ve kültürlerini serbestçe yaşıyordu.⁵³ Aynı şekilde, her iki toplum da ekonomik faaliyetlerini hiçbir kısıtlama olmaksızın tam bir özgürlük ve güvenlik havası içinde sürdürüyordu.

XII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'nun büyük bir kısmına hükmeden Selçuklular, aldıkları önlemlerle ülkede huzur ve asayiş sağladılar; ticaret yollarını açarak güvenlik altına aldılar. Bu güvenlik ve huzur ortamı, şehir hayatında büyük gelişmelere yol açtı. Anadolu'da ticaret, sanat, bilim ve kültür merkezleri olan büyük şehirler ortaya çıktı. Saint-Quentinli Simon, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye Selçuklularının 100, Arap coğrafyacısı İbn Said de "valisi, kadısı, camisi ve hamamı ile birlikte 24 şehrinin bulunduğunu" belirtir.⁵⁴ Bu şehirler, yol ağlarıyla birbirine bağlanmış idi.⁵⁵ Şehirlerden bazılarının nüfusu da 100.000'in üzerindeydi.⁵⁶

Başta Selçuklu sultanları olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde, muhtelif zamanlarda hüküm süren Türk beyleri, tamamen harap ve büyük ölçüde terk edilmiş bir hâlde bulunan eski Anadolu şehirlerini âdeta yeniden inşa ve imar etmişlerdir. Hatta onlar, Aksaray, Akşehir, Alanya (Alâîyye), Iğın (Ab-ı Germ), Kırşehir, Gülşehir, Gümüş gibi tamamen terk edilmiş yerlerde Türkçe ve yarı Türkçe adlarla yeni şehirler kurmuşlardır. Ayrıca, Malatya, Eskişehir, Samsun ve Denizli gibi daha birçok şehir de Türkler tarafından eski yerleşim yerlerinin yanı başında meydana getirilmiş şehirler olarak ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye Selçukluları dinî, ilmî ve sosyal hizmet veren mimari eserlerini genellikle Orta Anadolu'nun büyük şehirlerinde ve ticaret yolları üzerinde inşa ederek Anadolu'nun büyük bir kısmını imar etmişlerdir. Anadolu Türk Beylikleri de yerlerini aldıkları Türkiye Selçuklularının görev ve sorumluluklarını üstlenerek bu faaliyetleri büyük bir gayretle devam ettirmişlerdir. Hatta onlar, bununla da kalmamışlar, bu faaliyetlerini fethettikleri Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine yayarak Anadolu'nun imarını tamamlamışlardır. Özellikle, Beylikler devrinde Kütahya (Germiyan), Balıkesir (Karesi), Bergama, Bursa, Kastamonu, İzmir, Manisa (Saruhan), Karaman (Lârende), Isparta (Hamidâbâd), Eğridir, Birgi, Muğla (Menteşe), Fethiye, Balat, Aydın, Selçuk (Ayasluk), Beyşehir, Adana gibi şehirler, Türkiye Selçuklu şehirleriyle aynı imkânlarla sahip ve içinde her türlü medeni faaliyetin geçtiği parlak birer merkez hâline gelmişlerdir. Daha da önemlisi, tıpkı Türkiye Selçukluları devrinde olduğu gibi Beylikler devrinde de Anadolu'ya bolluk, ucuzluk ve refah gelmiş; ülkede Moğollar yüzünden kaybolan huzur ve barış yeniden doğmuştur. XIV. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'yu gezen Arap seyyahı İbn Battuta, siyasi birliğini kaybetmiş Anadolu'da güvenlik içinde seyahat edilebilmesini, daha da önemlisi bu ülkenin "refah ve şefkat ülkesi" olmasını, tamamen Beyliklerin rolüne bağlamıştır.

⁵³ Cahen; Pre-Ottoman Turkey, s.205.

⁵⁴ age.; s.189.

⁵⁵ Özergin; Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları, Basılmamış Doktora Tezi, 1959.

⁵⁶ Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s.361.

Öte yandan, Türkiye Selçuklu sultanları, büyük bir kısmına hükmettikleri Anadolu'da ticaretin alt yapısını da ihmal etmemişlerdir. Onlar, ticaret yolları üzerinde kervansaraylar ve köprüler yaptırarak Anadolu'yu tam bir Türk ülkesi hâline getirmişlerdir. Anadolu'da, ekonominin temel alt yapısı olan kervansaray inşasına, ilk defa Sultan II. Kılıç Arslan zamanında başlanmıştır. Tarihî kayıtlara göre, Kılıç Arslan zamanında Konya-Aksaray ve Konya-Akşehir yolları üzerinde olmak üzere iki kervansaray inşa edilmiştir. Bunlardan Konya-Aksaray yolu üzerindeki kervansaray II. Kılıç Arslan'a, Konya-Akşehir yolu üzerindeki kervansaray ise Selçuklu devlet adamı Altun-apa'ya aittir.⁵⁷

II. Kılıç Arslan'dan sonra gelen Türkiye Selçuklu sultanları ve devlet adamları da servetlerinin önemli bir kısmını bu işe ayırmak suretiyle kervansaray inşasına büyük bir gayretle devam etmişlerdir. Bir asır içinde de Anadolu ticaret yollarını kervansaray sistemiyle tamamen birbirine bağlamışlardır. Mesela, XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Kayseri ile Sivas şehirleri arasında 24 kadar kervansaray bulunmaktaydı.⁵⁸ Zamanımızda yapılan bir araştırmada, Anadolu'da Selçuklu devrine ait 97 adet kervansaray tespit edilmiştir. Fakat, bunların pek azı günümüze ulaşabilmiştir; ihmaller, savaşlar ve zamanın yıpratıcı etkisi sonucunda çoğu yerle bir olmuştur.

Kervansaray inşası, zamanına göre gerçekten de çok ileri bir anlayışı temsil etmekteydi.⁵⁹ Çünkü, ticaret yolları üzerinde, birer günlük mesafelerde (35-40 km) inşa edilmiş olan kervansaraylar, yaz-kış devamlı olarak ticaret kervanlarına ve yolculara hizmet veriyordu. Tüccarlar ve yolcular; zengin-fakir, hür-köle denilmeden, soy ve din farkı gözetilmeksizin üç gün bu yerlerde bedava misafir ediliyordu. Hastalananların tedavisi ücretsiz yapılıyor, ilaçları veriliyor, ayakkabıları tamir ediliyor ve hayvanlarına bakılıyordu. Ayrıca, büyük kervansaraylarda, yolcuların yıkanmaları için hamamlar, ibadet etmeleri için de imam ve müezzinleriyle birlikte mescitler bulunuyordu.⁶⁰ Böylece, doğu-batı, kuzey-güney ülkeleri arasında işleyen dünya transit ticaret yolları, Anadolu'dan geçmeye başlamış ve ticari faaliyetler son derece hızlanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu, Türk dünyasının devamlı göç alan bir cazibe merkezi hâline gelmiştir.

Danışmendli beylerinden Yağı-basan, biri Niksar'da, diğeri Tokat'ta olmak üzere iki medrese kurdurmak suretiyle Anadolu'da ilk defa Türk

⁵⁷ Anonim Selçuk-nâme; s.25/38. Turan; "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, X, 39, 1946, s.476.

⁵⁸ Turan; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971, s.114. Cahen; Pre-Ottoman Turkey, s.168. Gordlevski; s.216.

⁵⁹ Selçuklular, bu ileri ve yüksek kültür anlayışlarıyla Türkiye tarihine etkili ve kalıcı damgalarını vurmuşlardır. Yine bu tür kurumlar ve hizmet anlayışı, Türklerden başka milletlerde ve devletlerde hiç görülmemiştir.

⁶⁰ Turan; "Selçuklu Kervansarayları", s.483 vd. Köymen; "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ekonomik Hayat", Türk Dünyası Tarih Dergisi, 65, 1992, s19 vd. Sümer; "Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", DTCFD, s.222 vd. Koca; "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", Erdem, 8/23, 1996, s.468.

yüksek öğretiminin temelini atmıştır. Danişmendîler Devleti'ni ortadan kaldırmak ve Bizans'ı yenmek (Miryokefalon) suretiyle Anadolu'yu istikrara kavuşturan Sultan II. Kılıç Arslan da biri Konya'da diğeri Aksaray'da olmak üzere iki medrese kurdurarak Yağı-basan'ın faaliyetini devam ettirmiştir. "Medrese-i Sultaniye" adıyla anılan bu yüksek öğretim kurumunu, daha sonra Altun-apa ve diğer devlet adamlarının yaptırdığı medreseler takip etmiştir.⁶¹ Böylece, Türkiye Selçuklu Devleti, yetişmiş eleman bakımından diğer İslam ülkelerine tamamen bağımlı olmaktan kendini büyük ölçüde kurtarmıştır. Devlet yönetimi için ihtiyaç duyulan elemanlar, artık Sultan II. Kılıç Arslan zamanından itibaren Selçuklu medreselerinde yetişmeye başlamıştır. Özellikle Aksaray medresesinde yetişen bilginler, XIV. yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük bir itibar görmekteydi.⁶²

Profesör F. Sümer'in de dediği gibi Türkler, Anadolu'ya gelirlerken daha önceki konar-göçer ve yerleşik hayatlarına ait bütün maddi ve manevi kültür değerlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Dolayısıyla, Anadolu'da Malazgirt Zaferi'nden sonra başlayan Türk hâkimiyeti, yeni bir devir açmıştır; Konya ve Aksaray örneğinde olduğu gibi, İslami eserler ve İslami yaşayış tarzı Anadolu'nun çehresini bütünüyle değiştirmiştir. Kısaca söylemek gerekirse Türkler, Anadolu'ya ebediyen silinmeyecek damgalarını vurmuşlardır. Böylece, Malazgirt Zaferi, Profesör Mehmet Altay Köymen'in de dediği gibi "devlet ve vatan kuran zafer" olarak gerçek değerini kazanmıştır.⁶³

Öte yandan, sürekli savaşlar, istilalar ve Bizans'ın kötü yönetimi yüzünden Anadolu'nun yerli nüfusu çok azalmıştı.⁶⁴ Birçok bölge boş ve ıssız bir vaziyetteydi. Anadolu'ya Türk akınları ve fetihleri başlayınca da hayatını tehlikede görerek büyük bir korkuya kapılan yerli halkın bir kısmı,

⁶¹ Diğer Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının da yaptırdıkları medreselerin belli başlıları şunlardır: Konya: Altun-apa Medresesi (1202), Sırçalı Medrese (1242/43), İnce Minareli Medrese (1252/53), Karatay Medresesi (1251), Atabekîyye Medresesi (1251'den sonra). Kayseri: Hunat (Hond) Hatun Medresesi (1237/38), Sahibiye Medresesi (1267/68). Sivas: Gök Medrese (1271), Buruciye Medresesi (1271/72), Çifte Minare Medresesi (1271). Kırşehir: Cacaoğlu Medresesi (1277). Tokat: Gök Medrese (1275). Ankara: Sultan I. İzzettin Keykâvus Medresesi (1211). Antalya: Er-tokuş Medresesi.

Selçuklu sultanları ve devlet adamları tıbbı da çok önem vermişler ve birçok şehirde "dârü's-şifa", "dârü's-sihha" veya "dârü'l-afiye" adı verilen hastaneler yaptırmışlardır. Bunlardan bazılarının adları şöyledir: Kayseri'de Gevher Nesibe (1205), Sivas'ta Sultan I. İzzettin Keykâvus (1217), Konya'da Sultan I. Alâattin Keykubât, Çankırı'da Atabey Ferruh (1235), Divriği'de Mengüçüklerden Turan Melek (1228), Amasya'da Torumtay (1266), Tokat'ta Muinüddin Pervane (1275), Kastamonu'da Pervane Oğlu Ali (1272) hastaneleri. Bunlardan Sultan I. İzzettin Keykâvus'un yaptırmış olduğu hastane, diğerlerinden farklı bir yapıya ve özelliğe sahip idi. Bütün görkemiyle günümüze ulaşan bu hastane, yanında kurulmuş olan tıp fakültesinin bir uygulama yeri idi ve burada tıp ilminin birçok dalı ele alınmaktaydı. Vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere, hastanede dâhiliye, göz, cilt ve ruh hastalıkları tedavi ediliyor, çeşitli ameliyatlarda yapılıyor ve hastaların başında uygulamalı dersler veriliyordu. Geniş bilgi için bk. Turan; Selçuklular ve İslamiyet, s.322. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.122 vd. Dârü's-şifâ vakfiyesi için bk. Vakıflar Gn. Md., Dos. Nu. 584, s. 288-290.

⁶² Sümer, 1962: 224.

⁶³ Köymen; "Miryakefalon Meydan Muharebesi", s.29.

⁶⁴ Köprülü; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.98. Cahen; Pre-Ottoman Turkey, s.143.

Balkanlar'a, adalara ve büyük şehirlere göçmüştü. Diğer taraftan Bizans, VIII. yüzyıldan itibaren Balkanlar'a inmeye başlayan Bulgar, Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlardan (Oğuzlar) oluşan Türk kitlelerini Anadolu'ya geçirerek onları çeşitli yerlere yerleştirmişti.⁶⁵ Bu Türk kitleleri de kısa zamanda soydaşlarıyla birleşip kaynaşarak İslamlaşmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi birden değil uzun bir tarihî süreç içinde gerçekleşmiştir. Çünkü, Türklerin hepsi Anadolu'ya aynı zamanda gelmemişlerdir. Göç dalgası zaman zaman büyük kitleler hâlinde devam etmiş ve hiçbir zaman da ardı arkası kesilmemiştir. Mesela, Şahinşah'ın kısa saltanat döneminde (1110-1116),⁶⁶ Sultan II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192)⁶⁷ ve Moğol istilas sırasında (XIII. yy.) Anadolu'ya büyük Türkmen kitleleri gelmiştir. Bu kitleler, genellikle hayat tarzlarına uygun olan ve kendilerine hareket serbestliği sağlayan sahalarda yani uçlarda toplanmışlardır. Yeni gelenlerle Türkmenlerin uçlardaki sayıları ve kuvvetleri devamlı artmıştır. Nitekim, bir Arap coğrafyacısı XIII. yüzyılın sonlarında Batı uçlarından Denizli-Eskişehir arasında 200.000, Kastamonu civarında 100.000, Ankara civarında da 30.000 çadırılık Türkmen kitlelerinin yaşadığını belirtmiştir.⁶⁸ Bu, iki veya üç milyonluk bir nüfus demektir. Zaten, o zaman Anadolu'nun toplam nüfusu dört veya beş milyon civarında idi.

Anadolu'da, Beylikler devrinde Türk nüfusu son derece artmış ve Anadolu şehirleri de tamamen Türk karakterini almıştır. Buna karşılık yerli halkın nüfusu en az dereceye düşmüştür. Bu durumu Osmanlı Devleti'nin ilk vergi nüfus defterleri de desteklemektedir. Mesela, 1520-1530 yıllarına ait Osmanlı vergi nüfus defterlerine göre, Samsun-Kayseri-Mersin hattının batısında kalan Orta ve Batı Anadolu bölgelerinde 750.993 Türk vergi

⁶⁵ Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.509. Paul Wittek; Menteşe Beyliği, Çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986, s.13. G. Ostrogorsky; Bizans Devleti Tarihi, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1986, s.409. Cahen; Pre-Ottoman Turkey, s.306. A. G. C. Savvides; Byzantium in Near East, Selanik, 1981, s.172. Mehmet Eröz; Hristiyanlaşan Türkler, Ankara, 1983, s.17-29. H. Zübeyir Koşay; "Malazgirt'te Buluşanlar", Türkiye Mecmuası, XVII, 1972, s.76. Nakracas; s.36. Bizans imparatorlarının zaman zaman Bulgar, Peçenek, Kuman ve Uz Türklerini Anadolu'ya geçirip yerleştirmelerinden maksatları, devletin sınırları güçlendirmek, Selçukluların karşısına aynı soydan bir kuvvet çıkarmak ve ordularını takviye etmektir. Bir Bizans kaynağında, İmparator İoannes Vatatzes, bu faaliyetinden dolayı şu sözlerle övülmüştür: "Sen İskit'i (Kuman) batı bölgelerinden buraya getirmek suretiyle onun cinsinden doğuda hizmet eden bir kavim yaratın ve onu Pers'in (Türk) oğulları yerine ikame etmekle, Türklerin batıya doğru durmadan ilerlemelerini önledin."

⁶⁶ Anna Komnena; s.453, 479. Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.234. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.155.

⁶⁷ Michel le Syrien; Cronique de Michel le Syren, III, Fr. Çev. J. B. Chabot, Paris, 1905, s.400 vd. Ebû'l-Ferec; Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1950, s.439 vd. İbnü'l-Esîr; el-Kâmil fî't-Târîh, IX-XII, Yay. C. J. Tornberg, Beyrut, 1979; Çev. A. Özaydın, IX-XII, İstanbul, 1987, s.410. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.215 vd. Cahen; Selçukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 56, 1960: 21; Çay; s.107. M. A. Kaşgar; Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara, 1990, s.112.

⁶⁸ Cahen; Turco-Byzantina et Oriens Christianus, "İbn Sa'd L'Asie Mineure Seldjuquide", London 1974, s.42, 44, 48.

nüfusuna karşılık 9606 gibi pek az Hristiyan nüfus bulunmaktaydı.⁶⁹ Bu da gösteriyor ki, Anadolu'nun etnik yapısı Anadolu Türk Beylikleri devrinde tamamen Türklüğün lehine olarak değişmiştir.

Anadolu'ya Türk topluluklarının hemen hemen hepsinden kitleler gelmiş olmakla birlikte bunların çoğunluğunu Oğuz (Türkmen) boyları teşkil ediyordu. Oğuzlar, Anadolu'da yerleştikleri yerlere genellikle kendi boy adlarını vermişlerdir. Bu hususta Osmanlı arşiv belgelerine (Tahrir Defterleri) dayanılarak yapılmış bir toponomi (yer bilimi) araştırmasına göre, XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'da Oğuzların boy adlarını taşıyan 890 kadar köy tespit olunmuştur.⁷⁰ Hiç şüphesiz, bu köylerin büyük bir kısmının kuruluşu, Türkiye Selçuklu ve Beylikler devrine dayanıyordu. Bugün bunların bir kısmının adı değiştirilmiş olmakla birlikte birçoğu hâlâ aynı adlar ile anılmaktadır.⁷¹

Tarihin her devrinde, şehir hayatı ve zenginliği, konar-göçer Türk için daima cezbedici olmuştur. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse konar-göçer her Türk, fırsat ve imkân bulunca yerleşik hayata geçmek istemiştir. Fakat, konar-göçer unsurun şehre yerleşebilmesi ve burada varlığını devam ettirebilmesi, öyle kolay bir iş değildi; onun her şeyden önce şehirde geçimini sağlayabileceği bir iş ve meslek edinmesi gerekiyordu. Daha doğrusu bu hususta ona bir rehber ve vasıta lazımdı. İşte, Anadolu'daki konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde bu tarihî görevi gönüllü olarak Ahiler üstlenmiştir.⁷² Gerçekten de Ahiler, göçebe hayatı terk edip de şehre inen her gence sahip çıkmışlar, onlara bir meslek öğretilmesini kurmasına yardım etmişlerdir. Böylece, Anadolu'da Türk toplumunun şehirleşmesi ve şehir kültürüne uyum sağlaması, Ahilerin özverili destekleriyle sağlıklı ve sağlam bir şekilde gerçekleşmiştir.⁷³

Ahiler, sadece konar-göçer unsurun yerleşik hayata geçmesinde değil aynı zamanda yeni yerleşim yerleri ve mahallelerin kurulmasında da başlıca

⁶⁹ Sümer; "Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış" BTDD, VI, 1993, s.12. Ayrıca bk. Y. Halaçoğlu; Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı, Ankara, 1995, s.40-52.

⁷⁰ Sümer; Oğuzlar, Ankara, 1972, s.211-215, 461. Oğuzların boy adlarıyla anılan yerleşim yerleri, az da olsa Azerbaycan ve Türkmenistan'da da bulunmaktadır. Fakat, bu yer isimlerine en çok Anadolu'da rast gelinmiştir. Bu da, Anadolu'nun etnik temelini büyük ölçüde Oğuz Türklerinin oluşturduğunu göstermektedir.

⁷¹ Bilgi için bk. Köylerimiz.

⁷² Mikal Bayram; Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya, 1991, s.133.

⁷³ Selçuklu devrinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de köyden şehre büyük göçler olmuştur. Eğer Cumhuriyet döneminde de tıpkı Selçuklu devrindeki Ahiler gibi kuvvetli sivil toplum örgütleri olsaydı, bugün gecekondular dediğimiz şehrin varoşlarındaki perişan manzaralar ortaya çıkmazdı. İşin hazin tarafı, Cumhuriyet döneminde köyden şehre göç eden kitleye sahip çıkan herhangi bir kurumun olmamasıdır. Bu kitle, bu durumda ne yapabiliirdi? Devlet hizmetine giremezdi, zira eğitimi yoktu. Kendi işini kuramazdı, zira sermayesi yoktu. Bir işte çalışamazdı, zira bir mesleği yoktu. Buna rağmen bu kitle, ezile ezile, güçlüklerle boğuşa boğuşa şehirlerde tutunmasını ve varlığını korumasını bildi. Herhâlde bu durum Türk'e özgü bir yetenektir. Böyle bir olay başka bir millette yaşanmış olsaydı, hiç şüphesiz korkunç sosyal facialar meydana gelirdi.

rol oynamışlardır.⁷⁴ Ahi babaları veya şeyhleri, genellikle şehirlerin kenarlarında veya şehirler arası yolların önemli kavşak noktalarında kendi tekke ve zaviyelerini kuruyorlardı. Bir süre sonra da bu tekke ve zaviyelerin etrafında yeni yerleşenlerle birçok konut yapılıyordu. Böylece, bu yerlerde yeni birer mahalle veya köy doğmuş oluyordu. Mesela, bugün Anadolu'da Ankara, Edirne, Sakarya, Tekirdağ, Çorum, Çanakkale, Eskişehir, Kütahya illerine bağlı "Ahi (iki adet), Ahibaba, Ahiboz, Ahievren, Ahilyas, Ahiler (dört adet), Ahılar, Ahileryaylası, Ahimehmet, Etimesgut (Ahi Mesud)" gibi adlarla anılan toplam 14 yerleşim yeri bulunmaktadır ki⁷⁵ bu köyler Ahiler tarafından kurulmuştur. Daha da önemlisi, bu yerleşim yerleri, hâlâ Ahilerin hatıralarını üzerlerinde taşımaktadır.

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait sadece Ahi adlarıyla ilgili değil Türk topluluk adları, boy adları, şahıs adları, unvanlar ve özellikle eski Türk devlet teşkilatındaki ikili sisteme uygun adlarla kurulmuş daha pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunları sınıflandırıp örnekendirirsek Türk kültürünün Anadolu'daki kalıcı damgalarının neler olduğunu daha iyi görmüş ve anlamış oluruz:⁷⁶

a. Büyük Türk Topluluklarına Ait Yer Adları

Osmanlı arşiv belgelerine göre, Anadolu'da büyük Türk topluluklarının adlarıyla kurulmuş veya sonradan onların adlarını almış pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu Türk topluluklarından bir kısmı Anadolu'ya toplu olarak gelmişler ve burada devlet kurmuşlardır ki, bunlar artık Türk dünyasında "Türk ve Türkmen" adıyla anılan Oğuzlardır. Bunların adlarıyla ilgili yer isimleri şunlardır: "Oğuz" (Batman), "Oğuzlar" (Çorum), "Oğuzeli" (Gaziantep), "Bozok" (Yozgat), "Aşiret-i Bozulus" (Afyon), "Aşiret-i Karaman" (Karaman-Niğde), "Türkmen" (Diyarbakır, Kilis-Halep), "A'zaz Türkmen" (Kilis-Halep), "Türkmenlü" (Kahramanmaraş), "Türkân" (Diyarbakır), "Türkeli" (Sinop), "Türkoğlu" (Kahramanmaraş), "Danişmendlü" (Kayseri-Karaman), "Danişmendlü-yi Kebir" (Afyon), "Akçakoyunlu" (Gaziantep), "Karakoyunlu" (İğdir, Aydın).

Anadolu'ya parça parça, yani küçük gruplar halinde gelip yerleşen büyük Türk topluluklarının adlarıyla ilgili yer isimleri de şunlardır: "Peçenek" (Ankara), "Aşağı Çiğil" (Konya), "Hazar" (Elazığ, Kütahya), "Aşiret-i Horzum/Harezm/Havarzem" (Kütahya, Fethiye), "Bulgar Madeni" (Niğde-Konya-Karaman), "Aşiret-i Tatar" (İçil-Karaman), "Tatar/Tatarlar/Tatarlı/Tatara/Tatarın/Tataran-ı" (Trabzon, Ahlat, Diyarbakır, Elazığ, Kilis, Adana,

⁷⁴ Bu hususta örnekler için bk. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış "Osmanlı Muhâsebe Defterleri, 1995-1997". Ayrıca bk. B. A. Gökdağ, Ahi Kelimesine Adbilimsel Yaklaşım, I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, I, Kırşehir, 2005, s.423-425.

⁷⁵ Köylerimiz; s.13, 14. Hâkimiyet-i Milliye; 1933, Nu: 4165. Gordlevski; s.198.

⁷⁶ Bu liste hazırlanırken T. Sezen'in "Osmanlı Yer Adları, 2006", H. Nihal-Ahmed Naci'nin "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri, 1926" ve pek az da olsa İçişleri Bakanlığının "Köylerimiz, 1982" adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

Malatya, Salihli, İznik, Bandırma, Soma, Kandıra, Edirne), "Kuman/Kumanlar" (Hınıs, Ordu, Hozat, Kayseri), "Kazak/Kazaklar" (Salihli, Nazilli, Bandırma), "Kıpçak" (Lice, Sivas), "Kırgız" (Söke), "Kumuk" (Eleşkirt), "Macar" (Antalya). Ayrıca, "Karlık" gibi "Karlık Türkleri"nin adını taşıyan yerleşim yerlerinin adını da bu listeye ilave etmek gerekir.

b. Oğuz (Türkmen) Boylarına Ait Yer Adları

Bugün Türk dünyasında 24 Oğuz (Türkmen) boy adının yerleşim adı olarak görüldüğü tek ülke Anadolu'dur. Osmanlı devrinde Oğuz boy adlarının yerleşim yeri adı olarak kullanılmış olanları şunlardır: "Afsar" (Konya, Isparta, Sivas), "Aşiret-i Afsar" (Maraş-Adana), "Kanlıavşar" (Şanlıurfa), "Bayat" (Afyon, Çorum), "Bayındır" (Kastamonu, Aydın, İzmir), "Beydili" (Ankara), "Çepni" (Trabzon, Sivas), "Dodurga" (Çorum, Bilecik, Çankırı), "Düğer/Döğer" (Muğla, Şanlıurfa), "Eymir/Eymür" (Malatya, Yozgat), "İğdir" (Antalya, Tokat, Kastamonu), "Kargın/Karkın" (Sivas, Ankara), "Kayı" (Çorum, Adana, Niğde-Karaman, Niğde), "Kınık" (İzmir, Adana), "Kınık maa (ile, birlikte) Üzeyir" (Adana), "Kızık" (Gaziantep), "Kızık maa Şefik" (Trabzon), "Üregir/Yüreğir" (Giresun, Adana), "Yüreğir maa Adana" (Adana). Ayrıca bu listeye, Oğuz boylarının obalarından oluşan şu topluluk adlarını da eklemeliyiz: "Karakeçi" (Şanlıurfa), "Karakeçili" (Kırıkkale), "Teke" (Antalya-Elmalı),⁷⁷ "Yürük" (Tekirdağ), "Yürükân (Yörükler)" (İçel-Karaman), "Yürükân-ı Ankara" (Ankara), "Yürükân-ı Araç" (Kastamonu), "Yürükân-ı Lâdik maa Saidili" (Konya-Karaman), "Yürükân-ı Taraklu" (Kastamonu), "Yürükân-ı Zile" (Sivas), "Atçeken" (Konya-Karaman), "Bozdoğan" (Aydın), "Turgut" (Karaman-Konya), Varsak Türklerinden "Kuştemür" (Tarsus), "Kara İsalı", "Gökçeli" (Tarsus-Adana), "Elvanlı" (Tarsus-Mersin-Adana), "Ulaş" (Sivas), "Ulaş maa Namrun" (Tarsus-Adana).⁷⁸

c. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kullanılan Unvan ve Lakaplarla İlgili Yer Adları

Anadolu'da, Selçuklu ve Anadolu Türk beylerinin eski şehirler üzerinde veya kendilerinin seçip belirledikleri yerlerde kurup geliştirdikleri birçok şehir vardır. Mesela "Aksaray, Alanya (Alâ'iyye) ve Beyşehir", bunların başında gelmektedir. Bunlardan Aksaray Sultan II. Kılıç Arslan, Alanya Sultan I. Alâattin Keykubât, Beyşehir de Eşrefoğulları beylerinden Süleyman Bey tarafından yeniden inşa edilmiş ve geliştirilmiş şehirlerdir. Aksaray'a, Kılıç Arslan'ın burada aynı adla yaptırdığı saraydan dolayı bu ad verilmiştir. Alanya'ya da Alâattin Keykubât'ın lâkabına izafeten "Alâ'iyye (=Alanya)"

⁷⁷ Teke Türkmenleri, Oğuzların "Salur" boyuna mensup bir topluluk olup, Türk fetihleri sırasında Anadolu'ya gelerek güneybatı uçlarına yerleşmişlerdir. Asıl yurtları Türkmenistan'ın Merv yöresidir. Onlar burada, Oğuzların boy teşkilatına uygun olarak "24 oba" hâlinde yaşamaktadırlar. Sümer; Oğuzlar, s.209, 344. Ebülğazi Bahadır Han; Şecere-i Terâkime, 1001 Temel Eser, s.90, 72.

⁷⁸ Turgutoğulları ile Varsak Türkleri, Karamanoğulları ve Ramazanoğulları Beyliği'ne bağlı Türkmen toplulukları olup Osmanlı hâkimiyetine direnmekle ünlüdürler. (Oğuzların boy ve cemaat adlarıyla kurulmuş yer isimleri bundan ibaret değildir. Bu, sadece bir örneklemedir).

denmiştir. Beyşehir ise Süleyman Beyin unvanı ile ilgili olarak bu adı almıştır. Aynı şekilde bugünkü Afyon ili de ünlü Selçuklu veziri Fahrettin Ali (Sâhib Ata)'nın "ıktâ' (=tîmar=dirlik)" yeri olduğu için, bu şehir, Cumhuriyet devrine kadar aynı vezirin unvan ve lakabına izafeten "Karahisar-ı Sâhib veya Karahisar-ı Devle" adıyla anılmıştır.

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemine ait "karahan, sultan, atabey, beylerbeyi, emir, emirgazi, sübaşı/subaşı, bey, ulubey, el/ilbey, el/ilbaşı, çavuş, arslan, arslanapa, alp" gibi unvan ve lakaplarla kurulmuş daha pek çok yerleşim yeri bulunmaktadır. Bunlardan özellikle bugün Anadolu'da "subaşı" adıyla 25 adet köy bulunmaktadır ki, bunların bir kısmı Selçuklu devrindeki "sübaşı" yani "askerî vali" anlamını ifade etmemektedir. Bunlar, genellikle "su başı", "pınar başı" gibi anlamlarla kurulmuş köylerdir.

ç. Şahıs Adlarıyla Anılan Yer Adları

Anadolu'da Türk kültürüne mal olmuş yer isimlerinin başında, "Battalgazi (Malatya) ve Seyitgazi (Eskişehir)" gibi ilk İslam gazilerinin adları gelmektedir. Bunları Selçuklu ve diğer Anadolu Türk beylerinin adları takip etmektedir. Mesela, "Afşin (Kahramanmaraş), Artuk (Artova=Artuk ova: Tokat-Sivas), Porsuk (Porsuk Çayı), Bozan (Afyon), Tutak (Ağrı), Karatekin (Çankırı), Danişmend Gazi (Sivas), Rıdvan (Siirt), Sökmen (Sökmenâbâd: Van)" gibi Selçuklu ve Türkmen beyleri, ilk fetihler sırasında Anadolu'da kalıcı izler bırakmış olmalı ki, bunların bugün bu ülkede her birinin hatırasını üzerinde taşıyan birer yer ismi bulunmaktadır. Anadolu'da Selçuklu sultanlarından sadece Kılıç Arslan (Afyon) ile Danişmendlilerin Sivas hükümdarı Yağı-basan (Sivas) adlarına birer yerleşim yeri kurulmuştur. Ayrıca Anadolu'da, "Kızıl (Seyfettin Kızıl), Kaymaz, Karatay, Yavtaş" gibi Selçuklu devlet adamları ve komutanlarının adları verilmiş birçok yerleşim yeri bulunmaktadır.

Anadolu'da özellikle, "Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli (Ankara), Seyit Harun (Seydişehir), Taptuk Emre (Nallıhan), Emir Sultan (Bursa), Hacım Sultan (Uşak), Abdal Musa (Tekke köyü-Elmalı), Geyikli Baba (Baba Sultan-İnegöl)" gibi evliyaların tekke ve zaviyelerinin etrafında da birer yerleşim yeri oluşmuştur. Türk soyunun atası "Oğuz Han" (Burdur) ile Selçuklu hanedanının kurucusu olan "Selçuk Bey" in adları da (İzmir) birer yerleşim yeri adı olarak kullanılmıştır. Bu arada, "Dede Korkut Destanları"nda bir halk bilgisi olarak karşımıza çıkan "Korkut Ata" da unutulmamış olup adı bir yer ismiyle (Korkut: Muş) ebedileştirilmiştir.

Anadolu'da, Aydınoğullarından Mehmet Beyin babası Aydın Bey ile torunu Umur Beyin adını taşıyan birçok yerleşim yeri kurulduğu gibi Saruhanoğulları Beyliği'nin temelini atan Saruhan Bey adı ile de bir yerleşim yeri (Saruhanlı: Manisa) kurulmuştur.

Anadolu'da en çok yerleşim yeri adı olarak kullanılanlar, "Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi" gibi ilk Osmanlı hükümdarlarının adları ile onların silah arkadaşları olan "Akçakoca (Bolu), Ece Halil (Eceâbâd), Konur Alp (Düzce), Kara Mürsel (Kocaeli)" gibi gazilerin adlarıdır. Ayrıca, Sultan II.

Bayezit'in oğlu Şehzade Korkut'un adı da, kendisinin iktidar mücadelesi sırasında saklandığı Antalya yöresinde bir yerleşim yerinin adı olarak kullanılmıştır (Korkuteli).

d. Hanedan Adlarıyla Anılan Yer Adları

Anadolu'da genellikle Türk beylerinin merkez edindikleri birçok şehir, kendilerinden itibaren mensup oldukları hanedanın adıyla anılmaya başlamıştır. Mesela Cumhuriyet dönemine kadar Lârende "Karaman", Kütahya "Germiyan", Balıkesir "Karesi", Aydın yine "Aydın", Manisa "Saruhan", Balat ve Muğla "Menteşe", Isparta ve Eğridir de "Hamit veya Hamidâbâd" adını taşımaktaydı. Bunlardan "Aydın" dışında hepsinin adı Cumhuriyet döneminin başlarında (1924) eski adlarıyla değiştirilmiştir. Ayrıca, yakın bir tarihte de olsa Selçuklu hanedan adı da bir yerleşim yerinin adı olarak kullanılmıştır. Bu da bugünkü Konya ilinin "Selçuklu" ilçesidir.

e. Eski Türk Devlet Teşkilatındaki İkili Sisteme Göre Verilmiş Yer Adları

Türklerin eski egemenlik anlayışlarına göre siyasi iktidarın gerçek sahibi Tanrı idi. Tanrı, siyasi iktidarı doğrudan değil dolaylı olarak yani bir vasıta ile kullanmaktaydı. Bu vasıta da Türk kağanı idi. Bu duruma göre, "devlet idare etme güç ve yetkisi", Tanrı tarafından Türk kağanına bağış olarak verilmekteydi. İlahî bağış yoluyla Türk hükümdarına geçen siyasi iktidar (kut) da yukarıdan (gökten) aşağı doğru inmekte, yeryüzünde ikiye ayrılarak sağa ve sola doğru yani doğu ve batı eksenini istikametinde yayılmaktaydı. Bu anlayışın gereği olarak eski Türk devletlerinde "ülke, halk, teşkilat ve memuriyetler" genellikle "doğu-batı, sağ-sol, iç-dış, ak-kara, büyük-küçük" şeklinde hep ikiye ayrılmaktaydı.⁷⁹ Bu ikili sistemin temeli, Türk soyunun dip atası olup büyük bir cihan devleti kurmuş olan Oğuz Kağan'a dayanmaktaydı. Destana göre, Oğuz Kağan, dünya fethini tamamladıktan sonra devletini ve ülkesini iki kısma ayırmıştır. Bunlardan doğu kısmı "Bozok kolu" altında toplanan oğullarına (Gün, Ay, Yıldız), batı kısmı da "Üçok kolu" altında toplanan oğullarına (Gök, Dağ, Deniz) vermiştir. Bundan sonra Oğuzlar (Türkmenler), daima "Bozoklar (Dış Oğuz)" ve "Üçoklar (İç Oğuz)" şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Eski Türk devletleri de ya başlangıçta ikili sisteme göre teşkilatlanmışlar ya da sonradan bu sisteme göre ikiye ayrılmışlardır. Mesela, "Kuzey Hun-Güney Hun Devleti", "Doğu Göktürk-Batı-Göktürk Devleti", "Doğu Karahanlı-Batı Karahanlı Devleti", "Akkoyunlu-Karakoyunlu Devleti."

Aynı şekilde Türk toplulukları ve boyları da bu ikili sisteme uygun olarak bazen ikiye ayrılmıştır: "Sarı Türgiş-Kara Türgiş", "Ak Kuman-Kara Kuman", "Ak Hazar-Kara Hazar", "Ong (Sağ) Kırgız-Sol Kırgız", "Uluğ Cüz/Yüz-Kiçik Cüz/Yüz" (Kazaklar), "Akkoyunlu-Karakoyunlu", "Alkaevli (Ak çadırılı)-Karaevli (Kara çadırılı)", "Sarıkeçili-Karakeçili" toplulukları ve boyları gibi.

⁷⁹ Aynı şekilde ruhlar da "sarbastı-karabastı" şeklinde ikiye ayrılmaktaydı.

Eski Türk devlet teşkilatındaki ikili sistem, memuriyet ve unvanlarda da görülür: Hunlarda “Sol Bilge Tigin-Sağ Bilge Tigin”, Göktürklerde “Şadpıt Buyruk Beyler-Tarkat Buyruk Beyler”, Oğuzlarda “Kırk Yiğit-Kırk Kız”, Osmanlılarda “Ak Hadım Ağaları-Kara Hadım Ağaları”, “Sağ Ulufeciler-Sol Ulufeciler”, “Sağ Garipler-Sol Garipler” gibi.

Tıpkı Oğuz Kağan'ın kurduğu teşkilatta olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin batı uçlarında toplanan Türkmenler de “sağ ve sol” olmak üzere “iki kol” hâlinde teşkilatlanmışlardır. Bunlardan “sağ kol”un merkezi Kastamonu, “sol kol”un merkezi ise Ankara idi. Tarihî kayıtlara göre, XII. yüzyılın ilk yarısı içinde, birinci kolun başında “Sağ Kol Uç Beylerbeyi” olarak Kayı boyundan Hüsametdin Çoban, ikinci kolun başında da “Sol Kol Uç Beylerbeyi” olarak Seyfettin Kızıl bulunuyordu.⁸⁰

“Sağ ve sol kol” şeklinde olan ikili düzen, Osmanlı Devleti'nin hem askerî hem de mülki teşkilatında da uygulanmıştır. Mesela, Osmanlılarda eyaletlerin en büyük askerî ve mülki amiri olan beylerbeyiler, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği olarak iki kısma ayrılmıştır. Aynı şekilde, Kazaskerlik de Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği olmak üzere iki kazaskerlik hâlinde teşkilatlanmıştır.

İşte Türkler, Anadolu'da, ilk fetihlerden itibaren başta yerleşim yerleri olmak üzere denizlere, göllere, dağlara, tepelere, ırmaklara, ovalara, yaylalara verdikleri isimlere kültürlerinin bu anlayışını büyük ölçüde yansıtmak suretiyle bu ülkeyi hem maddeten hem de manen Türkleştirmişlerdir. Mesela “Akdeniz-Karadeniz”, “Akhisar (Akçahisar)-Karahisar (Karacahisar)”, “Akşehir (Akçakent, Akçaşehir, Akşar)-Karaşar”, “Akpınar (Akçapınar)-Karapınar”, “Akdağ-Karadağ”, “Akçay-Karaçay”, “Akkaya (Sarıkaya)-Karakaya”, “Aktaş-Karataş”, “Akışla-Karakışla”, “Akburun-Karaburun”, “Akköy-Karaköy”, “Akkuş-Karakuş”, “Aksu-Karasu”, “Akova-Karaova”, “Aktepe-Karatepe”, “Akyazı-Karayazı”, “Akkoyunlu (Akçakoyunlu)-Karakoyunlu”, “Büyükçekmece-Küçükçekmece”, “İçel-Taşel (Dışel)”, “Keçiborlu/Kiçi(=Küçük)borlu-Uluborlu”, “Sarıkeçili-Karakeçili”, “Kışlak-Yaylak (Yayla, Yaylasun, Yayladere, Yaylakent)”, “Nevşehir (Yenişehir, Yenişar)-Eskişehir”, “Büyük Karalı-Küçük Karalı (Giresun)”, “Büyük Karkın-Küçük Karkın (Kilis)”, “Yukarı Bayındır-Aşağı Bayındır (Elmalı)”, “Yukarı Karaman-Aşağı Karaman (Elmalı)”, “Yukarı Kaçar-Aşağı Kaçar (Hozan)”, “Kızıl Elma-yı Atik-Kızıl Elma-yı Cedit (Eski Kızılelma-Yeni Kızılelma: Germasti)”, “Kopuz-ı Ulyâ-Kopuz-Süflâ (Büyük Kopuz-Küçük Kopuz: Eleşkird)”, “Âmid-i Şarkî-Âmid-i Garbî (Doğu Amid-Batı Amid: Diyarbakır)”, “Kanak-ı Bâlâ-Kanak-ı Zîr (Yukarı Kanak-Aşağı Kanak: Yozgat)”, “Sıkıntılı-yı Bâlâ-Sıkıntılı-yı Zîr (Yukarı Sıkıntılı-Aşağı Sıkıntılı: Adana)”, “Tercan-ı Ulyâ-Tercan-Süflâ (Yukarı Tercan-Aşağı Tercan)”, “Tuzla-

⁸⁰ İbn Bîbî; 1956, s. 138; 1996, I, s. 159.

* “Kazasker: Kadiasker sözcüğünün değişimiyle ortaya çıkmış bir sözcüktür. Osmanlı devleti'nde askerî sınıfa ait şeri ve hukuki davalara bakan hâkimdir. Kazaskerlik, ilmiye mesleğinin en yüksek mertebelerinden biri olup teşkilat tarihi bakımından ordu kadısı demektir.

yı Bâlâ-Tuzla-yı Zîr (Yukarı Tuzla-Aşağı Tuzla)", "Vakf-ı Kebir-Vakf-ı Sagîr (Büyük Vakıf-Küçük Vakıf)".

3. Dilde Türkçeye Dönüş ve Millî Edebiyatın Doğuşu

*"Bundan sonra hiç kimse, divanda,
dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda
Türkçeden başka dil konuşmayacak."*

Karamanoğlu Mehmet Bey

Oğuz Türkleri, Büyük Selçuklu Devleti'ni İslam dünyasının ortasında kurduklarında (1040), onların Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde geliştirilmiş kuvvetli bir kültür ve yazı dilleri vardı. Hatta bu Türkçe, büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmut'un dediği gibi zamanın en güçlü dili olan Arapça ile "at başı beraber gitmek" suretiyle onunla yarışmakta olup ondan geri kalmamaktaydı.⁸¹ Fakat Selçuklular, Orta Doğu İslam dünyasındaki siyasi üstünlüklerine denk bir üstünlüğü, kültürel alanda kuramadılar. Daha doğrusu, onlar, kendi dillerinde millî ve manevi değerleri yaşatacak ve geliştirecek millî bir edebiyat meydana getiremediler.⁸² Sarayda, orduda ve kendi aralarında Türkçe konuşmalarına rağmen edebiyatta, bilimde, dinde, tarih yazıcılığında, hukukta hep Arapça ve Farsça hâkim oldu. Yerli halkı idare etme zaruretinden dolayı da resmî yazışmalarda bazen Farsçayı bazen de Arapçayı kullandılar. Böylece, Selçuklu Türkleri, bu hatalı kültür politikalarıyla Türk dilinin gelişmesini kesintiye uğratmış oldular. Bu vaziyette, Selçuklu Türklerinin İslam dünyasındaki siyasi hâkimiyetleri uzun süre devam etmiş olsaydı, onların kültürlerini ve millî kimliklerini korumaları mümkün olmayabilirdi. İhmal edilmiş olan Türk kültürü de, hâkim kültürler karşısında uzun süre varlığını koruyamazdı.⁸³ Özellikle Türk idareci zümresinin bir süre sonra Farslaşması veya Araplaşması kaçınılmaz olurdu. Nitekim, Fars ve Arap coğrafyasında kalan Türk idareci zümrelerinin akıbeti hep böyle olmuştur.

XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, bu tehlikeli gelişmeyi önleyebilecek tarihî bir olay meydana geldi. Biraz yukarıda belirttiğimiz gibi 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile ana vatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzaklıkta Türklüğün önüne yeni ve ebedi bir yurt açıldı. Zira, Türkler, bu zaferden sonra 15-20 yıl gibi kısa bir süre içinde Anadolu'nun büyük bir kısmını fethedip bu ülkeyi vatan hâline getirmeyi başardılar. Daha da önemlisi burada, Türk varlığını kökleştirecek ve devamlı kılacak birçok siyasi teşekkül meydana getirdiler. Bunların en önemlisi hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu Devleti idi. Fakat Türkiye Selçukluları da hiç de zorlayıcı bir sebep

⁸¹ Kaşgarlı Mahmut; Divanü'l-Lügati't-Türk, I, Çev. B. Atalay, 1939, s.6.

⁸² Bu hususta Selçuklu Türklerinin, mazur görülmesini gerektirecek haklı ve geçerli sebepler vardı. Bk. A. B. Ercilasun; Türk Dili Tarihi, Ankara, 2004, s.436.

⁸³ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey, görüşmelerini hep tercüman vasıtasıyla yapmıştır. Tuğrul Bey'den sonra gelen Selçuklu hükümdarları ise tercümana ihtiyaç kalmayacak şekilde Farsçayı ve Arapçayı öğrenmişlerdir.

olmadığı hâlde kültür politikasında Büyük Selçuklu Devleti'nin yolunu izlediler. Yine devlet hayatında, bilimde, dinde, hukukta, edebiyatta, tarih yazıcılığında ve resmî yazışmalarda Farsça ve Arapça hâkim oldu. Bu kültür politikası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyetine girip Anadolu Türk Beyliklerinin ortaya çıkmasına kadar devam etti.

Görüldüğü gibi Türkçe, Türkiye Selçuklularının yanlış ve Türklüğün aleyhine olan kültür politikaları yüzünden iki asra yakın bir süre yazı dili olarak kullanılamamıştır. Buna rağmen Anadolu Türk halkı, kendi aralarında hep Türkçe konuşuyor, destanlarını, ağıtlarını, türkülerini, bilmecelerini, manilerini, atasözlerini ve masallarını hep Türkçe söylüyordu.⁸⁴ Fakat, bu dilin Anadolu'da henüz yazı geleneği ve grameri kurulamadığı için Türkçe yazamıyorlardı.

Bugünkü bilgilerimize göre, Anadolu'da XI. ve XII. yüzyıllarda yazılmış Türkçe herhangi bir eser bulunmamaktadır. Nitekim olmamasını da doğal karşılamak gerekir. Gerçekten de Türkiye Selçuklu sultanları için bu yüzyıllar, haçlı istilasını defetme, Bizans'ın Anadolu'yu geri alma düşüncesine son verme, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti altında siyasi birliği kurma; dinî, ilmî ve medeni kurumların alt yapısını oluşturma gibi yoğun faaliyetlerle geçmiştir. XIII. yüzyılda ise durum değişmeye başlamıştır. Zira, XII. yüzyılın sonlarına doğru açılmaya başlayan medreselerde birçok Türk aydını yetişmiştir. Üstelik, XIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan Moğol istilası, Anadolu'ya çok miktarda Türk aydınının gelmesini sağlamıştır. Anadolu medreselerinden yetişen ve İslam ülkelerinden gelen Türk aydınları, Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bilmelerine rağmen çevrenin etkisiyle artık Türkçe söylemeye ve yazmaya başlamışlardır. Mesela, Anadolu'da Fars edebiyatının ve dilinin en büyük temsilcisi olan Mevlana, Türk kültürünün etkisi ve baskısı sonucunda eserlerinde yer yer Türkçe sözlere ve şiir parçalarına yer vermiştir. Oğlu Sultan Velet de Türkçe müstakil şiirler söylemiştir. Şeyyat Hamza, Dehhanî ve Yunus Emre gibi şairler ise tamamen Türkçe söylemişler ve yazmışlardır. Bunlardan Şeyyat Hamza, sofiyane şiirler kaleme almıştır. Dehhanî ise Türk divan edebiyatının ilk temsilcisi kabul edilmektedir. Yunus Emre'ye gelince, o, tasavvufi bilgiyi ve duyguyu Türkçe ile en iyi anlatan eşsiz bir sanatkârdır. Onun şiirlerini Türk dilinin en parlak incileri arasında saymak gerekir. Öte yandan o, Anadolu'da bir Yunus Emre ekolü yaratmıştır.⁸⁵ Çünkü, Yunus Emre'den sonra Anadolu'da, aynı adı taşıyan ve Yunus Emre tarzında şiir söyleyen birçok şair çıkmıştır.

Tarihî kayıtlara göre, Anadolu'da Türkçe yazılmış ilk popüler tarih kitabı "Danişmendnâme"dir. XIII. yüzyılın ortalarında, Sultan II. İzzettin Keykâvus'un (1248-1262) emri ile İbn Alâ tarafından kaleme alınmış olan bu eserin ilk nüshası günümüze ulaşmamıştır. Bu hususta bir yargıya varmak gerekirse "Anadolu'da yazılı Türk edebiyatı XIII. yüzyılın ortalarında

⁸⁴ age.; s.436.

⁸⁵ Sümer; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, V, s.13.

başlamıştır.” denilebilir. Bu edebiyatın dili, hiç şüphesiz, Kaşgarlı Mahmut’un “Divanı”nda bütün özellikleriyle tespit edilmiş olan “eski Oğuz Türkçesi” idi.⁸⁶

Öte yandan, Türkiye Selçuklu Devleti’nin yanlış ve Türklüğün aleyhine olan kültür politikasına karşı ilk tepki, Türkiye Selçuklu Devleti’nin uç bölgelerinde kendi beyliklerini oluşturmaya çalışan Türk beylerinden geldi. 1277 yılında, yanına aldığı Selçuklu şehzadesi Gıyasettin (Alâattin) Siyavuş ile Türkiye Selçuklu Devleti’nin merkezi Konya’yı ele geçiren Karamanoğlu Mehmet Bey, burada, adı geçen Selçuklu şehzadesini tahta çıkarıp kendisi de onun veziri olduktan sonra ilk icraatını kültürel alanda yaptı. Mehmet Beyin bu kültürel faaliyeti, “Bundan sonra hiç kimse, divanda (devlet dairesi), dergâhta (saray), bargâhta (resmî toplantı), mecliste (eğlence yeri) ve meydanda (çarşı, pazar) Türkçeden başka dil konuşmayacak.” şeklinde yayımladığı bir ferman idi.⁸⁷

Karamanoğlu Mehmet Bey, bu fermanla devleti ve toplumu yabancı kültürlerin (özellikle Fars ve Arap kültürleri) boyunduruğu altından kurtarıp Türkçeyi devlet ve toplum dili hâline getirmek istemiştir. Fakat o, kendi fermanını kendi devrinde bile uygulama fırsatı bulamamıştır. Gerçekten de başta Mehmet Bey olmak üzere onu takip eden herhangi bir Karaman beyinin divanından (devlet dairesi) çıkarak günümüze ulaşmış hiçbir Türkçe resmî belge bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki, Mehmet Bey, büyük bir gaye ve iddia ile ele aldığı davasına uygun bir donanım ya da bilgi birikimine sahip değildi. Buna rağmen Mehmet Bey’in bu fermanı etkisiz kalmamış, Türk kültür tarihinde çığır açıcı bir rol oynamıştır. Her şeyden önce bu ferman, Türkiye Selçuklularının yerini alan Anadolu Türk Beyliklerinde büyük ölçüde Türkçeye dönüş hareketi başlatmıştır. Türkçeye dönüş hareketi de millî kültürün ve bilincin kaynağı olan millî edebiyatın doğmasında ve gelişmesinde başlıca rol oynamıştır. Gerçekten de Anadolu Türk Beyliklerinin başında bulunan beyler, kendi çevrelerinde topladıkları ediplere ve bilginlere, Farsça ve Arapça yazılmış birçok eseri tercüme ettirdikleri gibi yine onlara Türkçe eserler de yazdırmışlardır.⁸⁸

Mehmet Bey’in fermanı, Anadolu’da sadece millî edebiyatın doğmasının değil aynı zamanda Türkçenin resmî dil olmasının da yolunu açmıştır. Nitekim, Anadolu Türk Beyliklerinden itibaren Farsça ve Arapça resmî dil olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiş, yerini Türkçeye bırakmıştır.

⁸⁶ agm.; s.13. Ercilasun; s.442.

⁸⁷ İbn Bîbî; 1956, s.696; 1996, II, s.209; Yazıcızâde; 1902, s.326. Karamanoğlu Mehmet Bey, bu fermanla sadece kendi duygu ve düşüncelerini dile getirmemiş, aynı zamanda kendisiyle çağdaş olup millî kültürüne ve diline bağlı olan birçok Anadolu Türk aydınının da duygu ve düşüncelerine tercüman olmuştur. Nitekim, aynı dönemde Âşık Paşa da Türkçeye olan ilgisizlik için şu elem dolu yakınmada bulunmuştur: “–Türk diline kimsene bakmaz idi –Türklere hergiz (asla) gönül akmazdı –Türk dahi bilmez idi ol dilleri.–İnce yolu, ol ulu menzilleri”

⁸⁸ Koca; Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Giresun, 2001, s.10, 29 vd.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in yaptığı teşebbüsün müspet sonucu, özellikle Batı Anadolu uçlarında kurulan Türk Beyliklerinde görülmüştür. Anadolu Türk Beylikleri arasında Germiyan Beyliği, Türk dili ile millî edebiyat yaratmada en ön sırada gelmektedir. Devrin en büyük ediplerini, ilim ve fikir adamlarını kendi etraflarında toplayan Germiyan beyleri, onlara hem Türkçe eserler yazdırmışlar hem de Arapça ve Farsçadan birçok eser tercüme ettirmişlerdir. Türkçe mesnevi (Hûşîd-nâme) ve siyasetname (Kenzü'l-Küberâ)⁸⁹ türünden eserleri bulunan Şeyhoğlu Mustafa, Germiyanoglu Süleyman-şah'ın emri ile "Merzubân-nâme" ve "Kabûs-nâme" gibi eserleri Farsçadan Türkçeye tercüme ederek Türk dilinin gelişmesine ve kökleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Devrin şairi Ahmed-i Dâî de Germiyan hükümdarı II. Yakup Bey'in isteği üzerine "Ta'bîr-nâme" adlı eseri Farsçadan Türkçeye çevirerek Türk dilinin gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmiştir. Öte yandan, II. Yakup Bey, "Taş Vakfiyesi"nin metnini Türkçe yazdırmakla Türkiye Selçuklularındaki Arapça vakfiye yazdırma geleneğini temelinden yıkmıştır.

Germiyan (Kütahya) sarayının en büyük şairi olan Ahmedî de Türkçenin inceliklerini ve ifade gücünü yansıtan büyük eserleriyle klasik Türk edebiyatının temelini atmıştır. 8000 beyti aşan büyük "Divan"ı, 8250 beyitlik "İskender-nâme"si ve 5000 beyit tutan "Cemşîd ü Hurşîd"i, onun eserlerinin en önemlileridir. Ahmedî, manzum bir eser olan "İskender-nâme"yi Germiyan Beyi Süleyman-şah adına kaleme almıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine geçen Ahmedî, bu eserine "Âl-i Osman" kısmını ilâve ederek onu Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi'ye ithaf etmiştir. "Tevârîh-i Mülûk-i Osman" adıyla anılan bu eser, günümüze ulaşan ilk Türkçe Osmanlı tarihidir.⁹⁰

Tıpkı Germiyan beyleri gibi Aydınoğulları beyleri de bilinçli bir kültür politikası izlemişlerdir. Onlar da Türk dilinin ve kültürünün koruyucusu ve teşvikçisi olarak Arapça ve Farsçadan birçok eser tercüme ettirmişlerdir. Mesela, devrin bilginlerinden Sa'lebî, "Arâisü'l-Meclis" adlı peygamberler tarihini, adı bilinmeyen bir yazar da "Tezkiretü'l-Evliyâ" adlı eseri Farsçadan Türkçeye tercüme ederek Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine hizmet etmiştir. Her iki eser de beyliğin kurucusu olan Mehmet Bey'e ithaf edilmiştir.⁹¹

Aydınoğulları'ndan Mehmet Bey zamanında başlayan medeni faaliyetler (medreseler kurma) ve kültürel hamleler, halefleri Umur ve İsa Beyler zamanında da devam etmiştir. Mesela, "Kelile ve Dimne", "Süheyl ü Nevbahar" gibi İslam dünyasında en çok okunan eserler ile İbn Baytar'ın "Camîu Müfrefâtü'l-Edviye ve'l-Ağdiye" adlı eseri, Umur Bey'in emriyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Zira, Türkiye Selçuklu sultanları gibi Anadolu

⁸⁹ Beylikler döneminin önemli kaynaklarından biri olan "Kenzü'l-Küberâ"da hükümdarların, vezirlerin, beylerin, kadıların durumu ile devrin sosyal hayatına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

⁹⁰ age; s.84.

⁹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969, s.105, 113.

Türk beyleri de din ve hukuk biliminin yanında tıbbı da çok önem vermekteydiler.

Aydınoğulları'ndan bilgin bir zat olan İsa Bey de ilim adamlarını etrafında toplayarak korumuş ve onlara hem kitaplar yazdırmış hem de tercümeler yaptırmıştır. İsa Bey'in emri ile devrin ünlü halk hikâyesi "Hüsrev ü Şirin" in Farsçadan Türkçe'ye tercümesi yapılmış ve kendisine ithaf edilmiştir.⁹²

Menteşe elini (yurt) idare edenler de kültür ve bilim sever beyler idi. Onlar, Milas, Muğla, Beçin ve Balat gibi şehirlerde yüksek tahsil veren medreseler açmışlar, ilim adamlarını himaye ve teşvik etmişlerdir. Menteseoğulları beyleri bununla da kalmamışlar, Türkçenin gelişmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mesela İlyas Bey zamanında, yine onun emri ile bir tıp kitabı Türkçeye tercüme edilmiştir. İlyas Bey adına ithaf edilen bu tıp kitabı, "İlyasiyye" adını taşıyordu. İlyas Bey'in kardeşi olduğu sanılan Mahmut Bey'in isteği üzerine de "Bâz-nâme" adında kuşçulukla ilgili bir eser, Farsçadan Türkçeye aktarılmıştır.⁹³ Mentese eli kültür çevresinde sadece tercümeler yapılmamış, çeşitli eserler de yazılmıştır. Bunların en önemlisi, Ahiliğin nizamnamelerinden biri olan Yahya İbn Halil'in "Fütüvvet-nâmesi" dir.⁹⁴

Batı Karadeniz bölgesinde kurulmuş olan Candaroğulları Beyliği'nin başında da bilim ve kültür sever beyler bulunmuştur. Kastamonu, özellikle Candaroğulları zamanında Anadolu'nun en canlı kültür ve bilim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Candaroğulları beyleri, yazdırdıkları ve tercüme ettirdikleri eserlerle Türk dilinin ve kültürünün Anadolu'da yerleşmesinde ve gelişmesinde büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu eserler arasında Türkçe Kur'an-ı Kerim meali, tıp, fıkıh ve mesnevi türünden dinî, edebi ve ilmî birçok kitap yer almaktadır.

Candaroğulları beylerinden büyük imar faaliyetleriyle tanınan İsmail Bey, aynı zamanda hukuk ilminde bilgin bir kişi idi. Onun "Hulviyyât-ı Şâhî" adlı Türkçe bir fıkıh kitabı bulunmaktadır.

Candaroğulları kültür çevresinde yapılmış Kur'an-ı Kerim mealinde özellikle bir husus son derece dikkati çekmektedir. Meali yapan zat, Allah karşılığı olarak genellikle Türkçe "Tanrı" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Hatta o, Tanrı kelimesinin de en eski söylenişi olan "Tengri" şeklini kullanmıştır ki⁹⁵ bu da Anadolu Türk aydınının dinî taassuptan ne derece uzak olduğunu göstermektedir.

⁹² Hikmet Akın; Aydınoğulları Tarihi, Ankara, 1968, s.XIV vd. Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, s.113. İsa Bey'in emri ve teşvikiyle yazılan eserlerin başında ünlü Tabip Hacı Paşa'nın "Şifâü'l-Eskam ve Devâü'l-Alâm" adlı eseri gelmektedir. İsa Bey'e ithaf edilen bu eser, zamanımıza ulaşmış olup vaktiyle çağdaşlarına ve sonraki kuşaklara öğretici ve pratik bir rehber olmuştur.

⁹³ Uzunçarşılı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, s.80, 82.

⁹⁴ Wittek; Mentese Beyliği, s.115-123. Bu Fütüvvet-nâme, XIV. yüzyılın son çeyreği içinde Milas'ta kaleme alınmıştır.

⁹⁵ Abdülkadir İnan; Makaleler ve İncelemeler, II, Ankara, 1991, s.170. Tıpkı Kur'an-ı Kerim meallerinde olduğu gibi, Mevlana'nın oğlu Sultan Velet de Türkçe şiirlerinde "Allah" kavramı yerine hep Türkçe "Tengri" kavramını kullanmıştır. Msl. "–Kim göresin canun içre Tengriyi – Gösteresin kamusuna (herkese) Tengriyi"

Kur'an-ı Kerim mealı, sadece Candaroğulları kültür sahasına mahsus bir faaliyet değildi. Bilim ve kültür sever bir kişi olan son Denizli Beyi Murat Arslan da, Kur'an-ı Kerim'deki "Fatiha ve İhlâs" surelerinin Türkçe tefsirini yaptırarak⁹⁶ kendi çevresinde dinî kültürü sağlam bir temele oturtmak istemiştir.

Önce hizmetinde bulunduğu Eratnalı beylerini tasfiye ederek kendi iktidarını oluşturmuş olan Kadı Burhanettin Ahmet, aynı zamanda hukuk bilgini, edip ve şair bir hükümdar idi. Millî duyguları fevkalâde kuvvetli olup Türk kültürüne son derece bağlıydı. Farsça ve Arapçayı çok iyi bilmesine rağmen şiirlerini hep Türkçe yazmıştır. Şiirlerini topladığı "Divan"ında 1500 gazel, 20 rûbai ve 116 tuyuğ⁹⁷ bulunmaktadır.⁹⁸ Şiirlerinde Azeri lehçesinin etkisi hâkimdir. Şiirlerinde İslam tasavvufu ile birlikte özellikle kendi muhteris ve maceracı ruhunun akisleri görülmektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde bir beylik kurmuş olan Dulkadir beyleri de medenileşme hususunda önemli adımlar atmışlardır. Mesela, Alâü'd-devle Bozkurt Bey, büyük imar faaliyetlerinin yanı sıra şeri ve orfi hükümlerden oluşan Türkçe bir kanunname meydana getirerek beyliğinin idaresini hukuki bir temele oturtmaya çalışmıştır.⁹⁹

XV. yüzyılda, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgeleri ile İran ve Irak gibi geniş sahalara hükmetmiş olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin başında da kendi dil ve geleneklerine bağlı, kavmî bilinci son derece yüksek hükümdarlar bulunmuştur. Mesela, Karakoyunlu Cihanşah, şair bir hükümdar olup şiirlerini Türkçe yazmıştır. Daha da önemlisi Cihanşah'ın sarayında, Uygur Türkçesi ile yazılmış bir Oğuz Destanı bulunmaktaydı. O, bu destana dayanarak kendisinin Osmanlı Hükümdarı II. Murat ile aynı soydan ve akraba olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰

Tipki Cihanşah gibi Akkoyunlu Uzun Hasan da Türk geleneklerine ve Türkçeye bağlı bir hükümdardı. Başta Uzun Hasan olmak üzere bütün Akkoyunlu hükümdarları, soylarını Oğuz Han'ın oğullarından Bayındır Han'a dayandırmaktaydılar. Dolayısıyla onlar, Oğuzlardan Bayındır boyunun damgasını daima bastırdıkları paraların, gönderdikleri fermanların ve yaptırdıkları eserlerin üzerine naksettirmişlerdir. Özellikle, Uzun Hasan Bey'in Diyarbakır'daki sarayında, Anadolu'da Türkçe ile yazan şairlerden Âşık Paşa'nın "Garibnâme" adlı eseri hiç elden düşmüyordu. Ayrıca Uzun Hasan, kendi devrinde, başta Kur'an-ı Kerim sureleri olmak üzere birçok eser tercüme ettirmiştir.¹⁰¹

Anadolu Türk Beylikleri arasında, Türkçeyi, ta başından itibaren hem resmî dil hem de edebiyat dili olarak kullanmış olan Osmanlı Beyliği'dir. Millî

⁹⁶ Köprülü; Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1980, s.340.

⁹⁷ "Tuyuğ", rubai gibi kafiyelenen dört mısralık bir şiir olup Türklerin divan şiirine getirdikleri yeni bir nazım türüdür. "Tuyuğ", bugün kullandığımız "duyu ve duygu" kelimelerinin eski şeklidir.

⁹⁸ Y. Yücel; Anadolu Beylikleri hakkında Araştırmalar, II, Ankara, 1991, s.209. Kadı Burhanettin Divanı, I, Tıpkıbasım, İstanbul, 1943, s.V.

⁹⁹ R. Yınanç; Dulkadir Beyliği, Ankara, 1989, s.108-119.

¹⁰⁰ Sümer; "XV. Yüzyılda Türk âleminde Millî Şuurun Canlanması", Türk Yurdu, 274, 1959, s.15.

¹⁰¹ agm.; s.15.

bilinçleri son derece kuvvetli olan ilk Osmanlı beyleri, diğer Anadolu Türk beyleri gibi devrin en ünlü bilim ve din adamlarını etraflarında toplamışlar, onlara Farsçadan ve Arapçadan eserler tercüme ettirdikleri gibi Türkçe eserler de yazdırmışlardır. Onların, beyliklerini kısa sürede büyütüp geliştirmeleri ve diğer Türk Beyliklerini ortadan kaldırıp Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti altında siyasi birliği kurmaları, Osmanlı Beyliği'nin başkenti Bursa ve Edirne'yi birden cazibe merkezi hâline getirmiştir. Özellikle, ortadan kaldırılan beyliklerin daha önce saraylarında toplanmış olan bilim ve din adamları, birer birer Bursa sarayına taşınmıştır. Böylece, Osmanlı sarayında bilimsel ve kültürel faaliyetler birden parlamıştır.

Özellikle Sultan II. Murat devri (1421-1451), millî duyguların ve Türk kültürünün çok canlı bir şekilde yaşandığı bir devir olmuştur. II. Murat, millî duyguları yüksek, Türk kültürüne ve diline bağlı bir hükümdar olup aynı zamanda şair idi. Devrinde, Türk kültürü ve dili büyük ilgi görmüştür. II. Murat'ın Edirne sarayında tıpkı Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Mısır Memlûk saraylarında olduğu gibi halk ozanları vardı. Bunlar, kopuz eşliğinde Türk destanlarını devlet adamlarının huzurunda çalıp söylemekteydiler.¹⁰² Daha da önemlisi, II. Murat'ın sarayı âdeta bir "edipler meclisi ve bilimler akademisi" gibiydi. Burada toplanan "Şirvanlı Muhammed bin Mahmud, Bedr-i Dilşad, Şeyhî, Hatipoğlu, Devletoğlu Yusuf, Yazıcı oğullarından Ali, Mehmet ve Ahmet Bîcan kardeşler ile Süleyman Çelebi (Süleyman Çelebi zamanı, 1409)" gibi edipler ve bilim adamları, Türk kültürünün temel eserlerini yazmışlardır. Bunlardan Süleyman Çelebi'nin, "Mevlid" adıyla tanınan "Veşîletü'n-Necat" adlı eseri, Türk dinî kültürünün hiç şüphesiz rakipsiz, en canlı, en yaygın ve en uzun ömürlü eseri olmuştur.¹⁰³

Yine Sultan II. Murat zamanında sağlam ve derin bir tarih görüşü ortaya konmuştur: İlk defa II. Murat devrinde ortaya çıkmaya başlayan Osmanlı kroniklerinde, Türk tarihi, Türk soyunun atası olan Oğuz Kağan ile başlatılmıştır. Bu kitaplarda, genellikle ilk Osmanlı beyi Ertuğrul Gazi'den başlanıp Oğuz Kağana ulaşan bir soy kütüğü verildikten sonra Karahanlı ve Türkiye Selçuklu Devletlerinden kısaca bahsedilerek Osmanlı tarihine geçilmiştir.¹⁰⁴

Millî tarih bilincine sahip olan ilk Osmanlı beyleri, Türk kültürünün sembollerini de ihmal etmemişler, özellikle bu semboller eserlerine yansıtmışlardır. Mesela onlar, ilk Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Beyin "ok ve yay" işaretlerinden oluşan tuğrasını,¹⁰⁵ sitlemek ve ona bir saat özelliği kazandırmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar kullanmışlardır.

¹⁰² Sümer; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, VI, s.15.

¹⁰³ Ercilasun; s.449.

¹⁰⁴ Bk. Oruç Beğ Tarihi; Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz. Osmanlılarda, ilk kroniklerden sonra Türk tarihini Oğuz Kağan ile başlatma anlayışından vazgeçilmiştir. Artık bundan sonra Osmanlı tarihçileri Türk tarihini ya Hz. Adem ile ya İslamiyet'in doğuşuyla ya da Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ile başlatmışlardır. Türk tarihinin başlangıcını Göktürklerle, Hunlara ve eski medeniyetlere (Msl. Sumer) dayandıran tarih görüşü Atatürk'e aittir. Bu tarih görüşü, 1932'de toplanan I. Tarih Kongresi'nden sonra bütün Türk tarihçilerinde hâkim anlayış olmuştur.

¹⁰⁵ Ebû'l-Ferec Tarihi; s.298; Cahen; "La Tuğra Seljukide, Journal Asiatique", 234, 1943-45, s.167-172.

Osmanlı beyleri, aynı şekilde, mensup oldukları boyun (Kayı boyu) damgasını da bir süre paralarına ve silahlarına naksettirmişlerdir. Yine millî tarih bilincinin doğal bir sonucu olarak Fatih Sultan Mehmet torunlarından (Sultan II. Bayezit'in oğulları) birine "Oğuzhan", diğerine de "Korkut" ismini vermiştir.

Sultan II. Murat, Osmanlı Devleti'ni Türkiye Selçuklu Devleti'nin varisi ve devamı saydığı için Selçuklulara son derece önem vermiştir. Bu düşünce ile o, Yazıcızade Ali'ye, İbn Bîbî'nin "Selçuknâmesi"ni Türkçeye çevirtmiştir (1436). Öte yandan, Yazıcızade Ali, Selçuknâme'yi sadece Türkçeye aktarmakla kalmamış, devrin anlayışına uyarak eseri Oğuz gelenekleriyle süslemiştir. Çünkü, XV. yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz gelenekleri hâlâ canlı olarak yaşamaktaydı.

Burada özellikle belirtmeliyiz ki, Beylikler devrinin Türkçesi ile Osmanlı devrinin Türkçesi sadelik bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Beylikler devrinde kullanılan dil, Türkçe kelimelerin çokluğu ve sadeliği bakımından kendisini gösterirken Osmanlı Türkçesi de II. Murat devrinden itibaren gittikçe artmış olan Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu ile dikkati çekmektedir. Öyle ki, Osmanlı devrinde yazılan ve tercüme edilen bazı eserlerin dili, Arapça ve Farsça kelimelerin çok fazla kullanılması yüzünden o devirde yaşayanlar tarafından bile anlaşılmıyordu.¹⁰⁶ Bu duruma ilk tepkiyi de bizzat Sultan II. Murat göstermiştir. Sultan Murat, Farsçadan tercüme edilmiş bir siyasetname kitabı olan "Kabusnâme" tercümesi için, "Hoş kitabdur ve içinde çok faydeler (fayda, yara) ve nasihatlar vardır; amma Farisi dilinedür. Bir kişi Türkiye (Türkçeye) terceme (tercüme) itmiş veli (fakat) ruşen (aydınlık) değil, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halavet (tatlılık) bulmazız. Velikin (fakat) bir kimse olsa ki, kitabı açık terceme itse, tâ ki, mefumından gönüller hazz alsa" şeklindeki sözleriyle beğenmediğini söyleyerek eseri yeniden sade bir dille tercüme ettirmiştir.¹⁰⁷ (*)

¹⁰⁶ Türkçe, XV. yüzyıldan sonra sadeliğini kaybetmeye başlamış ve bu durum, aşırı bir özenti yüzünden gittikçe hızlanmıştır. Sonunda Osmanlı Türkçesi halkın anlamadığı bir zümre dili hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bazı Türk aydınının gayretiyle tekrar sade ve temiz Türkçeye dönüş hareketi başlamış olup bu hareket Atatürk'ün dil ve kültür politikası sayesinde kesin ve son şeklini almıştır. Fakat, Atatürk'ten sonra gelen devlet ve siyaset adamlarının ilgisizliği yüzünden dilimiz tekrar kirlenmeye başlamıştır.

¹⁰⁷ Kemal Yavuz; XIII-XVI Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri, Faruk K. Timurtaş'a Armağan, İstanbul, 1983, s.16.

(*) Bu mütevazı makale, Anadolu'nun fethinde, Türk vatani haline getirilmesinde, korunmasında ve savunulmasında, özellikle izledikleri bilinçli kültür politikalarıyla yeniden Türklüğe dönüş hareketi başlatarak, Türkçe'nin gelişip kökleşmesinde, Türk milli ruhunun uyanıp yücelmesinde, Türk manevi hayatının zenginleşip yükselmesinde başlıca rol oynayan Anadolu Türk beylerinin ve ediplerinin kutlu anısına ithaf olunmuştur. Ruhları şad, mekânları cennet olsun.

Kaynaklar

Ahbâr-ı Selâçika-yı Rûm; Haz. Muhammed Cevad Meşkûr, Tehran, 1350/1971.

Ahmed bin Mahmûd; Selçuk-nâme, I-II., Haz. E. Merçil, İstanbul, 1977.

AKIN, Hikmet; Aydınoğulları Tarihi, Ankara, 1968.

Aksarayî, (Kerîmüddîn Mahmûd); Mûsâmeretü'l-Ahbâr, Yay. O. Turan, Ankara, 1944; Çev. M. Öztürk, Ankara, 2000; Die Seldschuken Geschichte der Aksarayî, Alm. Çev. F. Işıltan, Leipzig, 1943.

Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri; Tarsus, 2000.

Anna Kommena; Alexiad, (Malazgirt Sonrası), Çev. B. Umar, İstanbul, 1996.

Anonim Selçuk-nâme; Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, Yay. ve Çev. F. N. Uzluk, Ankara, 1952.

ASLANPA, Oktay; Türk Sanatı, II, İstanbul, 1973.

BARTHOLD, V. V.; Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Haz. K. Y. Koprman-İ. Aka, Ankara, 1975.

BAYKARA, Tuncer; Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, Ankara, 1988.

BAYKARA, Tuncer; Doğu Anadolu=Türkmenia (Türkmen Ülkesi), Atsız Armağanı, İstanbul, 1976.

BAYKARA, Tuncer; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara, 1985.

Bayram, Mikal; Ahî Evran ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu, Konya, 1991.

CAHEN, Claude; "La Tuğra Seljukide", Journal Asiatique, 234, (1943-45).

CAHEN, Claude; Pre-Ottoman Turkey, London 1968; La Turquie Pré-Ottomane, İstanbul-Paris, 1988; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Y. Moran, İstanbul, 1984.

CAHEN, Claude; Selçukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 56, (1960).

CAHEN, Claude; Turco-Byzantina et Oriens Christianus, "İbn Sa'îd L'Asie Mineure Seldjuquide", London, 1974.

Genabî Mustafa Edendi; el-'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâlî'l-Evâil ve'l-Evâhir, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz. M. Kesik, İstanbul, 1994.

ÇAĞATAY, S.-TEZCAN, S.; Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Soğdça Buğut Yazıtı, Türk Dili Araştırmaları Yılığı (Belleten), Ankara, 1975-76.

ÇAY, Abdülhalûk; II. Kılıç Arslan, Ankara, 1987.

ÇETİN, Osman; Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, İstanbul, 1981.

DANIŞMEND, İsmail Hami; Türklük Meseleleri, İstanbul, 1966.

De GROOT, J. J. M.; Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, Berlin-Leipzig, 1921.

Ebû'l-Ferec; Ebû'l-Ferec Tarihi, I-II., Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1945-1950.

ERCİLASUN, Ahmet B.; Türk Dili Tarihi, Ankara, 2004.

ERÖZ, Mehmet; Hristiyanlaşan Türkler, Ankara, 1983.

GORDLEVSKİ, V.; Anadolu Selçuklu Devleti, Çev. A. Yaran, Ankara, 1988.

GÜNDÜZ, Tufan; Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Ankara, 1997.

NİHAL H. – NACİ, Ahmet; Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri, TM, II, 1926.

HALAÇOĞLU, Yusuf; Osmanlı Döneminde Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Aşiretler, Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı, Ankara, 1995.

Hamdullâh Müstevfî (Kazvîni); Târîh-i Güzîde, Yay. Abdu'l-Hüseyin Nevâî, Tehran, 1381.

Hüseyin Hilmi; Sinop Kitâbeleri, 1339, 1341.

İbn Battûta Seyahatnâmesi; I, Çev. A. S. Aykut, İstanbul, 2004.

İbn Bibi, (Hüseyin b. Muhammed Ali el-Ca'ferî); el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, Ankara, 1956, Yay. N. Lugal-A. S. Erzi, I, Ankara, 1957; Çev. M. Öztürk, I, Ankara, 1996; Yazıcızâde Ali; Histoire des Seldjoudes D'Asie Mieuse, III, IV, Yay. Th. Houtsma, Leiden, 1902; Duda, W. H.; Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi, Copenhagen, 1959.

İbnü'l-Esîr; el-Kâmil fî't-Târîh, IX-XII, Yay. C.J. Tornberg, Beyrut 1979; Çev. A. Özaydın, IX-XII, İstanbul, 1987.

İNAN, Abdülkadir; Makaleler ve İncelemeler, I, Ankara, 1991.

KAFESOĞLU, İbrahim; Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1972.

KAŞGAR, Mehlika Aktok; Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi, Ankara, 1990.

Kaşgarlı Mahmut; Divanü'l-Lugati't-Türk, I, Çev. B. Atalay, Ankara, 1939.

KIENITZ, Friedrich Karl; Büyük Sancağın Gölgesinde, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

KOCA, Salim; Anadolu Türk Beylikleri Tarihi, Trabzon, 2001.

KOCA, Salim; Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun, 1997.

KOCA, Salim; Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür, Ankara, 2005.

KOCA, Salim; Sultan I. İzzettin Keykâvus (1211-1220), Ankara, 1997.

KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri, II, Ankara, 2003.

KOCA, Salim; Türkiye Selçukluları Tarihi, II, Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), Çorum, 2003.

KOCA, Salim; "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", Erdem, 8/23, 1996.

KONYALI, İbrahim Hakkı; Konya Tarihi, Konya, 1964.

KOŞAY, Hamit Zübeyir; "Malazgirt'te Buluşanlar", Türkiyat Mecmuası, XVII, (1972).

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1980.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ankara, 1972.

Köylerimiz, T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Genel Yayın Nu:327, 1982.

KÖYMEN, Mehmet Altay; "Malazgirt Meydan Muharebesinde Rol Oynayan Unsurlar", Millî Kültür, I/8, 1977.

KÖYMEN, Mehmet Altay; "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", Belleten, LIII, 206, 1989.

KÖYMEN, Mehmet Altay; "Miryokefalon Meydan Muharebesi", Millî Kültür, I/9, 1977.

KÖYMEN, Mehmet Altay; Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1989.

KÖYMEN, Mehmet Altay; Tarihin Işığında Anadolu Savunması, Ankara, 1990.

KÖYMEN, Mehmet Altay; "Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat", Türk Dünyası Tarih Dergisi, 65, 1992.

Michel le Syrien; Cronique de Michel le Syrien, III., Fr. Çev. J. B. Chabot, Paris, 1905.

MOULE, A.C.-PELLIOT P.; Marco Polo, The Description of the Word, London, 1938.

Müneccimbaşı; Câmiü'l-Düvel, II, Yay. ve Çev. A. Öngül, İzmir, 2001

NAKRACAS, Georgios; Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, Çev. İ. Onsunoglu, İstanbul, 2005.

OSTROGORSKY, Georg; Bizans Devleti Tarihi, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1986.

PAUTHIER, M. G.; Le Livre de Marco Polo, Paris, 1865.

RAMSAY, W. M.; Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, Çev. M. Pektaş, İstanbul, 1960.

ROUX, Jean-Paul; Türklerin Tarihi, Çev. G. Üstün, İstanbul, 1995.

SAVVIDES, A. G. C.; Byzantium in Near Est, Selanik, 1981.

Selçuklu Tarihi; Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası, Ankara, 1971.

SEZEN, Tahir; Osmanlı Yer Adları, Ankara, 2006.

SÜMER, Faruk; Oğuzlar, Ankara, 1972.

SÜMER, Faruk; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, V, 75, 1993.

SÜMER, Faruk; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, VI, 76, 1993.

SÜMER, Faruk; "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten, 24, 1960.

74. SÜMER, Faruk; "Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", Türk Yurdu, 272, 1959.

SÜMER, Faruk; Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, I, II, İstanbul, 1999.

SÜMER, Faruk; "Türk Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", BTDD, IV, 74, 1993.

SÜMER, Faruk; "Türk Kültür Tarihine Umumî Bir Bakış", DTCFD, XX/3-4, 1962.

SÜMER, Faruk; "XV. Yüzyılda Türk Âleminde Millî Şuurun Canlanması", Türk Yurdu, 274, 1959.

SÜMER, Faruk-SEVİM, Ali; İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara, 1971.

Şikarî; Karaman Oğulları Tarihi, Yay. M. Koman, Konya, 1946.

Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (Tebliğler); Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1995.

TEXIER, Charles; Küçük Asya, I-III, Çev. A. Suat, Haz. K. Y. Kopruman ve M. Yıldız, Ankara, 2002.

TURAN, Osman; "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", Türk Yurdu, 6, 1959.

TURAN, Osman; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri. I. Şemseddin Altun -Aba Vakfiyesi ve Hayatı", Belleten, XLII, 42, 1947.

TURAN, Osman; "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, X, 39, 1946.

TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1980.

TURAN, Osman; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

Urfalı Mateos; Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimâî Müesseselere Bir Bakış, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; "Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler", TTAED, V, 1949.

VARLIK, Mustafa Çetin; Anadolu Beylikleri, Büyük İslam Tarihi, VIII, İstanbul, 1988.

WELS, H. G.; Kısa Dünya Tarihi, İstanbul, 1972.

WITTEK, Paul; "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. M. Eren, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, 1970.

WITTEK, Paul; Menteşe Beyliği, Çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986.

YAVUZ, Kemal; XIII-XVI Asır Dil Yادigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri, Faruk K. Timurtaş'a Armağan, İstanbul, 1983.

YINANÇ, Refet; Dulkadir Beyliği, Ankara, 1989.

YINANÇ, Mükrimin Halil; Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1944.

YÜCEL, Yaşar; Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I, II, Ankara, 1991.

Zahîreddîn Nişâbü'rî; Selçuk-nâme, Yay. Ebû Hamid Muhammed bin İbrahim, Tehran, 1332.

ANADOLU'NUN FETHİ VE TÜRKLEŞMESİ

Prof. Dr. Mustafa KAFALI*

Türkiye'deki bazı manasız tartışmaların boş olduğunun anlaşılması için, Anadolu'nun Türkler tarafından vatanlaştırılmasının geçirdiği merhaleleri, tarih ilminin verileriyle ortaya koymak yeterli olacaktır.

XI. yüzyıl, Türk tarihinin en mühim dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Zira bu zamana gelinceye kadar Orta Asya'dan batıya doğru gelişen Türk fütihat ananesinin istikameti, esas itibarıyla Hazar ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları takip ederek Tuna boylarına kadar uzanmaktaydı. Batı Hunlarının 375 yıllarında bugünkü Avrupa'nın temelini teşkil eden kavimler göçü hareketine sebep oluşları ile başlayan Avrupa'ya ve Tuna havzasına girişleri, bilinen ilk numunedir. Daha sonraki yüzyıllarda Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kıpçakların aynı yolu takiben Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Tuna havzasına girişleri bu geleneğin bir devamı olarak görülür. Ancak 1040 yılında vuku bulan Dandanakan Zaferi'nden sonra gittikçe büyüyen dalgalar hâlinde gelişen "Büyük Oğuz Göçü" ve onun neticesinde Ön Asya ve Anadolu'nun fetholunması, asırlardır takip edilen Türk fütihat yolundan farklı istikamette gelişecektir. X. yüzyılda Selçuklu ailesinin başbuğluğu altında topluca İslamiyet'i kabul eden Oğuz Türkleri, bu tarihlerde Sir-Derya boylarında oturuyorlardı.

Karahanlı ve Gazneli devletlerinin dâhilî baskınlarından yılan Oğuzlar rahat ve huzur içinde oturabilecekleri yeni bir yurt yani vatan aramaktaydılar. 1018 yılında Çağrı Bey'in 3000 kişilik Oğuz (Türkmen) süvarisi ile Gazneli hâkimiyetindeki İran üzerinden Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan gaza seferi, aranan vatanın bulunmasına imkân vermişti. Bu Oğuz akınını tasvir eden Urfalı Mathieu'nun ve Süryani Mihael'in nakline göre "Ok ve yay kullanan uzun saçlı Oğuz süvarileri Ermenileri şaşkına çevirmişti." Çağrı Bey bu gaza akınını tamamladıktan sonra yine Gazneli ülkesini katederek ve Gazneli takibinden sıyrılmak suretiyle yurduna dönebildi. Çağrı Bey'in dönüşü Tuğrul Bey'e ve diğer Oğuz beylerine yeni bulunan müstakbel vatanın haberini getiriyordu. Zira Çağrı Bey, "Bu ülkede bize karşı koyacak herhangi bir kuvvete rastlamadım." derken, Karahanlılar ve Gaznelilerin baskısından bunalan Oğuz beylerine Azerbaycan ve Anadolu'nun vatan haline getirilebileceğini bildirmekteydi. Ancak Oğuzlara Azerbaycan ve Anadolu yolunun açılması Çağrı Bey'in hem gaza hem de keşif mahiyetindeki bu akınından 22 yıl sonra mümkün olacaktır. 1040 yılında Tuğrul ve Çağrı Beyler kumandasında Oğuz diğer bir deyişle Türkmen ordusunun Dandanakan'da Gazneli ordusunu perişan etmesiyle Ön Asya ve Anadolu'nun yolu artık Oğuz Türklerine açılmaktaydı. Çünkü bu zafere kadar bütün İran ülkesini elinde bulunduran Gazneli Sultanlığı, gaza için bile olsa Selçuklu Türkmenlerinin Anadolu'ya hükmeden Bizanslılar üzerine sefer

* Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

yapmalarına engel teşkil etmekteydi. Nitekim Dandanakan Zaferi'nden sonra "Oğuz İli"nin 24 boyuna mensup Türkmen oymakları kitleler hâlinde, gittikçe artan dalgalar misali, Sir Derya ve Maverünnehir ülkelerini boşaltarak ağırlık merkezi Azerbaycan ile Doğu Anadolu'ya yönelen bir istikamette Ön Asya'ya girdiler. Ön Asya'da siyasi hâkimiyetini süratle kuran Tuğrul Bey (995-1063), aynı zamanda İslam halifesinin oturduğu Bağdat şehrine girerek hilafet makamının İslam ülkeleri üzerindeki sarsılmış olan manevi itibarını tekrar kazandırdı. Halife de buna karşılık kendisini her nevi baskıdan kurtaran Tuğrul Bey'e kızını vererek damat yaptı ve aynı zamanda onu "İslam Milletlerinin ve Ülkelerinin Büyük Sultanı" olarak ilan etti. Bu münasebetle Sultan Tuğrul Bey asırlardır Hristiyan âlemini temsil eden Bizans İmparatorluğu'na karşı İslam'ın bayrağını taşıma, İslam'ın kılıcı ve müdafii olma vazifelerini de üzerine almış oluyordu.

Türk fütihat hareketinin Anadolu'yu vatan tutmaya yöneldiği bu sırada Anadolu'nun umumi durumunu izah etmekte fayda vardır: Atalarımız tarafından fethedilişinin arefesinde Anadolu, nüfusunu kaybetmiş ve harabeye dönmüş bir coğrafya durumundadır. Günümüzde dahi o devirlerden pek çok harabe şehirlerin kalıntıları mevcuttur. Türk fütihatından önce Anadolu ülkesinin baştanbaşa harabe hâline gelmesinin ve nüfusunu kaybetmesinin sebebi, asırlarca süren ardı arkası kesilmeyen muharebeler yüzünden olmuştu. Bilhassa VI. yüzyıl ve XI. yüzyıllar arasında tam beş yüz yıl orduların devamlı suretle çiğneyip, yakıp yıkıp yağmaladıkları Anadolu'da hayatiyetin kaybolması tabii netice idi. Bu muharabelere başlangıç olarak Sasani-Bizans mücadelesini alacağız. Uzun yıllar süren bu çatışma Anadolu'nun nüfusunun azalmasına sebep olmuş, aynı zamanda köy ve kasaba hayatını da yok etmiştir. Çünkü köy ve kasabalar devamlı surette Anadolu'ya giren Sasani orduları tarafından yağma ve tahrip edildiği için her şeyden önce hayat emniyetinin bulunmadığı yerler hâline gelmişti. Zira karşı koyan öldürülüyor, kaçabilen kalelere ve mahfuz yerlere sığınıyor, geri kalan da esir olarak alınıp götürülüyordu. Ancak surlarla çevrili şehirlerde hayat kalmıştı. Bu merkezlerdeki hayat şartları da her geçen gün çevre hayatına benzer şekilde daralmaktaydı. Çünkü çevresindeki köy ve kasabalara daima muhtaç durumda olan bu şehirlerdeki sosyal ekonomik ve ticari hayat da gitgide çökmekteydi. Hatta çevre hayatı ölen bu şehirlerde zamanla gıda ihtiyaçlarının dahi temini bir mesele durumuna girmişti.

Daha sonra Sasani İmparatorluğu'na son veren İslam ordularının, Emeviler ve Abbasiler devrelerinde cihat gayesiyle Anadolu'ya girdiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla bundan böyle Anadolu, İslam ordularının gaza sahası hâline girecektir. Bizans İmparatorluğu ile İslam Devleti arasındaki hudut, Toros Dağları idi. Toroslar boyunca teşekkül eden "İslam Sugur Teşkilatı" bir uç beyliği gibi çalışıyordu. Her bahar İslam memleketlerinden akıp gelen mücahitler, askerî harekâtın ağırlık merkezi Tarsus ve Malatya olmak üzere, Bizans üzerine tertip edilen seferlere iştirak ediyorlardı. Hatta İslam orduları, zaman zaman İstanbul'u bile kuşatarak Bizanslılara korkulu günler yaşatmaktaydılar. Bu seferler ve akınlar anında surlarla çevrili şehirler

kendilerini kısmen koruyabilmişlerse de köy ve kasabaların boşalması, Anadolu'yu ıssız ve terk edilmiş ülke hâline getirmişti. Türk fütuhatının arefesinde Anadolu'da ancak şehirlerde yaşayabilmekte olan mahdut miktardaki nüfusun etnik durumunu verecek olursak, Anadolu'nun doğusunda Ermeniler, batısında ise Rumlar oturmaktaydılar. İşte böyle bir zamanda Anadolu'ya giren Oğuz Türkleri yani Türkmen atalarımız, Bizans'a karşı ilk zaferini 1048 yılında Erzurum'a yakın Hasankale "Pasinler" Muharebesi'nde elde etmiştir. Bu muharebeden sonra 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'te Kars ve Antakya şehirleri 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya şehirleri 1068'de Amoryum: Amuriyye (Emirdağ yakınlarında eski bir kale) ve 1069'da Honas (Sandıklı yakınlarında eski bir kale), Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Fakat Bizans İmparatoru Romanos Diyogenis, büyük bir ordu ile mukabil taarruza geçince Türkler, ileri harekâtlarını durdurmuşlar ve muharebeyi en uygun mahalde yapabilmek için Doğu Anadolu'ya çekilmişlerdir. Bizans İmparatorunun parayla tutulmuş ve birçok millettten meydana gelen 200.000 kişilik kalabalık ordusunu Sultan Alp-Arslan (1030-1072), Van Gölü'nün kuzeyindeki Malazgirt sahasında karşıladı. Bu orduda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inen Uz ve Peçenek Türklerinden meydana gelen 20.000 kişilik Türk birliği de vardı. Bilindiği üzere Sultan Alp-Arslan, 26 Ağustos 1071 günü kendisinin beş misli sayıdaki bu büyük Bizans ordusunu perişan etti. Bizans ordusunun bünyesinde yer alan 20.000 kişilik Uz ve Peçenek Türk'ünün muharebe esnasında karşıdakilerin savaş naralarından onların kendi soydaşları olduğunu anlar anlamaz topluca oklarını Bizans saflarına çevirmeleri ve kardeşlerinin saflarına katılmaları, millî tarihimiz bakımından çok mühim bir hadisedir. Malazgirt Zaferi'nin akabinde Türkmen süvarileri, derhâl Adalar Denizi sahillerine ve Boğazlar'a kadar hâkim oldular. Hatta Selçuklu Türkleri, daha büyük fetihleri hazırlayabilmek için ilk başkent olarak İznik şehrini seçtiler. Yani İznik'in merkez seçilmesi fütuhatın Trakya ve Balkanlar'a doğru devam edeceğinin ifadesiydi. Fakat haclı seferlerinin hemen başlaması üzerine başşehrin Anadolu'nun merkezinde yer alan Konya'ya nakledildiğini görüyoruz.

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk kuvvetleri başlarındaki kumandanları ile batı istikametinde bütün Anadolu'yu katederek Adalar Denizi'ne ve Marmara sahillerine ulaştılar. Anadolu fethedilmiş olmakla beraber bazı müstahkem kalelerin fethi henüz tamamlanmamıştı. Bu münasebetle Selçuklu ailesinden Kutalmış Oğlu Süleyman ile birlikte Artuk Bey, Mengücek Bey, Saltuk Bey, Danişmend Bey, Bozan Bey, Karatekin Bey ve Çubuk Bey gibi birçok Türkmen beylerinin vazife aldıkları bilinmektedir. Bunlardan Karatekin Bey, Çankırı, Kastamonu ve Sinop bölgesindeki kaleleri fethederken diğer beyler Anadolu'nun doğu kısmında fetihle meşgul olmuşlardır. Çubuk Bey'in 1085 yılında Harput, Palu ve Bingöl çevresindeki kaleleri ele geçirdiğini bilmekteyiz. Çubuk Bey, Türklüğe kazandırdığı Harput müstahkem şehrini kendine merkez kabul ederek bu şehirde oturmuştur. Onun vefatından sonra Oğlu Mehmet Bey yine Harput merkez olmak üzere

babasına halef olacaktır. 1114 yılında Mehmet Bey'in vefatı üzerine halefi olmadığı için Harput şehrine Artuk Bey'in torunu Belek Gazi hâkim olacaktır. Kutalmış Oğlu Süleyman ise daha ziyade İç Anadolu ve Batı Anadolu bölgelerindeki kalelerin fetihlerini tamamlayarak Anadolu'yu vatanlaştıracaktır.

Anadolu'nun fethini takiben Sir-Derya ve Maveraünnehir'deki Oğuz İli'nin geri kalan kısmı da Anadolu'ya akmaya başladı. Birbiri ardınca gelen göç dalgaları Anadolu sathında yayıldılar. Oğuz İli'nin 24 boyu bu yeni vatan coğrafyasında yerleştiler. Malazgirt Zaferi'ne kadar asırlar boyu "cihat sahası" olan Anadolu, artık yeni sahibi Türklere "vatan" olmakta ve cihat sahası Balkanlar'a doğru itilmekteydi. Türklerin nüfus bakımından bütün köy ve kasabaları, harabeye dönmüş olan bu vatan coğrafyasını iskân edebilmeleri için ülkenin her tarafını imar etmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda yüzyıllardan beri Anadolu'da kaybolan ticari, iktisadi ve sosyal hayat ile birlikte ırz, namus, can ve mal emniyetinin de temini icap ediyordu. Böylelikle Türk fütuhatından önce nüfusunu kaybederek ıssızlaşan ve harabeye dönen Anadolu, yeni gelen kesif Türk nüfusu ile birdenbire canlılık kazanırken bir taraftan da süratle imar görmeye başladı. Yeniden ihya ve imar edilen Anadolu'da köy, kasaba ve şehirler esas itibarıyla ya eski harabelerin yanında veyahut da üzerinde kuruldu. Zira, Türkler kendilerinden önceki Anadolu'da mevcut olan yolların ve güzergâhların hem strateji hem de ticari bakımdan yüzyıllar boyunca elde edilen tecrübeler neticesinde meydana getirildiğini ilk anda idrak etmişlerdi. Dolayısıyla bu yollar üzerindeki köy, kasaba ve şehirlerle birlikte bunları birbirine bağlayan bakımsız tarihî yol şebekelerini de ihya etmeye başladılar. Yeni vatanlarına kavuşan Türkler, kısa zamanda binlerce köy ve kasabayı kurarken bu arada harabe durumundaki pek çok şehri de yeniden inşa etmişlerdi. Vatanlaştırma çalışmalarının bu dikkate değer yönü üzerinde yapılacak yeni araştırmalar, boş ve kimliksiz bir coğrafyaya vurulan damganın ne kadar sistemli olduğunu herkesin anlamasını kolaylaştıracaktır.

Böylece yeni bir ruhla yerleşilmek suretiyle hayatiyetine kavuşan Anadolu'da kurulan köy ve kasabaların bazı istisnaları bir tarafa bırakılacak olursa Türkçe adlar taşımakta olmaları da köy ve kasabaların Türkmen atalarımız tarafından kurulduğunun en bariz bir delili olmaktadır. Yeniden kurulan köy ve kasabaların adlandırılmalarında tabiat ve coğrafyaya uygun isimler yanında Anadolu'nun fetih ve imarında emeği geçen beylerin ve manevi büyüklerin adlarına da çokça rastlanır. Bu hususta tabiat ve coğrafya isimleri için Ak-tepe, Boz-tepe, Kızıl-tepe, Yeşil-köy, Akça-köy, Suluca-köy, Tepe-köy, Kamışlı-köy, Sarıca-kaya, Kara-bağ; fetih ve imarında emeği geçen beylerin adını taşıyan yerler için Afşin, Altıntaş, Arslan-Apa, Kara-Arslan, Demirtaş, Alaiye (Sultan Alâattin Keykubat'ın kurduğu şehir), Artova (Artuk-Abaad yani Emir Artuk Bey'in kurduğu kasaba), Bozova (Boz-Abad yani Urfa bölgesi fatihi Emir Bozan Bey'in kurduğu kasaba), Sandıklı (Sanduk-Eli, yani fatih ümeradan Sanduk Bey'in kurduğu kasaba), Saruhanlı (Saruhan-Eli Batı Anadolu fatihlerinden Saruhan Bey'le alakalı), Paşa-Eli,

Koca-Eli, Konur-Alp, Kara-Mürsel, Umur Bey, Gazi-Emir, Turgutlu (Turgut-Eli), Karaman (Karamanoğullarının atası), Dursun-Bey, Karaca-Bey, Osman-Eli, Orhan-Eli; Anadolu'nun imarında ve manen kalkınmasında emeği geçen kimselerin adlarını taşıyan yer isimleri için de Seyit-Gazi, Hacı-Bektaş, Seydişehir (Seyit Harun ile alakalı), Geyikli (Geyikli-Baba ile alakalı), Emir-Sultan, Ahi-Mesut (şimdiki adı bozularak Etimesgut hâline gelmiştir.), Ahi-Boz, Ahi-Evren, Şeyh-Edebalı, Karaca-Ahmet adlarını zikredebiliriz. Misal olarak verdiğimiz bu kabil isimleri artırmak mümkündür. Ancak, Anadolu coğrafyasındaki yaygın olarak yapılan adlandırma, yukarıda görülen tertibin dışında ve bilhassa iki hususta kendini gösterir. Bunlardan birincisi, Anadolu'yu yurt tutan Oğuz veya Türkmen-İli'nin 24 boyunun adları ile bu boylardan neşet eden Türkmen oymaklarının adlarıdır. Günümüzde dahi Anadolu köy ve kasabalarının binlercesi Türkmen-İli'nin iki kanadını teşkil eden Boz-Oklu veya Üç-Oklu (Dış-İl veya İç-İl) ve oymaklarının adlarını taşımaktadır. Yaygın olan adlandırma şekillerinden ikincisi ise ıssız ve harap durumdaki Anadolu'nun vatan tutmak üzere Orta Asya'dan gelen Türkmen atalarımızın hissiyatı üzerinde yapmış olduğu tesirin ifadesini taşımaktadır. Harpçi ve kahraman olduğu nispetle hisli olan atalarımız, karşılaştıkları harabe ülkenin umumi durumuna bakarak Türkçede harabe yerler için kullanılan "ören", "viran" ve "höyük" kelimelerine o yerlerin sıfatlarını da ilave ederek isimler vermişlerdir.

Günümüzde Anadolu köylüsü, hâlen bulunan binlerce harabeye "viran yer" veya "ören yeri" yahut da köylerinin yakınında veya yanında harabe yerler toprakla bir olmuş ise "höyük" demektedir. Atalarımız yeni yerleştikleri bu harabe yurdun hatırasını yaşatmak üzere binlerce köy ve kasabaya bu hissiyatlarının ifadesi olmak üzere Kızılca-Ören, Gökçe-Ören, Arım-Ören, Kiçi-Ören, İkiz-Ören, Seki-Ören, Ağaç-Ören, Gök-Ören, Göl-Ören, Tepe-Viran, Kara-Viran, Yassı-Viran, Yaver-Viran, Viran-Şehir, Boş-Höyük, Yassı-Höyük, Suluca-Höyük ve Karaca-Höyük, gibi adlar vermişlerdir. Bu tarzda isimlendirilmiş binlerce yer adının Anadolu coğrafyasındaki yaygınlığı bile Türklerden önce bu ülkenin ne kadar harap durumda olduğu hakkında fikir vermeye yetecek seviyededir.

Köy ve kasaba isimleri umumiyetle Türkçe olmasına rağmen, Anadolu şehirlerinin birçoğu eski isimlerini muhafaza etmişlerdir. Ancak bu isimler Sebastia-Sivas, Caseria-Kayseri, İkoniu-Konya, Brusse-Bursa, Beleo-Caeseria-Balıkesir, Smirna-İzmir, Herakleia-Ereğli, Hadriyanapolis-Edirne misallerinde olduğu gibi Türk ağzına ve deyişine uydurulmuştur. Türkler bu şehirleri aldıkları zaman azalmış da olsa içlerinde eski ahalisinin mevcudiyeti hasebiyle adı geçen şehirlere yeni bir ad vermek yoluna gitmemişlerdir. Yalnız imar ettikleri bu merkezlere yerli nüfusundan daha fazla Türk nüfus iskân ederek şehirlerin de Türkleşmesini temin ettiler. Atalarımız, harap şehirleri tamir ve ihya ederken ayrıca yeni baştan kendi kurdukları şehirlere ise Karaman, Aksaray, Akşehir, Kırşehir, Eskişehir, Alaiye, Denizli, Aydın gibi Türkçe adlar vermişlerdir.

Bu adlandırmalar kadar yeni vatan coğrafyasını üç taraftan kuşatan denizler de Türkçe adlar ile adlandırılacaktır. Türkiye'nin kuzeyindeki deniz Karadeniz, batısındaki deniz Akdeniz,¹ güneyindeki deniz Kızıldeniz² ve bu fethedilen coğrafyada başka deniz olmadığı için Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki büyük gölün adı ise Gökçe-Göl olarak adlandırılacaktır. Buradaki renkler binlerce yıllık Türk kültür tarihindeki yönleri göstermek bakımından kullanılmıştır. Dört yönün her birisi ayrı renk ile şekillenmiştir. Bunlardan kara=kuzey, kırmızı=güney, gök=doğu, ak=batı olarak kullanılır.

Renklerin yalnız bir manası olmayıp bazen ifade yerlerine göre birçok farklı anlamlar içinde olduğu da bilinir. Her milletin sosyal yapısında renklerin bir değeri vardır. Fakat bizim burada yapacağımız değerlendirmeler, yalnızca Türk kültür hayatı içinde olanlarıdır. Diğer kültürlerdeki renklerin değişik anlamları bizim kültürümüzdekiyle alakalı değildir.

Orkun Kitabeleri'nde devlet adı Türk Kağanlığı şeklinde geçmekte iken bir yerde Kök Türk ibaresine rastlanır. Bu ise devletin doğu kanadını belirtmek için kullanılmıştır. Yine bilindiği üzere Hun Devleti'nin batıdaki bölümünün adı Ak-Hun biçiminde ifade edilmekteydi. Avrupa'ya giren Hunlar da Kuzey Hunlarının devamı olmaları hasebiyle Macar kaynaklarında Kara-Hunlar olarak bilinirler. Osmanlı tarihinde Bogdan'ın kuzeyi³ ifade edilmek istendiği zaman Kara-Bogdan şeklinde söylenmiştir.

Yine, Altun-Orda Hakanlığı'nın batı kanadı Ak-Orda, doğu kanadı ise Gök-Orda idi. Buna benzer şekilde dağ, tepe, ırmak, deniz, şehir gibi pek çok coğrafi isimleri bu renkler esas olmak üzere Türk coğrafyasında görmek mümkündür.

Bu dört renkle birlikte kullanılan bir beşinci renk vardır ki, o da "sarı"dır. Sarı renk yön değil bu dört rengin ortasında yer alan merkezi karşılamak için kullanılmıştır. Devlet yapısı bakımından değerlendirilecek olursa sarı renk merkez hâkimiyetini ve kudreti ifade etmektedir.⁴ Birçok sarı yanında kullanılan Türk sarısı, "altın sarısı"dır.⁵ Altın bilindiği üzere, kuvvet ve kudretin, hâkimiyet ve zenginliğin karşılığı olarak dünya var olduğu günden beri değerini korumaktadır. Yine bu anlayışa uygun olarak tarihte güçlü ve cihangir hükümdarların hepsi altın tahtla birlikte tasvir edilmektedir.

¹ Atatürk'ün Dumlupınar Savaşı'nda vermiş olduğu emir "Hedefiniz Akdeniz'dir" şeklinde olmuştur. Burada kastedilenin, Antalya, Mersin veya Adana değil İzmir olduğu gayet açıktır. Zira bu denizin adı Ak-Deniz veya Ak-Deniz'in bir bölümü olarak Adalar Denizi diye yüzyıllar boyunca adlandırılmıştır. Ancak bugün hatalı olarak eski Yunancasından bozulmuş biçimi olan Ege kullanılmaktadır.

² Kırmızı, al ve kırmızı renklerin benzerliğine rağmen ayrı ayrı kullanılışı vardır. Bayrak aldır, kan aldır. Güney ise kırmızıdır. Kiremit kırmızıdır. Bu hususlar dil ve edebiyatımızda farklı kullanılırlar.

³ Bogdan'ın kuzeyi bugünkü Moldavya Cumhuriyeti arazisidir.

⁴ Hazar Kağanlığı'nın ilk başkenti İtil şehrinin bir bölümü Sarıg-çın, ikinci başkentleri ise Sarıg-el adlarıyla bilinir. Burada hâkimiyetin merkezi sarı renk açıkça görülmektedir.

⁵ Türk hâkimiyet anlayışında gün doğusundan, gün batısına kadar ibaresi kitabelerde ve destanlarımızda yer almaktadır. Güneş ışıklarının nüfuz kabiliyeti, hâkimiyet ile özdeşleşmiştir. Sarı rengi bu şekilde değerlendirmek isteyenler de vardır.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz gök renk, yabancılar tarafından söylendiği üzere "Türk mavisi", turkuaz şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak gök renk yanında bir diğer rengin daha eşit anlamda kullanıldığını tarihimizde görmekteyiz. Bu renk yeşildir. Yeşil renk Orkun Kitabeleri'nde "yaşıl" şeklinde geçmektedir. Kelimenin asli biçimi olan bu ibare Çin'deki Gök-ırmak karşılığı kullanılmıştır.⁶ Ayrıca yeşil renk pek çok coğrafi mekânda yukarıdaki renkler gibi aynı ölçüde kullanılmaktadır. Anadolu'muzdaki Yeşilırmak buna bir delildir. Yaşıl veya yeşil; gençliğin, hayatîyetin ifadesi olan bu renk, Osmanlı sancak renkleri arasında yerini bulmaktadır. Yeşil, kırmızı ve sarı, bu üç renk tarihimizde birlikte kullanılan renkler arasındadır. Bu üç renk bir kompozisyon biçimi içinde tarihimizin derinliklerinden gelen yapıda mevcuttur. Selçuklu Devleti'nin kurulduğu sırada cihan sultanı durumunda olan Tuğrul Bey'in Sultan Alp Arslan ve oğlu Melik-Şah'ın ordusunda bu üç renkli sancaklar kullanılmıştı, O devrin İslam kaynaklarında verilen bilgilerde "Sultan, Türkmen ordusu ile hareket ediyorsa, bu üç renkli sancak mutlaka orduda bulunurdu." denmektedir. Eğer halifenin arzusuna uygun bir sefer yapılacak olursa orada halifenin alameti olan siyah sancağın da kullanıldığını görüyoruz. Osmanlılarda ise bu üç renkli hilalli sancaklar aynı zamanda harp sancaklarıdır. Üç rengin manası sırasıyla şöyledir: Yeşil hayatîyet, kırmızı güçlülük ve sarı hâkimiyet demektir. Hatta Mehter takımındaki sancaklar bu hâkimiyetin üç rengini de sembolize eder. Bütün bunlara ilave olarak Osmanlı padişahının resmî sancağı bu üç rengi birleştiren kompozisyon içinde idi.⁷ Harp tarihi müzesinde ve Osmanlı sancak ve askerî kıyafetlerine ait kitapta bunları görmek mümkündür.

Renklerin bu manaları yanında bilhassa, kara rengi zengin bir muhteva içinde görmekteyiz. Orkun Kitabeleri'nde kara kelimesi birçok yerde Kara-Bodun şeklinde geçmektedir. Bazı dilci ve şarkiyatçılar kara kelimesini burada "avam halk" manasında düşünmüşlerdir. Ancak bu değerlendirmeyi yapabilmek için zıt manada olan Ak-Bodun'u bulmak lazımdır. Ak-Bodun ibaresine asla rastlanmıyor. O zaman avam karşılığı olan asil de yok demektir. Öyleyse, yukarıdaki düşünce tarzının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Hakiki manayı bulma zarureti vardır. Buradaki kara, güçlü ve büyük manasında kullanılmıştır. Çünkü kitabelerde Kara-Bodun itibar edilen, değer verilen bir mefhum olduğu için onun avam halk manasına gelmesi mümkün değildir. Türklerde sınıf farkının olmadığı bilinir. Bunun en güzel misali Oğuz-Kağan Destanı'nda görülür. Oğuz İli, Oğuz Kağan'ın altı oğlu ve yirmi dört torunundan neşet etmiştir. Diğer Türk illerinden olan Uygur, Karluk, Kıpçak, Yağma, Çigil, Toksı gibi iller ise Oğuz-Kağan'ın amcaları, Or-Han, Kür-Han, Küz-Han'ın neslinden gelmektedirler. Destandaki bu anane hepsi bir atadan türeyen milletin mensuplarını eşit kılmaktadır.

Bu kısa değerlendirmeyi yaptıktan sonra, Orkun Kitabeleri'ndeki vermiş olduğumuz mana yerine oturduğu takdirde metinler anlam

⁶ Kitabelerde Yaşıl-Ögüz şeklinde geçer.

⁷ Bugünkü Cumhurbaşkanlığı forsu karşılığı olmak üzere.

bakımından daha da güçlölük kazanmış olacaktır. Zira sınıf farkı olmayan Türk millet yapısında bir ferдин diğerine asalet iddiasında bulunamayacağı gibi asilin de olmadığı yerde avamlık olmayacağı muhakkaktır.

Kara rengin cemiyet hayatımızda kullanılış itibarıyla bir diğer manası; kara-gün, yas, karalar bağlamak, kara bulutların çökmesi gibi kelime ve terimlerle ifade edilir. Orkun Kitabeleri'nde olsun, Dede Korkut'ta olsun kara renk bir yas, bir ıstırap, bir acının karşılığıdır. Karanın müspet bir manası daha vardır. Kara-Koyunluların hükümdarı Kara Mehmet Bey ve Kara Yusuf Bey, Ak-Koyunluların ecdadı Kara Yülük Osman Bey, Osmanlıların atası Kara Osman Bey adları ve lakaplarıyla metinlerde geçmektedir. Buradaki kara ise doğrudan doğruya yiğit, kahraman ve alp kişisi manasındadır. Kara rengin dil ve edebiyatımızda başka bir manası da vardır. Kara-Samsun, Kara-Maraş gibi şekillerde kullanıldığı takdirde; esas Samsun, esas Maraş'ın neşet ettiği ilk mahal manasına alınmalıdır.

Yas anlamına gelen kara rengin yanında tarihimizin bazı bölümlerinde Ak ve Gök rengin de yas manasında kullanıldığını görmekteyiz. Bu nokta üzerinde bir araştırmaya ihtiyaç olmakla beraber, bu iki rengin kullanıldığı yerlerdeki ölüm hadislerinde şehadet hâli vardır. Öyle zannediyoruz ki, bu renkler herhangi bir ölüm için değil zulümle veya şehadet hâlindeki durumlar için değerlendirilmelidir.

İzahını yaptığımız renkler yanında bu renklere muadil gibi görünen kullanım tarzlarını da görmekteyiz. İlk akla gelen renklere yağız ve boz kelimeleridir. Orkun Kitabeleri'nde yerin kara ifadesini kullanmak üzere yağız-yer denmiştir. Toprak rengidir. Ancak at rengi olarak kullanılacak olursa siyah at manasına gelir. Yağız kelimesi, yağız yiğit, kara yiğit anlamında dilimizde tabir olarak yiğitlik işareti olarak bilinir. Boz renk ise hem kara hem de beyazın karışımından meydana gelen kurşuni renge yakın bir renktir. Metinlerde toprak rengi ve at rengi olarak kullanılmıştır. Ak renk karşılığı olmak üzere at rengi olarak kır kelimesi de kullanılır. Ancak kır ile birlikte ala-kır, bakla-kır, boz-kır, kırçıl, demirkır, gök-kır tabirleri at rengindeki beyazla ilgili renklerin karışımını anlatır.

Ayrıca doru, yine at rengi olarak metinlerde geçmektedir. Doru esasında kestane rengidir. Ama doru yanında, kırdı olduğu gibi yan renkler de vardır. Çünkü atlar her zaman kır, doru, yağız, al gibi renklerde olmazlar, karışık renkleri bünyelerinde barındırırlar. Bu bakımdan yağız doru, açık doru, hurma doru şeklinde at renklerini veya donlarını bilmekteyiz. Bir diğer at rengi olarak al renk vardır. Kızıl renge yakın bir renktir veya kıza mayil doru da denilebilir. Bu renge ilave olarak kula at vardır. Kula at ise kızıl ile bozun karışımı olarak görülür.

Burada bir noktayı daha ifade etmek gerekirse atın donu tabiri binlerce yıllık kültür tarihimizin temel ibarelerindendir. Türk kültür tarihinde renklerin zengin bir mana içinde olduğu buradan da anlaşılmaktadır.

Atalarımız Anadolu'ya girdikleri zaman kır hayatının canlı unsurunu barındırması lazım gelen köy ve kasabalar çoktan harabeye dönmüşlerdi. Bunun neticesi olarak da terk edilmiş ıssızlaşmış durumdaki yeni vatanlarında kır hayatı emniyeti olmadığı için ziraatın ve hayvancılığın yapılmadığı vahşi bir tabiat ile karşılaşmışlardı. Hatta küçük ve büyükbaş ehlî hayvan nesillerinin yerli numuneleri, bu münasebetle yok denecek kadar azalmıştı. Ziraat imkânlarının şehirlerle yakın dar sahalara inhisar etmesi yüzünden hububat cinsleri için de bu durum aynı idi. Anadolu'da yurt tutmak ve vatan kurmak arzusuyla, Türkistan'dan göçerek yeni vatanlarına giren Türklere, beraberlerinde bol miktarda hububat ile sayısız büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri, ylıkılar (at sürüleri) ve yük hayvanları ile birlikte gelmişlerdir. Bunlardan başka kavun, karpuz, ayçiçeği (günebakan veya güneâşık), pamuk, pirinç ve cin-darı (bir mısır cinsi) gibi zirai mahsuller Türklerin Anadolu ziraatına ilaveleridir. Ayrıca ipek böceği yetiştirme ve ipekçilik, atalarımızın yeni vatanlarına getirdikleri bir yeniliktir. Bütün bunların neticesi olarak diyebiliriz ki, günümüzde Anadolu coğrafyasındaki ehlî hayvan cinslerinden hububat nevilerine kadar pek çok şey, fatih atalarımız tarafından Türkistan'dan Türkiye'ye getirilmiştir. Böylece köy ve kır hayatının icabatı olan ziraat ve hayvancılık fetihten kısa bir müddet sonra canlanmış oldu.

Anadolu'da şehir, kasaba ve köy gibi yerleşme mahalleri kurulurken bir taraftan da bunları birbirine bağlayan ve bağımsızlıktan bozulmuş olan tarihî yollar yeniden canlandırılmış, ayrıca mühim merkezleri başkent Konya'ya bağlayan yeni yeni ana yollar yapılarak ulaşım meselesi halledilmişti. Ana yollar boyunca ulaşım ve ticaret emniyetinin temini için menzillerde hanlar (kervansaraylar) inşa olundu. Bu hanlar, kervanların her nevi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve emniyetle konaklayabilecekleri yerlerdi. Yine bu yollar boyunca ve kervanlardaki hayvanların su ihtiyacını karşılamak üzere bol miktarda su kuyularının açılmış olması ile yolların ırmakları geçtikleri yerlerde köprülerin yapılması, Anadolu yollarını rahat ve kolay seyahat edilir hale getirmiştir. Böylece asırlardır tüccarların ve kervanların uğramadığı Anadolu ticaret erbabı ile kervanların akın akın geldiği ülke hâlini aldı.

Görüldüğü üzere Anadolu'da yerleşme ve iskân şartları tanzim edilirken bir taraftan da şehirler arası ulaşım ile yollar boyunca sağlanan imkânlar dâhilinde, mal, ırz, namus, can ve ticaret emniyeti de birbirini takiben getirilmiştir. Köy ve kır hayatı canlanırken buna paralel olarak hayvancılık ve tarım da süratle gelişmiş fetihten önceki vahşi ve ıssızlaşmış tabiat, fetihle birlikte yerini hayat fışkıran, sürülerin otladığı ve her nevi tarımın yapıldığı işlenmiş topraklara dönüşmeye başlamıştı. Atalarımız yeni vatanları için gerekli olan yukarıda zikri geçen ilk şartları birer birer tamamladıktan sonra Türk kültür hayatının ve sosyal yapısının gereği olan maddi ve manevi müesseseleri kurmaya başlayacaklardır. Böylece Türkler, varlıkları yanında kendilerine ait her nevi müesseseleriyle bunların alakalı binaları ve tesislerini de kurarak Anadolu'ya her manada damgalarını basacaklardır. Devletin resmî dairelerine ait binalar, saraylar, kışlalar,

tersaneler (Alaiye ve Sinop'ta) bütün şehir, kasaba ve köylerde camiler ve mescitler inşa edilirken büyük merkezlerde medreseler (bugünün üniversiteleri), kütüphaneler kurularak ilim hayatı canlandırılırken sosyal hizmet tesisleri olarak sanayi çarşıları, bedestenler, hanlar, hamamlar, su kemerleri, sarnıçlar, su terazileri ve depoları, çeşmeler, köprüler, hastaneler, şifa yurtları, imaretler, kimsesiz ve muhtaçlar için aşevleri gibi birçok sayısız faydalı tesisler her tarafta yapılmaktaydı. Ayrıca Türklere mahsus yaylak ve kışlak hayatının icabı olmak üzere şehir ve kasabalara yakın uygun mahallerde bağlık ve bahçelik sayfiye yerleri de Anadolu coğrafyasına baştan başa renk kattı. Anadolu'nun manevi fatihleri durumunda olan din ulularının ve önderlerinin kurdukları dergâhlar, tekkeler ve zaviyeler büyük merkezlerde ve bilhassa Bizans uç bölgelerine yayıldılar. Bu manevi önderler, pirlar, erenler, alperenler, dervişler, ahiler, esas itibarıyla Türkistan'da Yesi şehrinde yaşamış olan evliyadan Ahmet Yesevi Hazretlerinin muhitinde yetişen alp kişilerdi. Bilindiği üzere "alp kişi"ler temiz ahlaklı, her nevi faziletleri kendisinde birleştiren kahraman ve er kişilerdi. Bu alp kişileri, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ermişler arasında görmekteyiz. Harp anında İslam'ın cihat anlayışına uygun şekilde orduya katılan bu kahraman kişiler sulh anında temiz ve faziletli karakterleriyle Türk cemiyetinin manevi kurucuları olmaktadır. Bu zatların kurdukları, esnaf ve sanatkârları bir araya toplayan Ahilik teşkilatı, Anadolu Türkiye'sine sanat, ticaret ve esnafılıkta faziletli, ahlaklı ve karakterli bir yapıyı getirecektir. Dericilik, demircilik, bakırcılık, kuyumculuk sanatları gelişirken bunlardan mamul eşyaların, aletlerin yapımı üstün seviyeye erişmiş, pamuk ziraatı ile elde edilen pamuktan hayvancılıktan elde edilen yün ve ipek böcekçiliğinden elde edilen ipek ile her nevi ipekli, yünlü ve pamuklu kumaşların sanayisi ilerlemiş, halıcılık, kilimcilik ve keçecilik bütün Anadolu sathında yayılmıştı.

Anadolu'nun bu canlanması ile ince sanatlar gelişmiş taş, tuğla, çini ve ağaç işlemeciliği zirveye yükselerek bunlar üzerinde yazı, süs ve desen verme, oymacılık, kakmacılık üstün bir seviyede inceliğe ve zarafete erişmişti. Bu arada Anadolu Türkiye'si, kâğıtçılık, ciltcilik, yazı, tezhip ve bu sahalarla alakalı birçok süsleme sanatlarını vermeye başlayacaktır.

Atalarımız, Anadolu'da kurdukları maddi ve manevi müesseseler ile buna ait tesislerin Türk cemiyeti ayakta kaldığı müddetçe devamını ve korunmasını temin ve devlete yük olmamasını sağlayabilmek için vakıflar tahsis etmişler ve bunun neticesinde de Türk tarihinin en büyük içtimai müessesesi olan vakıf sistemi meydana gelmiştir. Böylelikle kurulan bütün tesisler asırlar boyu bu yapılan vakıflara hayatini devam ettirmiştir.

Atalarımız, Anadolu'nun vatan hâline getirilişinden sonra, şehirler ve şehirlere yakın bazı kasabalarda yerli nüfusa (yani Ermeni ve Rumlar) ancak eski yerlerinde oturmaları için izin vermişlerdir. Çünkü hayvancılık ve çiftçilikle geçinen millet olmaları hasebiyle atalarımızın değer ölçüleri "toprak" idi. Çeşitli milletlerin, hayvan, altın, mesken, giyim-kuşam gibi "itibar" ve "değer" unsuru saydığı göstergelere mukabil Türk milleti "toprak" kavramını

benimsemiştir. Toprak edinme anlayışının şuurlu bir sahiplenmeye dönüşmesine ise vatan sevgisi denir. Bu bakımdan Anadolu'yu fetheden Türkmen atalarımız, köy, kasaba ve kır hayatını yani ülkenin şehir dışı topraklarını, ilk andan itibaren ele geçireceklerdir. “Tımar”, “zeamet” ve “has” gibi toprak ünitelerini ihtiva eden “dirlik” sistemi, Türklerde toprağa gösterilen ehemmiyetin bir ifadesidir. Dolayısıyla Anadolu'nun Türk vatani hâline gelişinde, Türklerin toprak anlayışının yeri büyüktür. Böylece Anadolu'nun eski sakinleri olan Ermeni ve Rumlar ancak şehir merkezi ile bunların yakın çevrelerindeki kasabalarda, Türk nüfusunun yanında ayrı mahalleler teşkil edebilmişlerdir. Görüldüğü üzere Anadolu'nun Türk vatani hâline geldiği ilk andan itibaren Ermeni ve Rumlar azınlık nüfus durumuna düşmüşlerdir.

Şimdi bu durum çerçevesinde fetihten sonraki Anadolu'da Türkler ve azınlıkların miktarını tespit etmeye çalışalım: Memleketimizde 20-25 sene öncesine gelinceye kadar şehir nüfusunun umum nüfus nispeti %20'yi geçmediği bilinen bir hakikattir. Bu ölçüyü fetihten sonraki Anadolu'ya tatbik edecek olursak yaklaşık bir neticeye varabiliriz. Ancak şehir ahalisi durumunda görülen Ermeni ve Rumlar, en fazla bir tahmin ile şehir nüfusunun %50'sini teşkil etmekteydi. Köy ve kasaba nüfusunun %100'e yakınının zaten Türklerden meydana geldiğini söylemiştik. Bu açık değerlendirme sonunda Anadolu nüfusunun %90'ının Türklerden, geri kalan % 10'unun ise azınlık durumundaki Ermeni ve Rumlardan müteşekkil olduğunu buluruz. Ancak bu bulduğumuz neticeye Doğu Kardeniz bölgesindeki Rum Pontus Devleti, Çukurova'daki küçük Ermenistan Krallığı ve henüz o tarihlerde Bizans İmparatorluğu'nun elindeki Trakya bölgeleri dâhil değildir. XIV. yüzyılda Bursa, Alaşehir, İznik ve İzmit gibi şehirler ile Çukurova ve Trakya Türklerin eline geçti. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u ve Trabzon Rum Pontus Devleti'ni Anadolu Türk birliğine dâhil etmesinden sonra, aşağı yukarı bugünkü hudutlarımıza tekabül eden Anadolu Türk birliği içindeki Ermeni ve Rum nüfusunun nispeti % 15'e kadar yükselmışti. Bu nispet bozulmadan XX. yüzyıla kadar gelmiştir. Anadolu Türklüğünün nüfus artış hızının yüksek olduğu konusu ise, 1960 yılına kadar, dünyanın dikkatini çekmiştir.

1910 yılına dair verilen tahmini istatistiklere göre bugünkü siyasi sınırlarımız dâhilinde 16 milyona yakın nüfus vardı. Bu nüfusa, henüz o tarihlerde Anadolu'da bulunan bir milyon dört yüz bin Rum ve bir o kadar Ermeni de dâhildi. Azınlık durumundaki Ermeni ve Rumlar, müştereken umum nüfusun içinde bu nispetlerini korumuşlardır. Türk milleti, velut bir kavim olduğu için, çabuk çoğalan Türk nüfusunun 900 yıldan beri bu nispeti azınlıklar aleyhine bozması lazım gelirken Ermeni ve Rumların askere alınmayışlarına mukabil Türklerin devamlı olarak harplerde verdiği şehitler dolayısıyla aradaki nispet, Anadolu birliğinin Türkler tarafından tesis edildiği tarihten günümüze kadar sabit kalmıştır denebilir. Ancak bu durum Millî Mücadele'den sonra ortadan kalkacaktır. Birinci Dünya Harbi esnasında Rus ordularının Doğu Anadolu'yu işgal etmelerini fırsat bilen ve çeşitli kışkırtmalar neticesinde Türkleri katliama teşebbüs eden Ermeniler, bu

bölgede 700.000'den fazla Türk nüfusunu en vahşi şekillerde şehit etmeye muvaffak olmuşlardır. Yalnız yapmış oldukları yanlarına kâr kalmamış ve Rus askerlerinin Doğu Anadolu'yu terk etmelerinden sonra sivil Türk halkına reva gördükleri cinayetlerin karşılığını acı bir şekilde almışlardır. Türk kuvvetlerini Doğu Anadolu'ya girişinden sonra Suriye, Lübnan, Avrupa ve Amerika gibi ülkelere hicret etmişlerdir. Böylece Doğu Anadolu şehirlerinde ani bir boşalma meydana gelmiştir. Mesela bu çatışmadan en fazla zarar gören Van şehrinde, harbin arefesinde 70.000'e yakın nüfus yaşarken neticede 5-6000 Türk kalmıştır. Balkan Harbi sırasında Bulgarların Trakya'da yaptıkları katliam ile Rumların Millî Mücadele arefesinde veya esnasında Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesinde Türklere karşı işledikleri toplu cinayetleri, bizlere büyük kayıplara mal olmuştu. Fakat ilâhî adalet tecelli etmiş ve bilindiği üzere bunlar da cezasız kalmamıştır. Millî Mücadele'den sonra Anadolu'daki Rumlar, Balkan Türkleri ile mübadeleye tâbi tutulduğundan, neticede Rum azınlık da bahis mevzuu olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla Millî Mücadele'den sonra Anadolu şehirlerinde umumi olarak nüfus azalması görülecektir. Zira Ermeni ve Rum unsurunun Anadolu'dan çekilmeleri yanında Türk nüfusu da Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi, Ermenilerin yaptığı katliamlar ve Millî Mücadele esnasında hem sivil halk hem de asker olarak büyük kayıplar vermişti. Türk nüfusunun bütün kaybı yekûn edilirse üç milyona yaklaşmıştı. İstiklal Harbi'nden sonra Anadolu'da kalan 10,5 milyon Türk nüfusa, Balkanlar'dan mübadele ve hicret suretiyle gelen Türk nüfusunun da ilavesiyle Türkler kayıplarını kısmen telafi etmeye çalışarak 1927 senesinde tekrar 13 buçuk milyona erişmişlerdir. Hâlbuki 1927 sayımından 17 sene öncesine ait yukarıda nakletmiş olduğumuz malumata göre Anadolu Türkleri yine 13 buçuk milyon idiler.

Türklerin Anadolu'ya girdikleri tarihten Millî Mücadele'nin sonuna kadar, Türklerin yanında ayrı mahalleler hâlinde yaşayagelen Ermeni ve Rum unsurlar, atalarımızın müsamahalı hukuk ve din anlayışlarının neticesi olarak dinî ve millî yapılarını muhafaza etmişlerdi. Askere alınmayan, yalnızca vergi bakımından farklı muameleye tâbi olan Rumlar ve Ermeniler umumiyetle ticaret yaparak rahat ve refah içinde yaşarlardı. Din, soy, kültür ve tarih bakımından Türklerden farklı oldukları için 900 yıldır beraberlik devresinde Türklere karışmamışlar ve müsamahalı bir idare altında millî-dinî bünyelerini muhafaza etmişlerdir. Tarihlerde de Türklerin Ermeni ve Rumlarla karışmalarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Nadiren "ihtida (İslamiyet'e girme)" hadiseleri olsa bile bunlar ferdi misaller olmaktan ileri gitmemiştir. Bu da ancak denizin yanında damla misali olmaktan ileri gidemeyeceğine göre, Anadolu'nun eski ahalisinin Türklerle karışması yani yeni bir millet hâline gelmesi veya bu eski kavimlerin milliyetlerini değiştirerek toplu hâlde Türkleşmeleri asla varit olmamaktadır.

Türklük konusunda fikir ileri sürerken ilmî hakikatlerin sesini dinlemeden söz söyleyenler, tarihin onları mahçup edeceğini hesaba katmalıdırlar.

TÜRKLERİN ANADOLU'YA AKINLARI VE MALAZGİRT ZAFERİ'NDEN ÖNCE ANADOLU'DA TÜRK VARLIĞI

Prof. Dr. Refik TURAN*

Anadolu'ya Türk akınları ve özellikle Balkanlar, Doğu Anadolu ve Kafkasya güzergâhlarından buraya yönelik yurt tutma, vatan kurma çabaları İslamiyet'ten çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. İskitler, Avrupa Hunları ve Avarların faaliyetleri buna örnektir. Ancak Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi ve Türk milleti varlığının Anadolu'da kökleşmesi büyük oranda İslam tarihi ve genel Türk tarihinin en muhteşem dönemlerinden biri olan Selçuklu Devleti dönemine denk gelmektedir.

"Anadolu", İslam tarihinin başlangıcından Anadolu Türk birliğinin sağlandığı Alâattin Keykubat zamanına kadar "Diyar-ı Rum" adını taşımakta ve İstanbul'un fethinden sonra da bu tabirin yanı sıra "Küçük Asya (Asya-ı Suğra)" adı kullanılmakta idi. Öte yandan "Anadolu", tarih kaynaklarında "Diyar-ı Rum" tabiri yerini almak üzere, Selçuklular çağından itibaren Türk kültür ve medeniyetiyle özdeşleşmiş bir ülke olarak "Türklerin ülkesi" anlamında "Türkiye (Turkhia)" adıyla anılır olmuştur. Bu andan itibaren Batı âleminde "Roma" denince "Hristiyanlık" akla gelirken İslam âleminde "Türkler" ve "Türkiye" denilince "İslamiyet" akla gelmekteydi.¹

Selçuklulardan önce Anadolu'ya seferler düzenlemiş büyük Türk beyleri arasında Aşnas, Boğa et-Türki, Feth b. Hakan, Nursi b. Tacbek et-Türki, Asatekin, Amacur et-Türki ve oğlu Ali, Mancûr, Bektimir b. Taştımır, İshak b. Kundacık, Afşin, Boğa es-Sagır gibileri aynı zamanda Emevi ve Abbasi ordusu içinde ileri gelen komutanlar idiler.²

1. İslam Çağında Anadolu'ya Yönelen Fetihler ve İlk Müslüman Türklerin Anadolu'ya Gelişi

Hız. Ömer zamanında 637 yılındaki Yermuk Savaşı'ndan sonra bölgedeki önemli şehirlerden Antakya'da bulunan İmparator Heraklius "Elveda Antakya" diyerek İstanbul'a dönmüştü. Bölgede fetih işleriyle görevli olan komutan Ubeyde, Hız. Ömer'den aldığı emir gereği fetihlere devam ederek 643 yılında Antakya'yı aldı. Böylece Anadolu'da ilk defa İslam ülkesi sınırlarına dâhil edilen yer Antakya olmuştur. Bundan sonra Ubeyde'nin yerine Şam bölgesi valisi olan Muaviye zamanında da Hız. Osman'ın da halife olmasıyla Anadolu içlerine akınlar devam etti. Bu kapsamda Hız. Osman'ın da emriyle Antakya Anadolu'nun fetih garnizonu yapıldı ve daimî bir askerî üs hâline getirildi.

Yine Hız. Osman zamanında Muaviye'nin valiliği döneminde 649 yılında Kıbrıs üzerine birinci sefer ve 653 yılında da ikinci defa sefer düzenlendi.³ Bu seferler sonucunda Kıbrıs adasına ilk defa İslam ahali iskân

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ O. Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Ankara, 1971, s.10.

² Nesimi Yazıcı; İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara, 1992, s.22-25.

³ Belâzûrî; Futûhu'l-Buldân, Çev. Z. K. Ugan, İstanbul, 1995, s.218-219.

edilmeye başlanmıştır. Yine Hz. Osman zamanında (649 yılı) Muaviye'nin Amorion (Amuriyye)⁴ seferi sırasında bütün kaleler Bizans ve bölge ahalisi tarafından boşaltılmıştı. Muaviye bölgedeki kalelere İslam ahalisi yerleştirerek “Avasım” bölgesinin tesis edilmesini sağladı.⁵ Böylece Tarsus, İskenderun, Masisa (Misis), Antakya bir tampon bölge olarak veya “uç” bölgesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Selçuklular devrinde Anadolu'da fetih güzergâhları

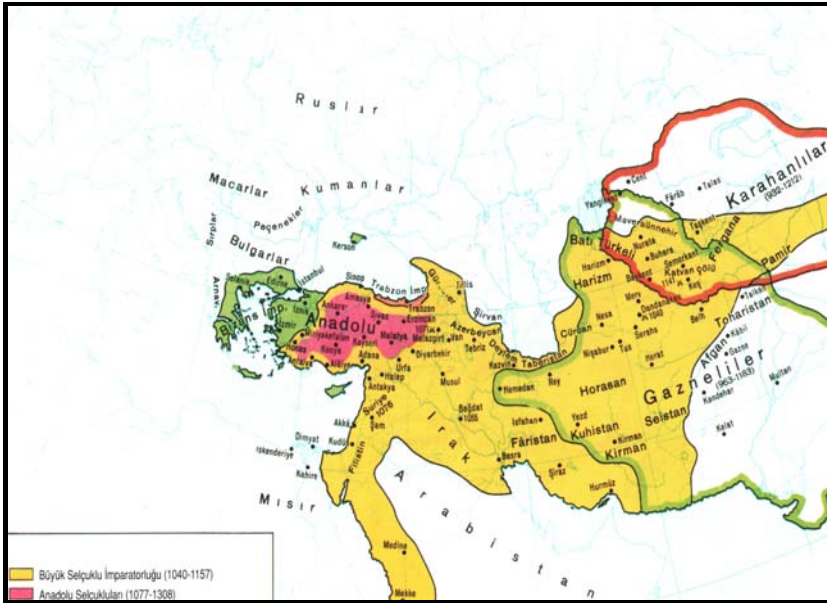
⁴ “Amorion” bugünkü Eskişehir yakınlarındaki “Şarhöyük” civarındır.

⁵ Emevi ve Abbâsî Devletleri sınır boylarında askerî güvenlik merkezleri oluşturmuşlardı. Bu merkezlerin denize açılan yerlerde olanlarına “Sugur”, kara sınır bölgelerinde olanlarına “Avasım” deniliyordu.

⁶ age.; s.234-235.

Hiz. Osman zamanında Muaviye'nin kurduğu donanma, Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh komutasında İstanbul fethine çıktığı bir sırada 655 yılında Finike açıklarında Bizans donanması ile karşılaştı. Zât es-Savâri adı verilen bu savaşta gemileri birbirine bağlayan Müslüman donanması deniz savaşını kara savaşına çevirmiş ve Bizans Komutanı yaralı olarak canını güçlkle kurtarmıştır.⁶

Muaviye zamanında yapılan fetihlerin bir diğeri bölgesi de Anadolu idi. İslam orduları hemen her yıl bir ya da iki defa Anadolu'ya akın yapmaktaydılar. Bu akınlar, hakikatte bir fetih politikası takip etmiyor, düşmanı yıpratma gayesi güdüyordu. Bizans Devleti ile olan hudut şehirlerine yerleşen gaziler Orta Anadolu'nun Ankara ve Amorion gibi mühim şehirlerini yağma ve tahrip ediyorlardı. Bizans'a karşı yapılan gazaların bu dönemdeki en önemlisi 668 yılında İstanbul'a karşı girişilen ilk seferdir. İslam ordusu Malatya, Kayseri, Amorion ve Eskişehir yolunu takip ederek Kadıköy'e gelmiş; fakat, Başkomutan Sufyan b. Avf el-Ezdi, uzun yolculuk ve soğuklar dolayısıyla ordusundaki büyük kayıplar nedeniyle Halife Muaviye'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Muaviye tarafından gönderilen yardımcı kuvvetlerle birlikte Yezid'in gelmesiyle İstanbul nihayet muhasara edilmiştir. Ancak, kış mevsiminin yaklaşması üzerine muhasara terk edilerek Suriye'ye geri dönüldü.⁷

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti haritası

⁶ Philip K. Hitti; Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çev. S. Tuğ, C.I, İstanbul, 1989, s.253. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT); Ed. H. Dursun Yıldız, C.II, İstanbul, 1989, s.201.

⁷ Hitti; C.II, s.318-319.

Muaviye devrinde 674 yılında Cunade b. Ebi Umeyye el-Ezdi komutasında İstanbul'a yapılan ikinci sefer de İslam ordusu yedi yıl Kapıdağ'da kalmasına rağmen başarıya ulaşamamış ve Müslüman donanması geri çekilmeye mecbur olmuştur.⁸

Bunun ardından 716-717 yıllarında Emevi Komutan Mesleme'nin İstanbul kuşatması da kesin neticeye ulaşamadı.⁹ Emevi devrinin sonlarında 746-747 yılında "Ezene (Ezine)" kurulmuş ve buraya Horasan askerleri yerleştirilmiştir.¹⁰ Bunların Anadolu'ya gelen Müslüman Türk askerleri olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zira Horasan ve Maverünnahr'den temin edilen askerlerin tamamına yakını Türklerden oluşuyordu.

Bu arada Abbasilerin hudut bölgesi oldukça gelişmekte idi. Bizans'a karşı yaz ve kış seferlerine katılan birlikler çoğalmaya başlamıştı. Daha önceden İslam orduları Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer devirlerinde Toroslar'a kadar dayanmışlar, Ermeniyeye ve Azerbaycan'ın fethiyle hudutlar daha da uzamıştı. Özellikle Bizans'la yapılan mücadeleler Sugûrûş-Şamiye ve Sugûrû'l-Cezire denilen Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya hattı üzerinde cereyan ediyordu.¹¹ Abbasiler döneminde bu hat çoktan aşılmış ve hudut bölgesi genişlemiştir. 756-757 yılında, Sugûrû'l-Cezire valisi olan Abdülvehhab b. İbrahim, Mansur'un emri üzerine Hasan b. Kahtaba et-Tâî ile birlikte Malatya'ya giderek şehri tahkim etmiş ve oraya Horasan askerlerini yerleştirmiştir. Adana da 758-760 yıllarında yeniden tahkim edilerek Salih b. Ali b. Abdullah idaresinde buraya Horasanlı ve muhtemelen Türk birlikler yerleştirilmiştir. Mehdi'nin halifeliği sırasında (775-785) ise Bizans İmparatorluğu ile olan mücadelelerde hudutlar asker ve istihkâm bakımından takviye edilmiştir. 776 yılında İmparator IV. Leon, Sumeysat (Samsat) seferinde bölgeden birçok esir alarak dönmüştü. Abbasi orduları Ankara'ya kadar ilerlemiştir. 779 yılında Bizans ordusu Hades üzerinden Suriye'ye dayanınca Hasan b. Kahtaba komutasındaki İslam orduları, 780 yılında Bizans surlarını tahrip ederek bir kale almışlar, ardından 782 yılında Mehdi'nin oğlu Harunü'r-Reşit ordusuyla Üsküdar'a kadar ilerlemiş ve İmparator VI. Konstantinos'un naibi olan annesi İrene ile barış yapmıştır.¹²

Abbasi hilafetinin altın çağı diyebileceğimiz Harun Er-Reşit (789-809) döneminde de İslam ülkesinin en büyük rakibi olan Bizans İmparatorluğu'na karşı akınlar devam etmiş ve bu devletle olan sınırlar yeniden tanzim edilmiştir. 786-787 yılında Sugûrûş-Şamiye, Sugûrû'l-Cezire'den ayrılmış ve burası el-Avasım adıyla yeni bir askerî valilik hâline getirilmiştir.¹³ 787 yılında

⁸ DGBİT; C.II, s.304-305.

⁹ Hitti; C.II, s.336-337.

¹⁰ Belâzurî; s.241.

¹¹ M. Halil Yinanç; Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (Anadolu'nun Fethi), İstanbul, 1944, s.19. İA; "Sugûr" maddesi. Mehmet Şeker; Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması, İstanbul, 1973, s.15-16. Hitti; C.II, s.316-317.

¹² DGBİT; C.III, s.117. Hakkı Dursun Yıldız; İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1980, s.59.

¹³ İA; "Avâsım" maddesi. E. Honigmann; Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Çev. Fikret İşıltan, İstanbul, 1970, s.36 vd.

Herseme b. A'yan Tarsus'un tahkimi ile görevlendirilmişti. Aynı yıl Halife El-Mehdi Harun Er-Reşid'i Anadolu seferine görevlendirmiş ve Harun Adana'ya gelerek burada Seyhan üzerinde 647 yılında bina edilmiş olan taş köprü'nün yanında kendisine bir köşk yaptırmıştır.¹⁴ 790 yılında ise Bizans donanması ile yapılan savaşta İslam donanması galip gelmiştir. Abdülmelik b. Salih 797 yılında Ankara'ya kadar ilerledi ve güneyde Ma'mura'ı fethedildi. 804-809 yılları arasında da Bizans'a müteakip akınlar yapılmıştır. Harun Reşid'in vefat ettiği yıl olan 809'da Sugûrların tahkim edilmesiyle görevlendirilen Ebu Süleym Adana'yı tahkim ve tamir etmiştir.

Bizans ile Abbasi ülkesi arasında bir askerî tampon bölge olan "Sugûr veya Avasım" şehirleri tahkim edilirken bu şehirlere diğer bölgelerden birçok birlik yerleştirilmiştir. Bu birlikler içinde önemli miktarda Türklerin bulunması, Abbasilerin ilk devirlerinde, halifelerin Türklere karşı besledikleri güveni göstermektedir. Böylece Anadolu'da Türk varlığının başlangıç noktaları da tesis edilmiş olmaktadır.

Abbasi halifeliği merkezinin Samarra'ya nakledildiği bu yıllarda Bizans İmparatoru Theophilos'un Zibatra'ya yaptığı seferin öcünü almak isteyen Mu'tasım, 838 yılında harekete geçmiş ve Amorion üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferin de başarıyla sonuçlanmasında Türklerin önemli bir rolü olmuştu. Mu'tasım'ın maiyetindeki bütün öncü kolların komutasında Türk komutanlar bulunuyordu ki, özellikle Afşin'in maiyetinde on bin kadar Türk'ün bulunduğu Bizans kaynaklarında kaydedilmiştir.

Tarsus'tan hareket eden İslam orduları Ankara'ya yönelirken Bizans İmparatoru Theophilos da Orta Anadolu'ya gelmiş, Afşin'in ordusuyla Kazova'da¹⁵ karşılaşmışlardır. İmparator Theophilos canını zor kurtararak İstanbul'a kaçmış, Ankara'da buluşan Mu'tasım ve Afşin'in birlikleri de Amorion'u muhasara etmişlerdir. On iki gün süren muhasara sonucu şehre girilmiş, büyük ganimet elde edilmiştir. Amorion'un fethinden sonra İslam-Bizans mücadeleleri devam etmiştir. Türklerin desteği ile hilafet makamına geçen Mütevekkil (847-861)'in daha sonra onlara karşı güvensizlik duyması üzerine merkezden uzakta kalmasını istediği Boğa'yı Bizans hududuna bırakması ve kendisinin Samarra'ya¹⁶ dönmesinden de anlaşılacağı gibi gaza hareketlerinde duraklamalar olmuştur. 860 yılında Bigeçur adlı bir Türk komutanının Bizans'a karşı gazalarda bulunduğu bilinmektedir.

Mütevekkil'in özel koruma birlikleri tarafından katledilmesinden sonra hilafet makamına geçen Muntasır (861-862) Vasıf el-Türki'yi Bizans'a karşı sefere memur etmiştir. Fuririye'yi fetheden Vasıf'ın, Muntasır öldükten sonra uzun süre Sugûr'da kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Halife Mutemid devrinin

¹⁴ Belâzurî; s.241.

* Çukurova'da Anamur yakınlarında bir kale olup "Ma'mura Kalesi" adıyla anılır.

¹⁵ Honigmann; s.58.

¹⁶ Belâzurî; s.426.

¹⁷ Z. Kitapçı; Ortadoğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru, İstanbul, 1987, s.43.

sonlarına doğru Tarsus Emiri Yazman'ın Bizans gazaları, Abbasi Devleti'nin Bizans'a karşı takip ettiği taarruz hareketinin son safhasını teşkil etmiştir. Yazman'ın ölümünden sonra Sugûr'dan Bizans'a karşı yapılan gazalar oldukça zayıflayacak ve taarruz sırası Bizans'a gelecektir.

Tuğrul ve Çağrı Beylerin emrindeki kalabalık Türkmen kitlelerinin yeni bir yurt, müsait şartlarda bir toprak bulabilmek kaygısıyla haftalarca devam eden uzun ve meşakkatli göçlerden sonra ne kadar büyük bir sarsıntıya uğradıklarını tahmin etmek güç değildir. Selçukluların içinde bulundukları bu vahim durumdan kurtulma istekleri onları, Arap akıncılarıyla birlikte pek çok kereler topraklarına girdikleri Anadolu'ya yöneltmiştir. Bunun yanında doğrudan doğruya olmasa da gaza yapmak, ganimet elde etmek gibi maksatları haiz olan bu akınlarda Türkmenler Anadolu'nun fethinde önemli derecede kolaylık sağlayan şu dört ana güzergâhı kullanmaktaydılar.

Birincisi, Kura Irmağı'ndan Çoruh ve Kelkit vadileri boyunca Kastamonu çevresine ve daha batı kesimlerine ulaşmaktaydı. İkincisi Kelkit Çayı'nın batı tarafından Karasu boyunca Malatya'ya kadar uzanan yoldu. Aynı yol takip edilerek Pasinler'den Karasu yatağına inilip Erzurum'dan bu ırmak yoluyla Aşkale'ye de varılabilirdi. Bu yol vasıtasıyla Dumanlı dağlar silsilesi boyunca Kızıldağ'daki geçitler üzerinden Sivas'a ulaşılabilmekteydi. Üçüncüsü, Aras-Murat, Yukarı Fırat vadilerinden İç Anadolu'nun güney bölgelerine ve Konya yöresine kadar ulaşılabilirdi. Dördüncüsü, Van Gölü güneyinden Suriye üzerinden Avasım bölgesine gelen Toroslar civarındaki kaleler üzerinden Gülek Geçidi vasıtasıyla Eskişehir'e ulaşan güney yolu idi.

Malazgirt burçlarından biri

Türk ve İslam fetihleri esnasında kullanılan bu yollar, barış zamanındaki ticaret yollarının aynısı değildir. Hatta, fetih esnasında kullanılan yollar ve geçilen mıntıkaları normal zamanda adım adım takip etmek çoğunlukla imkânsızdır. Bunu ancak zaman ve çevrenin şartları ile yerin yapısını ele alarak tahmini olarak belirleyebiliriz. Bu durumda örneğin, 1015 yılı ve akabindeki seneler içinde yapılan seferlerde kuzeyde bulunan

Erzincan-Kemah yolunun kullanılmadığı tahmin edilebilir. Çünkü bu sıralarda bu güzergâh Bizans'ın güçlü garnizon merkezleri durumundaydı. Türk ve İslam akıncıları bu tarzda yayvan ovalardan hâliyle kaçınıp daha hâkim yerlerden geçmeyi tercih etmekteydiler. Bu nedenle Tercan düzlüklerine gelen akıncı kitlelerinin Keşiş Dağları'ndan Çimen Dağı sırtlarına geldikleri düşünülebilir.

Başlangıçta Emevi ve Abbasi orduları içinde ordu komutanı ve asker olarak Anadolu'ya gelen Türkler, daha sonraki yıllarda Türkmen obalarını yerleştirme ve "yurt bulma" sorumluluğunu üzerine almış olan Selçuklular vasıtasıyla bu görevi yapmaya devam ettiler. Gaza ruhu ve üstün askerlik vasıflarıyla yukarıda sözü geçen yolları kullanarak Anadolu'ya akınları artırdılar. Selçuklular, kalabalık Türkmenleri İran, Azerbaycan ve Irak'a yerleştirme imkânını bulamadıklarından, İslami prensiplere göre bir Müslüman'ın malını ve mülkünü elinden alıp başka bir Müslüman'a vermek de yasak olduğundan bu işi gerçekleştirmenin dinî ve millî olarak tek bir yolunu bulmuşlardı. O da Hristiyan-Rum ülkesinin fethiyle hem "gaza farızası" yerine getirilecek hem de "yurtsuz kalmış" olan Türkmenlere yerleşebilecekleri vatan kurulmuş olacaktı.¹⁸

Bu sebeplerle Oğuzların Üç-oklar kolunun Kınık boyundan çıkan Selçuklular, genel Türk tarihindeki en büyük bir dinî, millî vazifeyi yerine getirmekteydiler. "Anadolu'yu fethederek ebedi bir Türk ana vatani hâline getirmek için gazalara başlamışlardı. Bunu da aşağıda anlatılacağı üzere Selçuklular zamanında Anadolu'da Türk birliğini kurarak sağladılar.

2. Selçuklu Egemenlik Işığının Anadolu'ya Doğuşu

a. Selçuk Bey'in Torunu Çağrı Anadolu'da

Selçuk Bey'in beş oğlundan ikincisi olan Mikail'in oğulları Çağrı Davut ve Mehmet Tuğrul Beyler,¹⁹ atlı göçebe Türkmenlerin başında Maverâünnehr'in batısında bağımsızlık kazanmaya çalışıyorlardı. Karahanlılar, bu iki kardeşi kendisine tâbi kılmak için çeşitli baskılar uygulamışlardır. Bununla beraber yersizlik nedeniyle maiyetlerindeki Türkmenlerin de oldukça sıkıntı çekmeleri sonucu bu iki kardeş içinde bulundukları şartları müzakere etmek için yaptıkları toplantıda şu karara vardılar: Çağrı Bey Rum gazasına gidecek, Tuğrul Bey ise geçilmesi güç uzak çöllere çekilecekti. Bu suretle kuvvetli hasımlarının saldırısından bir müddet için kurtulmanın mümkün olacağı kanaatinde idiler. Şehitlik ve gazilik inancı bu Türk akıncılarında Bizans üzerine sefere çıkmanın ana

¹⁸ F. Kırzioğlu; Ani Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara, 1982, s.12. İA; "Selçuklular" maddesi, C.X, s.357. Ali Sevim-Yaşar Yücel; Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989, s.30.

¹⁹ Abu'l Farac; Abu'l Farac Tarihi, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, Ankara, 1945, s.293. Fuat Köprülü; "Anadolu Tarihinin Yerli Kaynakları-I Anisü'l-Kulub", Belleten, C.VII, Sayı 27, Ankara, 1943, s.475. Abdulkadir İnan; "Dandanakan'dan Malazgirt'e", Türk Kültürü, Sayı 107, Ankara, 1971, s.282. İA; "Çağrı Bey" maddesi.

nedenlerindendir. Anadolu'ya yapılan bu ilk Selçuklu akınının maksadının sadece doğrudan doğruya gaza yapmak, ganimet elde etmek değildi. Akınların sebebi Claude Cahen'in yanlış olarak tespit ettiği gibi Bizans'a sığınıp Bizans ordusuna hizmet etmek de değildi.²⁰ Asıl sebep, Maveraünnehir'de henüz müstakil olarak yaşama imkânına kavuşmamış olan Selçuklu Türkmenlerine ileride yerleşmek üzere uygun bir yurt aramak ve bunun için rastlanan mukavemeti yıpratmaktır.

Çağrı Bey'in ilk seferi 1015-1016 yıllarında Gazneli topraklarından geçmek suretiyle Doğu Anadolu'ya olmuş ve Van Gölü güneyine kadar inilmiştir. Burası bu sırada Bizans'a bağlı Armanikos (Vasputakan) eyaletine bağlı idi.²¹ Daha sonra Çağrı Bey, 1016 yılında üç bin kişilik bir kuvvetle Horasan'a doğru yola çıktı. Amacı Ermenistan'a gitmek olan Çağrı Bey, Gazneli Devleti'nin arazisinden Sultan Mahmut'tan izin almadan geçince hem Çağrı Bey hem de onu engelleyemeyen Gaznelilerin Tus Valisi Arslan Cazib, Sultan Mahmut'un şiddetli tepkisine maruz kaldılar.²²

Çağrı Bey, Azerbaycan yoluyla Doğu Anadolu topraklarına girdi. Burada maiyetindeki askerlere başka Türkmenler de katılmıştır.²³ Çağrı Bey, sefere çıkarken takip ettiği gayeye uygun olarak Urmiye Gölü kuzeyinden tarihî kervan (Tebriz-Merent-Khoy-Kotur) yolu ile Van bölgesine girerek²⁴ Vasputakan Ermeni Krallığı'na hücum etti.²⁵ Buradan tekrar Horasan'a döndü.

1021'de Çağrı Bey, Gürcü arazisine girdi. Bizans'ın Gürcü asıllı komutanı Liparit, maiyetinde beş bin kişi olduğu hâlde savaşa cesaret edemediğinden Çağrı Bey bütün bu havzayı kolayca hâkimiyet ve denetim altına almayı başardı. Daha sonra O, Dovin şehrinin güneyindeki Nik bölgesine yürüyerek kendisine karşı koymaya çalışan Beçni Kalesi Bizans Komutanı Vasak Pahlavuni'nin kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bu yenilgi üzerine Senekherim idaresindeki Ermeniler yurtlarını terk ederek Orta Anadolu'ya göç ettiler. Böylece 1021 senesinde Senekherim mülkü Vasputakan'ı Bizans'a terk etti. Van Gölü çevresindeki şehirlerin Müslüman emirleri de aynı suretle Bizans'a tâbi oldular. Son olarak Ani Ermeni Krallığı'na giren Oğuzlar, bu bölgede mücadelelerine devam etmişlerdir.²⁶

Netice itibarıyla Çağrı Bey ileride yurt edinilmesi amacıyla başarıyla tamamladığı bu keşif seferi sonucunda Bizans'ın Doğu Anadolu'daki kuvvetlerinin, Türk kuvvetini durduramayacağını bizzat ve fiilen tespit etmiş oldu. Çok geçmeden Arslan Cazib'in aldığı emir üzerine kendisini takip

²⁰ Claude Cahen; Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979, s.82. İ. Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihinin Meseleleri", Belleten, C.XIX, Ekim 1955, Sayı 76, s.482.

²¹ Yinanç; s.36.

²² Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, s.XXIII. Erdoğan Merçil; Gazneliler Devleti Tarihi, Ankara, 1989. İA; "Mahmud Gaznevi" maddesi.

²³ Yinanç; s.35.

²⁴ Turan; Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1996, s.67-73.

²⁵ Urfalı Mateos; Urfalı Mateos Vekaynamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. H. D. Andreasyan, Ankara, 1987, s.47-48.

²⁶ Yinanç; s.36.

ettiğini öğrendi ve geldiği güzergâh olan Azerbaycan-Horasan üzerinden Maverâünnehir'e dönerek, kardeşi Tuğrul Bey'e (1021) yaptığı keşif seferi hakkında bilgi verdi.

b. Oğuz (Türkmen) Akınları

Gazne Hükümdarı Sultan Mahmut, 1025 yılında Maverâünnehir'de bulunan Türkmenlerin büyük reisi olan Arslan Yabgu'yu düzenlediği bir şölen esnasında hile ile yakalatıp Hindistan'daki Kalincar Kalesi'ne hapsedtikten sonra ona tâbi olan boy ve ırmakları Horasan'a yerleştirdi. 1028 yılında Sultan Mahmut, daha önceden Arslan Cazib'i bozguna uğratan buradaki Türkmenleri mağlup etti. Onlar çöllere ve dağlara kaçtılar. Ancak iki bin kadar çadır halkı Azerbaycan'a gelip buranın hükümdarı Vehsudan'ın hizmetine girdiler ve onunla birlikte Anadolu'ya akınlar yaptılar. Sultan Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mesut, bu Türkmenlerden çok istifade etmiştir. Fakat bir müddet sonra Türkmen başbuğlarından Yağmur Bey'in, Gaznelilerin Rey Kenti Valisi Taşferraş tarafından öldürtülmesi sebebiyle sayıları on bini geçen buradaki Türkmenler Kızıl Bey - ki Tuğrul ve Çağrı Beylerin eniştesidir- Boğa, Anasioğlu, Dâna, Göктаş ve Oğuzoğlu Mansur gibi reislerin yönetiminde Gaznelilere karşı harekete geçtiler. Başta Taşferraş olmak üzere bölgedeki tüm Gazneli komutanlarını mağlup ettiler ve geri çekildiler. Bunların bir kısmı Irak-ı Acem'de kalmışsa da önemli bir kısmı 1036 yılında Azerbaycan'a gelerek Erran Bölgesi Hükümdarı Fadlun ile birleşerek Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni zümrelerine akınlarda bulundular.

1038 yılında Gürcistan Kralı II. Bagrat'ın Müslümanların elinde bulunan Tiflis'i kuşatması sırasında ona karşı savaşa katıldılar. Diyarbakır, El-Cezire ve Musul havalisine de akınlarda bulunan ve muvaffakiyetsizlikle dönen Türkmenlerin bir kısmı, 1042-1043 tarihlerinde Beçni Kalesi'ne hücum ettiler. Fakat, Ani'nin Bizans Valisi Gagik'in müdahalesi üzerine geri çekildiler.²⁷ Türkmen beyleri Murat Suyu ile Dicle'yi vücuda getiren kolların suladığı bölgelerde müthiş akınlar yaptılar. Tutsaklar ve ganimetler elde ederek Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerine giren bu Türkmenler, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in emri üzerine Bizans'ın doğu hududunu geçerek Anadolu içlerine girdiler.²⁸

3. Sultan Tuğrul Devrindeki Akınlar

1040 Dandanakan Savaşı'yla²⁹ kesin bir galibiyet elde eden Selçuklu Türkleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin de temelini attılar. Yeni kurulan Selçuklu Devleti'nin asıl gayesi, önce İslam dünyasını, bu arada Mısır'ı ele geçirmektir. Bu nedenle Bizans ile barış hâlinde yaşamak, Selçukluların menfaatlerine

²⁷ George Ostrogorsky; Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1981, s.146-155.

²⁸ Köymen; "Anadolu'nun Fethi", Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, MEB Yay., İstanbul, 1968, s.73. Yinanç; s.35-37.

²⁹ Köymen; "Selçuklu Devleti'nin Kurulması-Dandanakan Savaşı", DTCF Dergisi, C.XVI, Sayı 1-2, 1958, s.49.

daha uygundu. Hatta Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu'nun Fatımiler aleyhinde bir ittifak yaptıklarına dair deliller mevcuttur.³⁰ Fakat Tuğrul Bey'in komutanlarının görüleceği üzere Bizans sınırlarını aşmaları mevcut ittifakın ihlali şeklinde düşünülmüştür. İslam ülkeleri içerisinde yapılan fetihlerde olduğu gibi İslam ülkeleri dışındaki fetihlerin bir kısmı bizzat Tuğrul Bey tarafından, bir kısmı da onun tayin ettiği emir ve beyler tarafından yapılmıştır.

a. Selçuklu Ailesi Üyelerinin Yaptığı Fetihler

Diyarbakır İç Kale

Azerbaycan'a gelip buranın hâkimi olan Vehsudan ile iş birliği yaparak Bizans'a karşı Anadolu'ya akınlarda bulunan Türkmenler, 1041 yılında Urmiye'ye gidip oradaki soydaşlarıyla birlikte Hakkari yörelerine akınlar yaptılar. Tuğrul'un kardeşi İbrahim Yınal da batı yönünde fetihler yapmak amacıyla Rey kentine ulaşmış, burada diğer kalabalık Türkmen gruplarıyla birleşerek Erzen ve Batman sularını besleyen dağlık yörelere akınlar yapmıştır. Bunlardan bir kısmı Anasıoğlu ve Boğa adlı beylerin komutasında Diyarbakır, Silvan, Erzen ve Mardin arasındaki yöreleri kontrol altına almıştır. O sıralarda Cizre valisi olan Mervanlı Süleyman, maiyetindeki oymakla birlikte Cizre'ye gelen Türkmen reisi Oğuzoğlu Mansur'a haber göndererek onunla barışmaya talip oldu ve bahar geldiğinde diğer Türkmenlerle birlikte Suriye'ye gitmesini teklif etti. Mansur Bey'in bu teklifi kabul etmesi dolayısıyla düzenlenen şölende Süleyman, hileyle Mansur'u hapsetti. Onun maiyetindeki Türkmenler dağılarak çoğu Musul'a gitti. Musul emiri Ukayloğlu Karvaş³¹ Türkmenlerin geldiğini duyunca onlara karşı bir kuvvet gönderdi.

³⁰ Köymen; "Anadolu'nun Fethi", s.78.

³¹ Arif Bilge; Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve Aramızdaki Rumlar Tarihi, Konya, 1971, s.25.

Diyarbakır Emiri Nasıruddin Ahmed de ona yardım ve destek sağlayarak bu Türkmenlere saldırıya geçti. 1042 senesinde meydana gelen savaşta Türkmenler üstün geldiler. Savaşa katılan Araplar ve Kürtler, Musul'a kaçtılar; onları kovalayan Türkmenler de Sincar ve Nusaybin havalisini yağma ettiler. Daha sonra Diyarbakır'a geçen ve burada da yayılan Türkmenlerle baş edilemeyeceğini anlayan Nasıruddin Ahmed, Mansur Bey'i serbest bırakacağını, aynı zamanda onlara birçok mal ve para vereceğini bildirdi. Türkmenlerin bu teklifi kabul etmesiyle Mansur Bey tutsaklıktan kurtuldu. Fakat kendilerine gönderilen eşya ve paraları az bulan Türkmenler yeniden harekete geçerek akınlarda bulundular. Hatta Cüheyne ve Farac havalisini altüst ettiler. Bunun üzerine Irak Büveyhoğulları Hükümdarı Celalüddin, Musul Emiri Karvaş ve Diyarbakır Emiri Nasıruddin Ahmed, başkent Nişabur'da bulunan Tuğrul Bey'e mektup yazıp şikâyetlerde bulunarak bu akınlara durdurulmasını talep ettiler. Tuğrul Bey verdiği cevapta, "Tebamdan bir kısmının senin ülkeneye girmiş olduklarını öğrendim. Sen bir hudut emirisin, para ve mal vermek suretiyle onları kendine yaklaştırıp kafirlerle olan muharebelerde onlardan istifade edebilirdin." diyor ve onlara haber gönderip Diyarbakır ülkesinden uzaklaşmalarını temin edeceğini vadediyordu.³²

Bu durum üzerine Tuğrul Bey Anasîoğlu ve Boğa isimli iki Türkmen beyini Diyarbakır havalisine göndererek bu bölgeyi kendilerine ıktâ³³ olarak vermiş ve onları Bizans'a karşı gaza yapmaya memur etmişti. Tuğrul Bey ayrıca Türkmenlere yeni karargâhı olan Rey'den haber göndererek İslam ülkelerine akın etmemelerini, Azerbaycan'a dönerek orada yaylak ve kışlak kurmaları ve Selçuklu emir ve kumandanlarıyla birlikte Bizans'a gazalara girişmelerini bildirdi. Sultanın bu emrini alan Türkmenler de Diyarbakır'dan ayrılarak önce Erciş'e ulaştılar, daha sonra Azerbaycan'a geçebilmek için Van Gölü çevresine gelip buradaki Bizans Valisi Stephanos'u mağlup ettiler (1045). Türkmenler hiçbir engelle karşılaşmadan Azerbaycan'a döndüler. Anasîoğlu ve Boğa başta olmak üzere Diyarbakır ve yöreleri bu Türkmenlere ıktâ olarak verilmesine rağmen bu iki komutanın birbiriyle kavga etmesinden istifade Nasıruddin Ahmed, memleketindeki Türkmenleri uzaklaştırmayı başardı.³³

Bizans ve İslam topraklarına yönelik yapılan bu Türkmen akınları, Selçuklu Devleti'ne tâbi olmalarına rağmen, devletin fetih planlarına uygun olarak yapılmamış ve dolayısıyla da devletin denetiminden uzak kalmıştır.

Bu Türkmen akınlardan sonra Anadolu'nun fethedilmesi ve iskânı amacını taşıyan seferleri bizzat başkent Rey'den yönetmeye başlayan Tuğrul Bey, maiyetinde olan Selçuklu şehzadelerinin her birini bir bölgenin fethine gönderirken amcası Yusuf Yinal'ın oğlu İbrahim Yinal Bey'i Hemedan

³² Yinanç; s.40-41.

* Devlete ait toprakların, bazı vergilerin ve devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olmak üzere asker ve sivil yöneticilere bırakılması ve tesis edilmesi sistemine verilen ad.

³³ F. Sümer, Oğuzlar, Ankara, 1980, s.94-95.

ve İsfahan vilayetlerinin fethine, diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış Bey ile Resul Tekin'i de Hazar Denizi sahillerindeki ülkelerin fethine görevlendirmişti. Diğer amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi de Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi.³⁴ Bu sıralarda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da, yönetimleri Bizans'a bağlı Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvanşahlar (Derbent ve Hazar Denizi kıyıları), Şeddadoğulları (Nahcivan, Dübeyl ve Gence) ve Caferoğulları (Tiflis'te) beylikleri bulunuyordu.

İbrahim Yınal Bey, üç dört yıl içinde Dicle kıyılarına kadar fetihlerini ilerletti. Kutalmış Bey de Geylan ve Tarım havalisini itaati altına alarak Aras Nehri'ni geçip Arran, Gürcistan ve Ermenistan'a girmeyi başardı. Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monamachos'un 1045 yılında Gürcü Komutanı Liparit'in yönetiminde sevk ettiği kuvvetler, Şeddadoğulları Beyliği'nin başkenti Dovin'e ilerlemişler, bunun üzerine Kutalmış, Liparit'i Gence önlerinde ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Diğer yandan Şehzade Hasan, II. Basil tarafından Rum Vaspurakan'ı hâline getirilen Van Gölü bölgesine akınlara başladı. Vaspurakan Bizans Valisi Aaron, Bizans'ın Gürcistan Valisi Katakalon Kekavmenos'tan yardım alarak 1048 yılında Büyük Zap Suyu yörelerinde Selçuklular ile karşılaştılar. Pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğramış Şehzade Hasan başta olmak üzere birçok Türkmen şehit düşmüştür.³⁵

Sultan Tuğrul, Azerbaycan valiliğine tayin ettiği İbrahim Yınal'ı Kutalmış ile birlikte, Anadolu'da fetihler yapmak ve bozguna uğratılan Selçuklu ordusunun öcünü almak üzere "Diyar-ı Rum gazası"na gönderdi. İbrahim Yınal büyük bir orduyla Anadolu'ya girdi (1048). Bizans Generali barış teklifinde bulunmasına rağmen İbrahim Yınal, bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluşan otuz beş bin kişilik Bizans ordusu, Hasankale yöresindeki Ügümi köyünde karargâh kurarak bekledi. Bu sırada Erzurum'a kadar gelen Selçuklu ordusu da Pasinler Ovası'ndaki Hasankale önlerine geldi. Bizans ordusunun sağ kanadında Katakalon, sol kanadında Aaron ve merkez hattında da Liparit olduğu hâlde 18 Eylül 1048'de iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Muharebe sonunda Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı, Başkomutan Liparit esir alındı.³⁶ Mağlubiyetten sonra Bizans komutanları eyaletlerinin başkentleri olan Van ve Ani'ye çekildiler. Yınal Bey ise büyük miktarda esir ve ganimetle Azerbaycan'a döndü.

Pasinler Muharebesi (Hasankale) yenilgisi ve ayrıca Balkanlar'da Turak komutasında başlayan Peçenek Türklerinin taarruzu nedeniyle zor durumda kalan İmparator Konstantin, Sultan Tuğrul Bey'e barış önerisinde

³⁴ Ravendi; Rahatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürur, C.I, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara, 1957 ve 1999, s.103.

³⁵ H. D. Yıldız; "Anadolu Türk Tarihi", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1982, s.567. İA; "Selçuklular" maddesi. Şeker; s.23.

³⁶ Kafesoğlu; "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, s.810.

bulundu. Bu teklifi kabul eden Tuğrul Bey, Bizans İmparatorunun fidiye vererek Liparit'i kurtarma teşebbüsünü reddederek kendisine gönderilen kurtuluş akçesini almayarak Liparit'i serbest bırakmıştır. Tuğrul Bey, Bizans'la imzalanacak olan barış anlaşmasını konuşmak için Ebu'l-Fazl Nasr adlı bir elçiyi İstanbul'a İmparator'a gönderdi. İmparator Konstantin ile Selçuklu Elçisi arasında yapılan müzakereler sonucunda şu şartlarda bir anlaşma imzalandı: Emeviler devrinde Mesleme b. Abdulmelik tarafından yaptırılan cami ve medrese tamir edilecek, Şii-Fatımi halifeliği adına okutulan hutbe, Abbasi Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına değiştirilecek ve İstanbul'daki cami mihrabına eski Türk hâkimiyet alameti olan ve Sultan Tuğrul'un kullandığı "ok ve yay" işaretleri işlenecekti.

Bu anlaşma maddeleri aynen kabul edilse de Bizans'ın bir zamanlar Abbasi Halifeliği'ne ödediği yıllık verginin bu kez Selçuklu Devleti'ne ödenmesi maddesi uzun müzakerelere rağmen İmparator tarafından kabul edilmedi. Dört yıl kadar süren barış devresinin İbrahim Yınal Bey'in Sultandan izin almaksızın ticaret merkezi olan Kars'ı kuşatmasıyla bozulduğu görülmektedir. İbrahim Yınal, Sultan'ın gelmekte olduğunu haber alınca muhasarayı kaldırmak zorunda kalmıştır (1054-1055).

b. Bizzat Sultan Tuğrul'un Anadolu Seferi

Taht mücadeleleri ve Batı İran'daki hâkimiyetin sağlanmasının ardından, Tuğrul Bey zafer kazanıp bol ganimet getiren İbrahim Yınal'ın yaptığı işe devam etmek istemiş ve harekete geçmiştir (1054-1055). Sultan Tuğrul 1054 yılı başlarında bizzat ordusuyla harekete geçerek kuvvetli bir orduyla Anadolu sınırlarını aşmış Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki bugünkü Muradiye (Bergiri), daha sonra da Erciş'i kısa bir kuşatmadan sonra fethetti. Erciş halkı altın, gümüş, at ve katırdan oluşan bol hediyeler takdim ederek Tuğrul Bey'e bağlılıklarını arz ettiler. Böylece, esir olmaktan kurtuldular. Ercişliler "Dünyanın hâkimi" diye hitap ettikleri Sultana, Malazgirt'i almaya gitmesini, orasını fethettiği takdirde kendilerinin ve tüm Ermenilerin, Selçuklu hâkimiyetine geçeceğini söylediler.

Doğu Anadolu'da en müstahkem kaleye sahip olan Malazgirt şehri önüne gelen Sultan, burada ordugâh kurdu ve Vasil (Basil) adında bir Ermeni asilzadesi tarafından savunulan bu şehri muhasara etti. Fakat, Vasil'in şehri müdafaa için bütün çarelere başvurması, kadın erkek bütün Malazgirt halkını seferber etmesi, İmparator namına her birine unvanlar, makamlar vadediyor olması halkı cesaretlendirmiştir. Malazgirt Kalesi'nin alınamamasında Anadolu'nun en müstahkem kalelerinden biri olması da etkili olmuştur.

Tuğrul Bey, Malazgirt'i muhasara ederken kuzeye gönderdiği kuvvetler de Parhal Dağı'nı aşarak Canik ormanına, güneydeki kuvvetler ise Toroslar'a kadar akınlar yaptılar. Bir diğer akıncı kolu Taik'ten geçerek Çoruh Irmağı'na vardı. Bayburt'ta Bizans kuvvetleriyle karşılaşan bu ordu geri çekilmek zorunda kaldı. Kars'a doğru akınlar yapan üçüncü kol, burada Kars Ermeni

Kralı Gagik'in generallerinin idare ettiği bir orduyu bozguna uğrattı. Bu sıralarda Malazgirt muhasarasını kaldırmış bulunan Tuğrul Bey, bizzat Kars'ı üç gün kuşatmış daha sonra Pasinler Ovası'na inerek Erzurum'un kuzeydoğusunda bulunan Büyük Tuya'ya kadar ilerlemiş ve tekrar Malazgirt önlerine gelmiş, şehri bir ay boyunca yeniden kuşatmıştır. Fakat aldığı davet üzerine Rey yoluyla Bağdat'a giren Sultan bir daha bizzat Anadolu'ya gelemedi.³⁷ Bu fetihler büyük çapta bir akın mahiyetinde kaldı.

Malazgirt Kalesi burçlarından biri

Selçuklu emir ve şehzadelerinin yapmış olduğu akınlardan İbrahim Yınal'inkinden farklı yönleri bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Tuğrul Bey'in akınlarının daha geniş bölgeleri kapsaması, ikincisi ise Bizans kuvvetlerinin emir ve şehzadelerden çekinmezken Sultandan çekinmeleri ve onunla karşılaşmak istememeleriydi. Ancak akınların ortak yönü hepsinin geçici oluşu ve bunun neticesinde de herhangi bir hudut değişikliği olmamasıdır. Tuğrul Bey, başlangıçta fetih ve ilhak maksadını gütmüşse de müstahkem mevkiiler önünde başarısızlığa uğrayınca bu siyasetinde değişiklik yapmaya mecbur kalmıştır.

c. Sultan Tuğrul'dan Sonra Kesintisiz Akınlar

Tuğrul Bey, Anadolu'dan çekildikten sonra Selçuklu Devleti'nin vasalı* olan Dvin ve Gence Hâkimi Ebu'l-Esvar, Selçuklular adına Anadolu'ya akınlara devam etti (1055-1056). Ani'ye kadar gelen Ebu'l Esvar, buradan büyük miktarda ganimetler alarak Gence'ye kadar ilerledi. Bizans ordusu Nikefor'un komutası altında karşı hücumla geçince bir anlaşma yapılmış, bu anlaşmaya uygun olarak Ebu'l Esvar yeniden Bizans'ın vasallığını kabule ve

³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzi; Mir'atü'z-Zeman Fi Tarihi'l-Ayan, Çev. Ali Sevim, Ankara, 1992, s.9. Sadruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali El-Hüseyini; Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev. Necati Lugal, Ankara, 1943, s.9-11. Ebu'l-Farac Tarihi; s.306.

* Vasal devlet, başka bir devlete bağlı devlete denir.

yeğenini de rehin olarak göndermeye mecbur olmuştur.³⁸ Bu, Bizans'ın, İmparator Romanos Diogenes'in büyük taarruzuna kadar yaptığı son karşı hücum olarak bilinir. Zira, bundan sonra Selçuklu akıncıları harekâtlarına aralıksız olarak devam etmişlerdir. Buna karşılık Tuğrul Bey'in üç bin kişilik bir kuvvetle Doğu Anadolu'da bıraktığı Somuk adlı Selçuklu komutanı da başarılı akınlarda bulunuyordu.

Bizans'ta iç savaşlar sırasında (1057-1058) Doğu Anadolu tamamıyla kendi kaderine terk edildi. Bundan istifade etmek isteyen Liparit'in oğlu, Gürcistan Prensi İvane, Erzurum'a geldi. Ani Valisi Katakalon'un şiddetli mukavemeti karşısında Türkleri yardıma çağırdı. Kimin komutası altında olduğu bilinmeyen Türk kuvvetleri Katakalon'a hücum etmedilerse de büyük ganimetler elde ederek memleketlerine döndüler. Geçtikleri bölgelerin savunmasız olduğunu gören Türkler aynı yıl (1057) yine gelerek bu defa Tercan'ın güneyindeki Mananalis bölgesinden iki kola ayrıldılar. Birisi Erzincan bölgesine yönelerek Erzurum bölgesi ve batıdaki Pulur şehrine hücum ettiler. Mananalis hareket merkezinden çıkan diğer akıncı kol ise Fırat'ın sol kıyısı üzerindeki Harav ve ya Hatay adlı kaleye hücum etti.

Aynı yılın sonbaharında yeni bir Selçuklu ordusu Bizans sınırını geçerek Kemah'a kadar geldi. Burada ikiye ayrılan Türk ordusunun bir kısmı Pontus'taki Şebinkarahisar üzerine yürürken bir kısmı da Fırat istikametini takip ederek Malatya'ya geldiler. Buradan aldıkları ganimetle Erzincan bölgesine doğru yönelen Türkler kış bastırdığı için yollarına devam edemediler, dağınık bir şekilde ilkbaharda Muş çevresine geldiler.

1059 yılında Tuğrul Bey'in emriyle büyük bir Selçuklu ordusu Sâlâr-ı Horasan, Samuk (Sabuk), Emir Kapar (Emir-i Kebir) ve Kicaciç adlı komutanların idaresinde Anadolu'ya girdi. Yakûti Bey'in de içinde bulunduğu bu kuvvetlerden bir kısmı Bizans Komutanı Nikephoras Bryennios'a rağmen Azerbaycan'da başarılı akınlarda bulunmuşlardır. Bizans İmparatoru Mikhail Staratyotikos'un büyük ümitlerle Kapadokya valiliğine tayin ettiği Bryennios, Yakûti tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Aynı yıl Güneydoğu Anadolu'ya geçen Yakûti Bey, Urfa'yı muhasara ettiyse de bir netice alamadı.

1060 yılında Yakûti Bey, büyük bir kuvvetin başında diğer Türkmen komutanlarıyla birlikte tekrar Bizans ülkesine harekete geçti. Yakûti Bey'in emrindeki komutanlardan Horasan sipehsalrı Urfa'yı kuşattı, Mikhael'den sonra Bizans tahtını ele geçiren İmparator İsaak Komnen tarafından Antakya dükü tayin edilen Anili Khaçator bu muhasarayı başarısızlığa uğrattı. Fakat Samuk Bey'in kumanda ettiği kol, kuzeyden Kızılırmak havalisine kadar uzanarak Senekherim'in oğullarının idaresi altındaki Sivas'ı şiddetli bir hücumdan sonra almayı başardılar (1060).

1061 yılında Kutalmış Bey, babası Aslan'ın Oğuz yabgusu olması sebebiyle saltanat davasına kalkışarak isyana kalkışması Sultan Tuğrul'un

³⁸ Köymen; Tuğrul Bey ve Zamanı, Ankara, 1986, s.53.

bu gibi iç isyanlar ve Şii meselesiyle meşgul olmasından dolayı Anadolu fütuhâtını Melik Yakûti Bey idare etmekteydi. 1061 yılı sonlarında Bizans tahtına çıkan Konstantin Dukas, çok büyük bir orduyla Doğu Anadolu'ya yürüdü ve Türklerin fethettiği birçok yeri geri aldı.

1062 yılında Sultan Tuğrul Bey, Azerbaycan ve Arran'da iç gailelerle meşgul olduğu sırada, Yakûti Bey ve Salar-ı Horasan'ın yanına Cemcem ve İsulı adındaki iki Türkmen komutanını vererek Anadolu gazasına gönderdi. Bizans İmparatoru bu defa, Normandiyalı Herve'yi Türklerle muharebeye memur etti. 1063 yılında Amid şehri önünde şiddetli bir çarpışma oldu ve Türkmen komutanlarından Hacı Başara şehit oldu. Ama, Bizans ordusu ağır kayıplar vererek geri çekildi. Büyük Selçuklu Hakanı Tuğrul Bey'in saltanatı sırasında Türkmenlerin Anadolu'ya yapmış oldukları önemli akın ve gazalar bunlardır. Büyük Selçuklu ordusuna mensup prensler ve komutanlar idaresinde uzun ve muntazam bir şekilde devam etmiş olan bu gazalar Gökçeöl hududundan başlayarak Anadolu ortalarına doğru açılan vadilerin ve nehirlerin istikametini takip etmiş ve nihayet Kızılırmak kenarlarına kadar gelmişti.

Oğuz Türkmenlerinin Anadolu'ya yerleşmekten ziyade daimî akınlar ve hücumlar yaparak müstahkem kaleleri yıpratmak istedikleri ve ileride yapılacak esaslı fütuhât ve iskân siyasetine zemin hazırladıkları görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun II. Basil'in ölümünden sonra saltanat mücadeleleriyle geçirdiği buhranlara ilaveten Güney İtalya'ya Normanların hücumları, Peçenek Türkleri ile Avrupa'daki Oğuzların Balkanlar'a inmeleri nedeniyle ortaya çıkan hadiseler ile Macarların akınları Türkmenlerin Anadolu'yu fethetmelerine zemin hazırlamıştı.

Asya'da birkaç sene irili ufaklı birçok devlet yıkan Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal, Kutalmış ve Resul Tekin'in çıkardıkları isyanlar nedeniyle Anadolu'yu tamamen fethedememiş ve onun zamanında Türkmenler bu kıtaya sadece akınlar yapmakla yetinmişlerdir. Anadolu, Tuğrul Bey'den sonraki Türk hükümdar ve fatihleri için artık yolları bilinen bir mekândır.

4. Alp Arslan Devrindeki Akınlar

a. Sultan Alp Arslan'ın Bizzat Katıldığı Fetihler

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey'in ölümü (Eylül 1063) üzerine o sırada Horasan genel valisi bulunan Alp Arslan, Vezir Kündüri'nin, kardeşi Süleyman'ı Selçuklu tahtına geçirme teşebbüsünü süratle bertaraf ederek Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçti. Ayrıca saltanat iddiasıyla Sultan Tuğrul devrinin sonlarına doğru harekete geçerek bunu devam ettirmekte olan amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı da bertaraf ederek (1064) ülke içerisinde huzur ve sükûnu sağladı.³⁹

Memleket dâhilinde ciddi bir engel kalmadığından Kutalmış'ın bertaraf edilmesinden bir veya iki ay sonra, devletin fetih planlarına uygun olarak Sultan Tuğrul zamanında yapılan Anadolu seferlerini sürdürmek amacıyla 1064 yılı Şubatında başkent Rey'den hareket eden Sultan Alp Arslan, "Rum

³⁹ Ahmed b. Mahmud; Selçukname-I, Haz. E. Merçil, İstanbul, 1977, s.47-55. Yinanç; s.28.

gazası"na çıktı. Azerbaycan'a gelerek burada bulunan Türkmen kuvvetleri de kendisine katılarak Urmiye Gölü'nün kuzeydoğusundaki Merent kentine geldiler. Yıllardan beri Anadolu gazasına katılan ve cihat eden Tuğtekin isminde bir Oğuz beyi Sultanın huzuruna çıkarak Rum gazası ile Anadolu yolları hakkında kendisine şevk verici birçok bilgi verdi. Birçok tâbi hükümdar ve emirlerin de katıldığı Alp Arslan'ın ordusu çok geçmeden Nahcivan'a geldi. Alp Arslan, Aras Irmağı'nı teknelerden oluşturulan bir köprü vasıtasıyla geçtikten sonra ordusunu iki kola ayırdı. Oğlu Melikşah'ı Nizamülmülk ile ana karargâhta bırakıp civar kalelerin fethi ile görevlendirdi ve sonra kendisi Tiflis-Çoruh Irmağı arasındaki bölgeye akınlar yaparak Gürcistan'ın kuzeyine kadar ilerledi.

Melikşah, beraberinde Yakûtfî, Vezir Nizamülmülk ve Horasan Amid'i Muhammed b. Mansur olduğu hâlde Aras Irmağı boyunca ilerleyerek Anberd'i muhasara ederek ele geçirdi. Çok geçmeden Sürmeli Kalesi'ne varan Melikşah ve kuvvetleri bu kale ile birlikte Hagios Georgios'u da fethetti. Ardından kaynak eserlerde Farsça imlasıyla kaydedilen Meryemnişin (Marmaraşin)'i⁴⁰ kuşattı. Demir ile bağlı taşlardan yapılmış surları ve göl üzerinde bulunması nedeniyle fethedilmesi çok zor olan bu kalenin alınması üzerine Sultan Alp Arslan oğlunu ve veziri Nizamülmülk'ü huzuruna çağırıp onları kutladı.

Marmaraşin'in muhasarası sırasında Sultan Alp Arslan, Şavşat üzerinden geniş bir yay çizmek suretiyle geçerek Kartlı-Kars arasındaki Akşehir yöresini⁴¹ ele geçirdi. Alp Arslan, Gürcü kuvvetlerinin savunduğu Borçala Irmağı kıyısında bulunan Allaverdi kentini de ele geçirmeyi başardı. Bu sırada Selçuklu kuvvetleri Gürcü Prensi IV. Bagrat'ı yakalamak üzereydiler. Fakat Prens Kafkas Dağları'na kaçarak kurtuldu. Bununla birlikte Bagrat, Sultana bir elçi heyeti göndererek itaat ve tâbiyetini arz edip Selçuklu Devleti'ne yıllık vergi vermek şartıyla barış isteğinde bulundu. Onun bu teklifini kabul eden Alp Arslan, seferini yarıda keserek Aras Irmağı havzasına gelmiş ve ele geçirdiği ganimetleri Rey'e göndermiştir.

Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşah'ın kuvvetleriyle birleşerek vakit kaybetmeden Bagrat krallarının merkezi olan Ani üzerine yürüdü. Nihayet Ani şehri önlerine gelen Alp Arslan, burasının çok kuvvetli bir surla çevrilmiş olduğunu gördü. Vaktiyle Ermeni Bagrat hanedanının payitahtı iken 1045 yılında son kral olan Gagik tarafından Bizans İmparatorluğu'na terk edilen bu şehir yüksek duvarlarla tahkim edilmişti. Arpaçay'ın suları, surlarının bir kısmının kenarında hendek vazifesi görüyordu. Alp Arslan, bu hendeklerin bulunduğu "Yavşandüzü" mevkinde konakladığı sırada müstahkem Ani şehrinde biri Ermeni Vali Bagrat ve Bizans Generali Greguvar gibi iki Bizans yöneticisi bulunuyordu.⁴² Ani'yi yerli askerlerden çok ücretli askerlerden kurulan Bizanslı bir garnizon korumaktaydı. Fakat, kuşatmanın şiddetini gören Rumlar, sur kulelerine sığındılar, kaleye giden sarp yolları odunlarla kapattılar. Sultan Alp Arslan, bu odunları yakmalarını emrettiği askerlerine,

⁴⁰ Turan; Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s.155. Yinanç; s.58.

⁴¹ Turan; Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s. 104-186.

⁴² Urfalı Mateos; LXXXVIII, s.120.

birtakım çuvalara saman ve toprak doldurarak bu çuvaları birbiri üzerine yığmalarını da emretti. Böylece yapılan bir yığma tepenin üzerine sapan atanlar, neftçiler, yangın çıkaracak tutuşturucu atanlar, küçük okçular çıktılar. Yirmi dört gün süren çarpışmalardan sonra nihayet Selçuklular surun kuvvetli tarafını mancınkla yıkarak memlekete girdiler (1064).⁴³

Sultan, Ermenilerle meskûn ülkelerle Gürcistan'dan almış olduğu memleketleri, maiyetinde bulunan İslam meliklerine ve emirlerine hediye etti. Van Gölü havzasındaki fetihleri Nahcivan Emiri Abu Dulaf b. Sakar al-Şaybani'ye, Aras havzasındaki fetih ve akın görevini yani Ani ve çevresini, Dubayl Emiri Menuçehr b. Abu'l-Asvar'a Gürcistan fetihlerinin bir kısmını Gence Emiri Fadlun'a diğer kısmını da Tiflis Emirine verdi.⁴⁴ Bundan sonra Sultan, kardeşi Kirman Meliki Karaaslan Kavurd'un Şiraz'ı alarak yeniden ayaklanması üzerine Kars'tan acele geri döndü. Sultan, Ani'den bir "fetihname" ile elçisini Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi El-Kaim Biemrillah'a göndererek "Rumlardan aldığı Ani Kalesi'nin fethini ve diğer fetihlerini" bildirdi. Bunun üzerine El-Kaim Biemrillah Sultan Alp Arslan'a "Ebu'l Feth (Fethin Babası)" unvanını verdi.⁴⁵ Ani'nin düştüğünü gören Kars Kralı Gagik b. Abbas, hâkimiyetini ve kendi şahsını tehlikede görerek Sultana bağlılığını bildirdi. Böylece, Gagik, Selçuklu Devleti'nin vassalı olarak tahtını muhafaza etmişse de Alp Arslan İran'a dönünce Kars şehrini Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'a terk etmiştir.

Ani Kalesi'nin burçlarından bir kesit

⁴³ age.; s.120-122. H. D. Yıldız; "Kars'ın Fethi", Türk Kültürü, Sayı 22, Ağustos 1964, s.153. Ostrogorsky; s.318. Ebu'l-Farac Tarihi; s.316.

⁴⁴ Ahmed b. Mahmud; s.69.

⁴⁵ Ebu'l-Farac Tarihi; s.317. Turan; Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s.105.

b. Sultan Alp Arslan'ın Komutanlarının Fetihleri

Tarihî Diyarbakır surları planı

Sultan Alp Arslan, İran'da ve doğuda iki sene kadar birtakım karışıklık ve isyan hareketlerini yatıştırmak ve fütuhat yapmakla uğraşırken Anadolu hududunda bulunan Selçuklu şehzadeleri ile diğer Türkmen beyleri ve emirler gaza faaliyetlerine devam ettiler. 1065 yılında Sâlâr-ı Horasan Urfa'ya yürüyerek burayı kuşattı ve civar şehirlere akınlar yaptı. Bizans kontrolünde bulunan Urfa yöresine yeniden akınlarda bulunarak ardından dört bin kişilik bir Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Sâlâr-ı Horasan aynı yıl içinde üçüncü defa Urfa civarında görüldü. Daha sonra bu Selçuklu Emiri Diyarbakır'a gelerek şehrin Hevve Kapısı önlerinde karargâh kurdu. Diyarbakır Emiri Nizamüddin Nasr ile müzakerelerde bulunmak için şehre girdi. Fakat bir süre sonra hile ile yakalanarak beraberindekilerle birlikte öldürüldü ve cesetleri kuyuya atıldı. Bu nedenle bu kuyu "Horasan Sâlârı Kuyusu" adıyla anılmıştır.

Aynı yıllarda Karahanlı Devleti'nin batı kolu hükümdarı Tamgaç Han'ın oğullarından biri olarak bilinen Hanoğlu Harun, Selçuklu hizmetinde Anadolu sınırlarını aşarak Diyarbakır yöresine akınlarda bulundu. Hatta bir süre sonra Romanos Diogenes'e karşı da başarılı savaşlar yaptı.

Malazgirt Kalesi burçlarından biri

1066 yılında Bizans hududunda gazaya memur edilen Hacıp Gümüştekin, beraberinde Afşin, Ahmet Şah ve diğer Selçuklu emir ve Türkmen beyleri olduğu hâlde Murat ve Dicle havzalarında ilerleyerek el-Cezire bölgesine inip Ergani ve Nizip'te birtakım kaleleri ele geçirdi. Daha sonra Adıyaman'a yönelen Selçuklu kuvvetleri Bizans'ın uç komutanı olan Aruandanos'un kuvvetleriyle karşılaştılsa da Bizanslılar yapılan çarpışmada ağır bir yenilgiye uğradı. Büyük ganimet ve çok sayıda tutsaklarla Ahlat'a dönen Gümüştekin, burada Afşin Bey ile münakaşa etti ve onun tarafından öldürüldü. Gümüştekin gibi değerli bir Selçuklu devlet adamını öldürdüğü için Alp Arslan tarafından cezalandırılacağından korkan Afşin, buyruğu altındaki Türkmenlerle Ahlat'tan ayrılarak akınlara başladı. Gaziantep ve Antakya yörelerinde akınlarda bulunan Afşin, daha sonra kuzeye Malatya'ya yönelerek burada karşılaştığı Bizans kuvvetlerini bozguna uğrattı (1067). Bunu izleyen günlerde Kayseri ve Karaman yörelerine de gelen Afşin, nihayet Kuzey Suriye'ye gelerek Anadolu'da ele geçirdiği ganimetleri önemli bir ticaret merkezi olan Halep pazarında sattı. 1068 yılında Halep'ten Antakya'ya doğru hücumla geçerek burayı kuşattı. Tam bu sırada Sultan Alp Arslan'ın kendisini affettiğini bildiren mektubu alan Afşin, Antakya'nın Bizans Valisiyle "100.000 altın, savaş aletleri, değerli giysi ve kumaşlar" karşılığında bir anlaşma yaparak kuşatmayı kaldırdı ve Sultanın huzuruna çıkmak üzere Antakya'dan ayrıldı (Nisan 1068). Alp Arslan 1068 yılındaki Gürcistan seferinden sonra amcazadesi Kutalmışoğlu Mansur, Süleymanşah, kardeşi Azerbaycan genel valisi Yakûtfi, eniştesi Erbasan ve Emir Sanduk'u Anadolu'daki fetih hareketlerini devam ettirmekle görevlendirmişti.

Öte yandan ilerleyen Türkmen akınları karşısında Bizans, kudretli bir general olan Romanos Diogenes'in evlilik suretiyle tahta çıkmasıyla imparatorluk zafiyetini gidermeye çalışıyordu. Bu sırada Afşin Bey, 1067-

1068 yıllarında ikinci bir saldırıyla Bizans'ın Antakya üssünü çökertti, aynı yıllarda Tiflis'i fetheden Sultan Alp Arslan da Kars'a gelerek akıncılarını Trabzon'a kadar yolladı.

Malazgirt Zafer Anıtı (Zafer Takı)

Türk akınlarının Anadolu'da yurt tutmaya başladığını gören yeni imparator Romanos Diogenes, büyük hazırlıklar ile Anadolu seferine çıkarak Maraş'a kadar geldi; fakat, Afşin Bey'in kuvvetleriyle karşılaşmadan İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Romanos Diogenes'in İstanbul'a dönmesinden bir süre sonra 1069 yılında Afşin, Sanduk Bey, Ahmetşah, Tükmen, Dilmaçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu ve Arslantaş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri Anadolu'ya akınlara başladılar. Bunun üzerine İmparator, bizzat harekete geçerek Kayseri yöresine kadar geldi ve Selçuklu birliklerini geri püskürttü. Asıl amacı Selçukluların hareket üssü olan Ahlat'ı almak ve Selçuklu kuvvetlerini Anadolu'dan çıkarmak olan İmparator, Harput'a geldiğinde; Philaretos'un Afşin Bey tarafından mağlup edildiği haberini alınca doğruya doğru hareket etti. Bu sırada Afşin Bey, süratle Anadolu içlerinde ilerlemeye başladı ve Konya şehrine girdi. Selçuklu kuvvetlerinin Konya'ya girdiğini öğrenen İmparator, daha ileri gitmekten vazgeçerek Selçuklu kuvvetlerinin dönüş yollarını kesmek amacıyla Kayseri'ye geldi. İmparatorun bu planını tahmin eden Afşin ise önüne çıkan engelleri aşarak kuzey Suriye'deki harekât üsleri olan Halep'e ulaşmayı başardı. Böylece Romanos Diogenes giriştiği bu ikinci seferde de başarılı olamayarak İstanbul'a döndü.

Sultan Alp Arslan'a isyan girişiminde bulunan Kurtçu Bey'i takiple görevlendirilen Afşin Bey, onun peşine düştü. Bu sırada kuvvetleriyle Anadolu'ya gelen Kurtçu, Kızılırmak kıyılarında karşısına çıkan Manuel Komnenos'u, bozguna uğratarak esir aldı. Fakat Afşin'in kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince Manuel ve diğer Bizans generallerini serbest bıraktı. Sultanın takibatından kurtulmak için Bizans'a iltica ederek İstanbul'a gitti. Kurtçu'yu ele geçiremeyen Afşin, Bizans hudutlarını geçerek Batı Anadolu sahiline kadar ilerledi. Böylece denize ulaşan ilk Türk komutanı olma şerefini kazanan Afşin, kışın yaklaşması üzerine Rey'e dönerek durumu Sultana arz etti.

Sultan Alp Arslan bu sıralarda Horasan'da bulunmaktaydı. Fatımi halifelerine merkez olan Mısır, karışıklık içindeydi. Halifelik veziri Nasıruddevle Hasan Şii halifeliğin yerine Sünni bir devlet kurmak amacıyla Sultan Alp Arslan'a elçi göndererek onu, Mısır'ın fethine teşvik etmiş ve Fatımi halifelerinin yerine Abbasi halifelerini tanımaya hazır bulunduğunu bildirmişti. 1070 senesi ortalarına doğru Azerbaycan'a gelen Sultan Alp Arslan, Van Gölü'nün kuzeyinden geçerek Malazgirt önlerine geldi. Vaktiyle amcası Tuğrul Bey'in alamadığı Malazgirt'i fethetti. Burada bir garnizon bırakarak yoluna devam eden Alp Arslan, Diyarbakır bölgesinden geçerek Siverek ve Tulhum kalelerini fethetti. 1071 yılında o zamana kadar Selçuklu kuvvetleri tarafından birkaç kez kuşatılmasına rağmen fethedilemeyen Urfa'yı kuşatıp sıkıştırmaya başladı. Elli gün süren bir kuşatmadan sonra muhasarayı kaldırarak Halep önlerine geldi. Halep'i kuşatan Alp Arslan, Mirdasoğulları hükümdarı Mahmut'a bir elçi göndererek kendisine itaatini arz etmesini istedi. Bunun üzerine Halep Hükümdarı Mahmud, şehrin anahtarlarını Alp Arslan'a teslim etti. Böylece bu Arap devletini Selçuklu Devleti'ne tâbi kılan Sultan Alp Arslan Mısır'a gitmek üzere, Şam yolu üzerinde bir günlük yol aldığı sırada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'ten kendisine gelen bir elçi Menbic, Ahlat ve Malazgirt'in Bizans'a geri verilmesini istedi. Bununla birlikte İmparatorun Erzurum yönünde ilerlemekte olduğunu haber alan Sultan, ordusunun bir kısmını burada bırakarak Emir Aytekin ve Mirdasioğlu Mahmut'u Mısır'ın fethiyle görevlendirdi. Kendisi de ordusunun büyük bir kısmıyla Bizans İmparatorunu karşılamak üzere Doğu Anadolu yönüne hareket etti.

Anadolu'nun fethinde ve Anadolu Türk varlığında yeni bir merhale olan Malazgirt Meydan Muharebesi'ne kadar Alp Arslan tarafından yapılan akın ve seferlerin genel özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz: Alp Arslan zamanında yapılan fetihlere bizzat hükümdar ve şehzadelere başka "gulam" sistemine göre yetişmiş komutanlarla Türkmen beyleri de katılmışlardı. Anadolu'da önemli üsler fethedilmiş, özellikle Orta Anadolu'ya kadar uzanan Anadolu fetih güzergâhlarında ve Güneydoğu Anadolu'dan Toroslar boyunca uzanan Çukurova tarafında bu fetih faaliyetleri kalıcı hâle gelmeye başlamıştı. Fetih siyasetinde değişiklik olmuş, Ani, Malazgirt gibi büyük Bizans şehirleri, fethedildikten sonra Selçuklu Devleti'ne ilhak edilmişlerdir.

* Osmanlı Devleti'nde savaşta alınan tutsak erkeklerden bir bölümünün adı.

Selçuklu Türklerinin, Anadolu'yu yeni bir yerleşim yeri olarak görmeye başlamaları 1016 yılından 1071'e kadar devam eden keşif hareketleri ile ilgilidir. Bu tarihten Malazgirt Zaferi'ne kadar geçen yaklaşık yarım asırlık devirde Türkmenler başlarında Selçuklu melikleri, emirler ve sultanlar tarafından tayin edilen komutanlar olduğu hâlde Anadolu hudutlarına gelmişler ve ülkenin dört bir yanına yayılmışlardır. Böylece Türkmenler Malazgirt öncesinde sadece kırlık ve yaylalık Anadolu topraklarını değil aynı zamanda 1048'de Erzurum, 1054'te Kars, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1067'de Kayseri, 1068'de Niksar, Konya ve Amuriyye, 1069'da Honas şehirlerini fethetmişlerdi.⁴⁶ Ancak Anadolu'da bulunan güçlü birtakım kaleler ve geçitler Bizans garnizonlarının elinde bulunduğu için Türkler bölgeyi henüz kendileri için emin bir yurt olarak görmüyorlardı.

Kaynaklar

Abu'l-Farac; Abu'l-Farac Tarihi, Terc.: Ömer Rıza Doğrul, C.I, Ankara, 1945.

Ahmed b. Mahmud; Selçukname- I, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1997.

Aksaraylı Kerimüddin Mahmud; Müsameretü'l-Ahyar, Çev. M. Nuri Gencosman, Ankara, 1943.

ALGÜL, Hüseyin; İslam Tarihi, C.IV, İstanbul, 1987.

KOMNENA, Anna; Alaxiade, "Malazgirt'in Sonrası", Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996.

Belâzurî; Futuhu'l-Buldan, Çev. Z. K. Ugan, İstanbul, 1995.

CAHEN, Claude; Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979.

CAHEN, Claude; Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, Çev. Y. Yücel, B. Yediyıldız, Ankara, 1992.

Doğuştan Günümüze İslam Tarihi; Ed. H. Dursun Yıldız, C. II, III, IV, VI, İstanbul, 1989.

El-Cahiz; Hilafet Ordusu Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri, Çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1988.

HITTI, Philip K.; Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, C.I-II, Çev. S. Tuğ, İstanbul, 1989.

HONIGMAN, E.; Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", Türk Dünyası El Kitabı, C.I, Ankara, 1992.

⁴⁶ Turan, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İng.den Çev. K. Turhan, İstanbul, 1987, s.242.

Kafesoğlu, İbrahim; "İlk Türk İslam Siyasi Teşekkülleri", Türk Dünyası El Kitabı, C.I, Ankara, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, Ankara, 1977.

Kaşgarlı Mahmut; Divan-ı Lügati't-Türk, Çev. Besim Atalay, Ankara, 2006.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; Ani Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara, 1982.

KİTAPÇI, Zekeriya; "Müslüman Arap Ordularında Çarpışan İlk Türkler", Diyanet Dergisi, C.XII.

KİTAPÇI, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler, İstanbul, 1986.

KÖYMEN, M. Altay; "Selçuklu Devleti'nin Kurulması-Dandanakan Savaşı", DTCF Dergisi, C.XVI, Sayı 1-2, 1958.

KÖYMEN, M. Altay; "Anadolu'nun Fethi" Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, MEB Yayınları, İstanbul, 1968.

KÖYMEN, M. Altay; Tuğrul Bey, Ankara, 1986.

MERÇİL, Erdoğan; Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 1997.

RASONY, L.; Tarihte Türklük, Ankara, 1996.

Ravendi; Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Surur, c.I, Çev. Ahmet Ateş, Ankara, 1957.

RILEY-SMITH, Jonathan; Chronicles of the Crusades, Ed. Elizabeth Hallam, Guild Publishing, London, 1989.

SEVİM, Ali; "Türklerin Anadolu'ya Gelişleri", Türk Dili, C.I, VI, Sayı 440, Ağustos, 1988.

Sıbt İbnü'l-Cevzi; Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-A'yan, Çev. Ali Sevim, Ankara, 1992.

Şadrüddin; Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev. Necati Lugal, Ankara, 1943.

ŞEŞEN, Ramazan; Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi, İstanbul, 1975.

ŞEŞEN, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1998.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1996.

TURAN, Osman; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971.

TURAN, Osman; Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1996.

TURAN, Osman; "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu", İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İng.den Çev. K. Turhan, İstanbul, 1997.

Urfalı Mateos; Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant Andreasyan, Ankara, 1987.

YAZICI, Nesimi; İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara, 1992.

YILDIZ, H. Dursun; İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1980.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; Türkiye Tarihi Selçuklular Devri (Anadolu'nun Fethi), İstanbul, 1944.

SAKALAR VE HUNLAR DÖNEMİNDE ANADOLU'DA TÜRK VARLIĞI

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ*

Giriş

Dünya üzerinde her insan topluluğu bir yer tutar. İnsanların yurt tuttıkları yerler coğrafi mekânlardır. Bu mekânlar toplumların hayatı için şart olduğuna göre onların tamamıyla gelişimleri, aynı zamanda içinde bulundukları maddi şartlara da bağlıdır. Bu maddi şartlar değişik hâlleri ile toplumların hayatı üzerinde etkili olurlar. Deniz kenarlarında ve adalarda oturanlarla iç taraflarda, çöllerde, bozkırlarda veya nehir boylarında oturanların, o vadakilerle dağlık yerlerde veya yaylalarda yaşayanların, çorak yerlerde bulunanlarla sulak ve verimli yerlerde olanların hayatı aynı değildir.¹

Yeryüzünde yaşadıkları coğrafi çevre birbirinden farklı olan insanlar, bu çevrenin başlıca üç doğal kaynağı olan orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Orman kavimleri “asalak” kültürü (avcılık, devşiricilik), tarıma elverişli yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü (çiftçilik) ortaya koymuşlar, bozkırdakiler de “çoban” kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir.² Orman kavimleri güçlü teşkilatlanmayı gerçekleştiremezken bozkır kavimleri ve yerleşik kavimler teşkilatlanabilmişlerdir. Hatta kültür coğrafyalarındaki farklılığa göre, avcılık ve toplayıcılıktan hayvan besleyiciliği ve ziraata zamanla bir geçişten söz edilebilir. Bu durumda avcılık ve toplayıcılık kültürel anlamda verici, hayvan besleyiciliği hem alıcı hem de verici, yerleşiklik ise alıcı olmuştur.³

Anadolu'da ise çeşitli kültürlerin oluşumu ve gelişimine imkân veren şartlar erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Asya ve Avrupa kıtaları arasında uzanmış bir köprü gibi olması, Eski Doğu ve Batı kültür çevreleri arasında bulunması, tarihin en eski dönemlerinden başlamak üzere, doğu ve batıdan çok sayıda kavmin göçünün Anadolu topraklarına gerçekleştirilmesi Anadolu'daki kültürel oluşuma ve gelişime büyük ölçüde etki etmiştir. Anadolu'da birbirinden farklı iklimlerin görülmesi de kültürel oluşum ve gelişime büyük ölçüde katkı sağlamıştır.⁴

Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri tarıma elverişli şartları oluştururken doğu bölgesi ise hayvancılığa dayalı şartları oluşturmuş ve kültürlerin de gelişimleri büyük ölçüde coğrafi şartların sağladığı imkânlarla paralel gelişme göstermiştir. Bu kapsamda Anadolu'nun coğrafi konumu, iklimi ve doğal kaynakları çeşitli kavimlerin Anadolu'ya gelip yaşamalarına zemin hazırlamıştır. Farklı kavimlerin Anadolu'ya gelerek yerleşmeleri, coğrafi şartlardan dolayı kolay olabilmektedir.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ H. Demircioğlu; Roma Tarihi, I, Ankara, 1987, s.1.

² İ. Kafesoğlu; Türk Millî Kültürü, Ankara, 1989, s.201.

³ İ. Durmuş; “Türk Denizciliği ve Türkiye'nin Denizlerden Yararlanma Stratejileri”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 6, 2005, s.21.

⁴ F. Kinal; Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1987, s.1-8.

Anadolu'ya gelerek yerleşen kavimler arasında Turani ya da Aziyenik tabir edilen Türklük ve Türklerle bağlantılı çok sayıda kavim de yer almaktadır. Tarihî devirlerin başlangıcından itibaren klasik döneme kadar Anadolu ve çevresinde Türklerle bağlantılı kavimler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların dilleri Türkçede olduğu gibi kelimelerin türetilmesinde son ekler kullanılan ve fiillerin çekiminde ne şekilde olursa olsun kökleri değişmeyen dillerdir. Bu dil grubuna dâhil Anadolu ve çevresinde varlığını sürdüren ilk kavimler dalgası arasında Sumerliler, Subarlılar, Kutlar, Elamlılar, Kaslar, Hurriler, Hattiler ve Urartulular sayılabilir.⁵

Anadolu'da yukarıda adlarını belirttiğimiz kavimlerden başka Türkler ve Türklükle bağlantılı kavimlerden de söz edebiliriz. Bunlar için Anadolu'ya gelen ikinci dalga tabirini kullanabiliriz. MÖ VIII. yüzyıldan MS VI. yüzyıla kadar Anadolu'da varlığını sürdüren ya da bir şekilde Anadolu'ya uğrayan bu kavimler arasında Kimmerler, Sakalar, Siraklar, Hunlar ve Sabarlar sayılabilir. İşte bu çalışmamızda Kimmerlerden başlayarak Sabarlara kadar Anadolu'da varlığını takip edebildiğimiz kavimler üzerinde durulacaktır.

1. Kimmerler

Türk kültür dairesi içerisinde yer alan kavimlerden birisi Kimmerlerdir. Onlar Proto-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturmaktadırlar. MÖ II. bin başlarından MÖ VIII. yüzyıla kadar -merkez Kırım olmak üzere- Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Onlar doğudan gelen Sakaların baskısı sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Kafkas geçitlerini aşan Kimmer göç dalgaları - yeni bir yurt edinmek amacıyla- Anadolu'yu istilaya başlamışlardır.⁶

Kimmerler Kafkaslar'dan Anadolu'ya yöneldiklerinde ilk olarak Urartulularla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. MÖ VIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun doğusunda Urartu Devleti'nin sınırları bir taraftan Kuzey Suriye ve Fırat'a kadar, diğer taraftan Kafkaslar'a kadar genişlemiş ve Urartulular büyük bir devlete sahip olmuşlardır. Urartulular gerek Sargon ve ondan sonraki Asur krallarının gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen Kimmer tehlikesi yüzünden Asur etki alanından çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷ Kimmerler Kafkas geçitlerini aştıktan sonra doğrudan Urartulularla karşılaşmışlardır. Urartu Kralı II. Argiştı (MÖ 714-685) kuzeye yönelerek Kimmer akınlarını önlemeye çalışmıştır. Ancak o, MÖ 707 yılında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Urartu kralı olan II. Rusa (MÖ 685-645) ise akılcıca bir politika izleyerek Kimmerlerle anlaşmış, Asur'a karşı onlarla ittifak

⁵ İ. Durmuş; "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", Uluslararası Askerî Tarih Dergisi, 87, 2007.

⁶ M. T. Tarhan; "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, I, Ankara, 1984, s.109-110.

⁷ K. Tansuğ; "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ VII. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, 4, s.536.

yaparak bir kısım Kimmer boylarını Urartu topraklarında bırakmış ve ana göç kolu batıya doğru ilerlemeye başlamıştır.⁸

Kimmerlerin Urartu yerleşim merkezlerine saldırılarını ve bazı yerleri yakıp yıktıklarını gösteren arkeolojik buluntular da elde edilmiştir. Patnos yakınlarında bulunan Giriktepe ya da Değirmen-tepe höyüğünde kazılar yapılmıştır. Burada bir Urartu sarayı bulunmuştur. Sarayın şiddetli bir yangın sonucunda tahrip olduğu, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaştığı ve günümüze kadar sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. Sarayda savaş sırasında yanmış olan insanların iskeletleri bulunmuştur. Savaş anındaki şiddetli yangında cesetler yanarak kömürleşmiştir. MÖ VIII. yüzyılın sonlarına doğru ani bir düşman saldırısı sonucunda saray ve eklentilerinin yanarak çöktüğü ve içindekilerin kurtulamadığı düşünülmektedir. Bu ani saldırıyı yapan düşmanın kuzeyden, Kafkaslar üzerinden gelen Kimmerler olduğu sanılmaktadır.⁹ Urartu Kralı II. Arğişti'nin kuzeye doğru saldırıları durdurmak maksadıyla harekete geçmesi de Giriktepe Sarayı'nın Arğişti'nin Urartu Kralı olduğu dönemin ortalarına doğru Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

II. Arğişti zamanında Kafkas ötesinden gelerek Anadolu içlerine kadar inen Kimmerler Urartulular için büyük tehlike oluşturmıştır. II. Arğişti her ne kadar onlara karşı harekete geçtiyse de daha çok savunmaya yönelik kaleler inşa ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi Erzincan yakınlarında bulunan Altintepe'de çok korunaklı olarak yapılmış olan sınır kalesidir. Bu kale Erzincan Ovası'nda yükselen doğal bir tepenin üzerine kurulmuş ve etrafı da surlarla çevrilmiştir. Altintepe'nin bu korunaklı durumundan dolayı diğer Urartu merkezleri gibi bir yağmaya maruz kalmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰ II. Rusa'nın Kimmerlerle anlaşarak onları batıya doğru yönlendirmesi sonucunda Urartulular Kimmer saldırılarından kurtulabilmişlerdi. Ayrıca, Kimmerlerin batıya doğru yönelmelerinde arkadan gelmekte olan Sakaların baskısının etkili olabileceği de düşünülebilir.

Asur tarihinde Sargonidler devri denen MÖ 722-626 yılları arasındaki zamanda kudretli Asur krallarını daimî surette meşgul eden olaylardan birisi Kimmerlerin Anadolu'ya girerek kısa zamanda Asur sınırlarına ulaşmış olmalarıdır. Bu dönemin başlarında kral olan Sargon (MÖ 721-705) zamanında Asur Devleti çok güçlenmiş, Fırat'ın doğusunda Güneydoğu Anadolu coğrafyasından başka, bu hattın batısında Kargamış, Zincirli, Maraş, Malatya, Adana, Tarsus ve Kayseri bölgelerini de ele geçirmiştir. Kendisinden sonraki Kral Sanherib (MÖ 704-682) zamanında Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri kaybedilmiş, daha sonra kral olan Asarhaddon (MÖ 681-668) devrinde ise Asur'un Anadolu'daki gücü gittikçe azalmıştır.¹¹

⁸ Tarhan; s.111.

⁹ O. Belli; "Urartular", Anadolu Uygarlıkları I, İstanbul, 1982, s.157-158.

¹⁰ agm.; s.172.

¹¹ Tansuğ; s.535-536.

Kimmerlerin adından ilk defa Asarhaddon zamanında yani Asur Devleti'nin güç kaybettiği bir dönemde bahsedilmektedir. Kimmerlerin Asur'un kuzey sınırlarına inerek Asurlularla mücadeleye girişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Asarhaddon zamanında Kimmerler Hilakku ile de ittifak yapmışlardır. Fakat Kimmerler tarafından buranın zapt edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Que için bir Kimmer tehlikesi gerçekleştiyse ancak Hilakku'dan ve Kimmerler'in istilasından dolayı olmuştur. Fakat Asarhaddon, Kimmerleri olduğu gibi Hilakku'yu da mağlup etmiştir. Asarhaddon devrindeki durum Asurbanipal zamanında da devam etmiştir. Hilakku ve Tabal de onun devrinde bazan Kimmerler, bazan da kendisiyle birleşen güçlü ülkelerden yana olmuşlardır.¹² Asurbanipal tahta geçer geçmez Kimmerlere karşı ilk savunma tedbirleri alınmıştır. Anadolu'da Asur Devleti'nin de içinde bulunduğu olduğu bir mukavemet cephesi oluşturulmuştur.¹³ Buradan da Kimmerlerin gücünün ne kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kimmer tehlikesi büyük boyutlarda olmasaydı, Asur ve çevresinde bulunan diğer topluluklar ittifak etmek zorunda kalmazlardı.

Asur ülkesine Kimmer saldırıları hakkında Asurbanipal zamanında önemli bilgiler verilmektedir. Bu malumata göre, Kimmerler kralları Tugdamme'nin önderliğinde büyük kalabalık hâlinde Asur sınırına ulaşmış ve orada karargâhlarını kurmuşlardır.¹⁴ Fakat Kimmer Kralı Tugdamme, Asurbanipal'in verdiği bilgiye göre, Asur sınırına saldırdığı sırada müthiş bir hastalıktan ölmüştür.¹⁵ Kimmer baskısı daha fazla devam etmemiş ve onlar geri çekilmişlerdir. Fakat Asurbanipal zamanında Kimmerlerle Asurlular arasında bizzat Asurbanipal'in de katıldığı bir antlaşma yapılmıştır. Ön Asya hukuk anlayışına göre Asurluların Kimmerleri kendileriyle aynı seviyede gördükleri anlaşılmaktadır.¹⁶ Asurluları Kimmerlerle anlaşma yapmaya Asurbanipal'in kardeşi Şamaş-şum-ukin'in Asur taht için isyan çıkarması ve Asur Devleti'nin bu sebepten güç kaybetmesi zorlamış olabilir.¹⁷ Fakat bu anlaşmadan sonrada Kimmerlerle Asurlular mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kimmerler Asur üzerine ikinci kez saldırmışlardır.¹⁸ Ancak, Kimmerlerin kendi aralarında olan mücadeleler de onların gücünü azaltmıştır. Yine de Asur sınır bölgesinde henüz sebebi bilinmeyen büyük bir bozgunundan sonra Kimmer gücü birdenbire son bulmuştur. Şüphesiz, onların bu şekilde adı geçen bölgede güç kaybetmelerinde bazı göçlerin etkili olduğu düşünülebilir.¹⁹ Özellikle, Kilikya'ya kadar inerek Tarsus ve Anhiiale şehirlerini zapt eden Kimmerlerin Akdeniz'e kadar uzandıklarını ve orada

¹² M. Kalaç; "MÖ 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı", Sumeroloji Araştırmaları Dergisi I, İstanbul, 1941, s.996.

¹³ Tansuğ; s.537.

¹⁴ agm.; s.538.

¹⁵ Kalaç; s.997.

¹⁶ Tansuğ; s.540.

¹⁷ Kalaç; s.1012.

¹⁸ Tansuğ; s.541.

¹⁹ agm.; s.544.

İskitler tarafından dağıtıldıklarını düşünmek mümkündür.²⁰ Bazı bilim adamlarının bu görüşü kabul etmemelerine rağmen özellikle Asur kaynaklarında İskitlerin adlarının geçmesi ve onların da Asur sınırına dayanmış olduğu hesaba katıldığında Kimmerlerin batıya doğru itilmelerinde ve zarar görmelerinde etkilerinin olması ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gereğini düşünüyoruz.

Kimmerlerin MÖ VII. yüzyılın başlarında Asur sınırına indikleri düşünülürse onların MÖ VII. yüzyılın son çeyreğinin başlarına yani aşağı yukarı kralları Tugdamme'nin ölümüne kadar Asurluları uğraştırmış oldukları anlaşılır. Asurluların hem çevre toplulukları ile ittifak kurma zorunda kalmaları hem de Kimmerlerle anlaşma yapmaları, o dönemde Ön Asya dünyasında güçlü bir devlete sahip olmalarına rağmen, Kimmerler tarafından ne kadar uğraştırıldıkları gerçeğini ortaya çıkarır.

Kimmerler Urartu Devleti sınırlarından içeriye girdikten sonra Asur sınırına kadar ulaşmış, yukarıda da belirttiğimiz üzere, onları MÖ VII. yüzyılın başlarından itibaren MÖ VII. yüzyılın dördüncü çeyreğinin başlarına kadar uğraştırmışlardır. Kimmerler kısa bir sürede Orta Anadolu'ya doğru da yayılmaya başlamışlardır. Anadolu'da Kummuh, Meliddu, Tabal, doğuda Şupria'ya (Diyarbakır) ve batıda Hubuşna (Konya Ereğlisi)'ya kadar yayılmışlardır. Kimmerler aynı zamanda MÖ VII. yüzyılın başlarında Kızılırmak'a kadar ulaşmışlardır.²¹

Kimmerler, MÖ 676 yılında Frig egemenliğindeki toprakları istila ederek başkentleri Gordion'u ele geçirmişlerdir. En görkemli çağını yaşayan Frig Devleti'nin Kimmerler tarafından ortadan kaldırılışı istila hâlinde vuku bulan Kimmer göçünün ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.²²

Kimmer-Frig mücadelesiyle ilgili herhangi bir yazılı belge yoktur. Gordion kazılarında anlaşılacağı üzere, kentin acımasızca tahrip edildiğini gösteren kanıtlar elde edilmiştir. MÖ VII. yüzyılın ilk çeyreği içinde Kimmerlerin akınlarına karşı direnemeyen Frig Devleti çökmüştür. Friglerin başkenti olan Gordion'da yaşayan halk evlerindeki eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terk etmek zorunda kalmışlardır.²³ Her ne kadar belirli bir süre Frigler tekrar Gordion'a yerleşmişse de devlet, Kimmer akınları sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

Kısa bir zaman içinde Anadolu içlerine kadar yayılan Kimmerler, Frig Devleti'ne son verdikten sonra, batıya doğru yönelip Lidya sınırlarına dayanmışlardır. Kimmerlerin bazı boyları Paphlagonia üzerinden Karadeniz sahillerine ulaşmışlardır. Miletos'un güçlü kolonisi Sinope (Sinop) tahrip

²⁰ J. Lewy; "Kimmerier und Skythen in Vorderasien", Reallexion der Vorgeschichte, VI, Berlin, 1926, s.347.

²¹ V. Sevin; "Frygler", Anadolu Uygarlıkları, II, İstanbul, 1982, s.256.

²² Tarhan; s.112.

²³ Sevin; "Frygler", s.256.

edilmiş ve bu yöreye yerleşilmiştir. Kimmerler Karadeniz bölgesinde, doğuda Trapezus (Trabzon)'a, batıda ise Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi)'ya kadar yayılmışlardır.²⁴ Lidyalılar kendi bölgelerine Kimmerlerin ulaştığını görünce telaşa kapılmışlardır. Hatta onlar Asurlulardan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Asurbanipal zamanından kalmış belgelerde Lidya Kralı Guggu'nun (Gyges) Ninive'ye yardım istemek maksadıyla elçiler gönderdiğinden bahsedilmektedir.²⁵ Bu diplomatik temaslar sürerken Kimmerler Lidya'ya saldırmışlardır (MÖ 567). Sardes'ten uzak bir ovada yapılan savaşı Gyges'in ordusu sürpriz bir şekilde kazanmıştır. Ancak, MÖ 646/45 yıllarına doğru Kimmerler, büyük kitleler hâlinde ve çok ani bir biçimde Lidya'ya ikinci bir saldırı düzenlemişlerdir. Lidya Kralı Gyges'in ölümüyle sonuçlanan savaştan sonra Kimmerler, Lidya'nın başkenti Sardes'e ulaşmışlardır. Ovanın çok yükseğe sarp bir kayalık üzerine kurulmuş olan akropolü ele geçirememelerine rağmen, aşağı kente girerek burayı yağmalamışlardır. Sardes'i yakıp yıkan göçebeler burada durmayarak hızla geri dönmüşler, bir kısmı ise kuzeybatıya doğru yönelerek Adramyteion (Edremit) yakınlarındaki Antandros kenti çevresine yerleşmişlerdir.²⁶ Güçlü Lidya Kralı Alyattes MÖ VI. yüzyılın başlarında kuzeydeki Bitinya bölgesi üzerine sefere çıkmıştır. Lidya'nın kuzeyinde Antandros yöresinde yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüyerek onları Kızılırmak'ın doğu yakasındaki Kapadokya bölgesine sürmüştür. Böylece, bütün Batı Anadolu'yu son Kimmer kalıntılarından temizlemiştir.²⁷

Kimmerler aşağı yukarı MÖ 657 yıllarından MÖ VI. yüzyılın başlarına kadar başta Lidyalılar olmak üzere diğer topluluklar için Batı Anadolu'da tehdit unsuru olmuşlardır. Onların Anadolu'nun dört bir tarafına yayılmalarına rağmen Batı Anadolu'da bile büyük bir güç olarak ortaya çıkmaları ve güçlü devletlere karşı başarılı mücadele vermeleri kayda değer bir gelişme olarak düşünülmelidir.

2. Sakalar

Sakalar geniş coğrafyalara yayılmışlar ve bu yayılmanın doğal bir sonucu olarak çeşitli kavimler tarafından tanınıp onların kaynaklarına geçmişlerdir. Böylece adları da çeşitli kavimlerin kaynaklarında farklı şekilde yer almaktadır. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konargöçerler için kullanılmıştır.²⁸ Pers kaynaklarında bu konargöçerlerin Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz ediliyor.²⁹ Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve

²⁴ Tarhan; s.112-113.

²⁵ agm.; s.544-545.

²⁶ Sevin; "Lydialılar", Anadolu Uygarlıkları, II, İstanbul, 1982, s.283-284.

²⁷ Agm.; s.286.

²⁸ Durmuş; "Sakalar İskitler mi?", Kırım, 3, 1993, s.9.

²⁹ A. Hermann; "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", Archiv für Orientforschung, I, 1993, s.158.

kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Konargöçerlerin adlarıyla ilgili verdikleri bilgileri meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan Saka tiay para daray yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar, Karadeniz İskitleri ile aynı kavme işaret etmektedir.³⁰ Zaten Persler bütün İskitleri Sakai yani Saka olarak tanıyorlardı.³¹ Bu bilgi İskit-Saka aynılığı açısından önem taşımaktadır. Bu bilgiler ışığında Karadeniz İskitlerini Sakaların Pers ülkesinin kuzeyinden batıya göçen Saka toplulukları olarak düşünebiliriz. Bundan böyle kullanacağımız Saka kelimesi aynı zamanda İskit kelimesine karşılık olup aynı kavmi ifade etmektedir.

Saka/İskit adıyla bilinen kavim Türklük ve Türklerle bağlantısı en iyi kurulabilen kavimlerdenidir. Onların adı, ortaya çıktıkları kültür coğrafyası, dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri, askerî özellikleri ve sanat anlayışları Türkler ve Türklükle bağlantılıdır. Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntuların verdiği sonuçlar bu bağlantının rastlantı olmadığını ve her geçen gün bu hususta delillerin belirgin bir biçimde arttığını ortaya koymaktadır.³²

Sakalar Mançurya'dan Macaristan'a kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bozkır kavmidir. Onlar doğudan batıya hareketlerinde Hazar Denizi'nden batıya geçtiklerinde Kafkaslar'dan Anadolu'ya doğru da yönelmişlerdir. Bu sırada Urartulular yerleşmiş oldukları coğrafya itibarıyla, Kafkaslar'dan Ön Asya'ya açılan kapılar üzerinde bulunmaktaydılar. Urartuluların güneyinde bulunan Asur'la olduğu kadar olmasa da Kafkaslar'dan inen konargöçer kavimlerle ilişkileri olmuştur. Bunlardan ilkinin Kimmerler, ikincisini ise onları takip eden Sakalar oluşturmuştur. Kimmerleri takip ederek Doğu Anadolu'ya Urartu ülkesine ulaşan Sakalarla Urartu Kralı II. Rusa (MÖ 685-645) akıllıca bir politika izleyerek bir anlaşma yapmıştır.³³

Ancak, Sakalarla Urartuluların dostlukları uzun sürmemiş ve VII. yüzyılın başlarında Sakalar Urartu yerleşim merkezlerine baskınlar düzenleyerek bu merkezleri yakıp yıkmışlardır.³⁴ Yine, II. Rusa tarafından inşa ettirilen Rusahinili (Toprakkale) kentinin de MÖ VII. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında Sakalar tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır. Kaleye yapılan baskın sonunda çatı ve ahşap malzemenin yanarak çökmesi, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaşmasına neden olmuştur. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 30 cm'lik kül ve yangın artığı tabakası yangının şiddetini göstermektedir. Yangın ve yıkımdan sonra, Toprakkale'de herhangi bir yerleşme olmamıştır.³⁵ Çavuştepe Kalesi de İskitler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir.³⁶

³⁰ Durmuş; İskitler (Sakalar), Ankara, 1993, s.29.

³¹ Herodotos; Herodot Tarihi, VII, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s.64.

³² Durmuş; "İskitlerin Kimliği", Türkler, I, Ankara, 2002, s.621-625.

³³ Tarhan, s.113.

³⁴ H. Schmökel; Kulturgeschichte des Alten Orients, Stuttgart, 1961, s.639.

³⁵ Belli; s.175.

³⁶ agm.; s.182.

Urartulular tarih sahnesine çıktıktan sonra, Asurlular ile münasebette bulunmuş ve onlarla savaşmışlardır. MÖ VIII. yüzyılın sonlarına doğru Kafkaslar'dan inen Kimmerlerle de mücadele eden Urartulular, onları takip ederek gelen Sakalarla zaman zaman anlaşmalarına rağmen, onların MÖ VI. yüzyılın başlarında gerçekleşen istilalarına karşı koymayarak yaklaşık olarak MÖ 585 yıllarında³⁷ tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Böylelikle, Saka-Urartu münasebetleri Sakaların Medlerle birlikte Urartu Devleti'ni ortadan kaldırmalarıyla son bulmuştur.

Kimmerlerin yurtlarını ellerinden alarak onları takip eden Sakalar Kafkaslar'ı aşarak Urartu Devleti üzerinden Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına kadar ulaşmışlardır. Kimmerlerin hemen arkasından gelen Sakalar, Kimmerlerle birlikte Asur kaynaklarına geçmiştir.

Asarhaddon zamanında Asur Devleti'nin kuzey ve kuzeydoğu sınırları Kimmer ve Sakaların istilasına uğramıştır. Asarhaddon Saka Hükümdarı Bartatua ile anlaşarak kızını ona vermiştir.³⁸ Asur ve Saka dostluğu sonucunda Asur Kralı Asarhaddon Hubaşna'ya kadar giderek Kimmer Başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku Devleti'ni mağlup etmiştir.³⁹ Bu arada Sakalar da boş durmayarak Kimmerleri batıya doğru sıkıştırmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Kimmerler Anadolu'nun içlerine kadar yayılmışlardır.⁴⁰ Sakalarla anlaşma yaparak batıya doğru Kimmerlerin üzerine yürüyen ve onlara karşı zafer kazanan Asarhaddon, bu zaferinden Til Barsib stelinde de bahsetmektedir. Bu belgeye göre Hilakkular Saka ordularını yenen Mannalarla birleşerek Asur Devleti'ne karşı isyan etmişler ve fakat Asur Kralı bu isyanı bastırmıştır.⁴¹

Asarhaddon devri belgelerinde Sakalar hakkında verilen bilgileri klasik Yunan yazarlarının rivayetleri de desteklemektedir. Gerçekten de Herodos'ta Protothyes oğlu Madyas idaresinde büyük bir Saka ordusunun Karadeniz'in kuzeyinden kovduğu Kimmerleri takip etmek üzere, Asya'ya girdiklerine dair bir kayıt bulunmaktadır.⁴² Herodotos'ta Protothyes şeklinde adı geçen Saka Hükümdarının Asur belgelerinde adı geçen ve Asur Kralı Asarhaddon ile anlaşan Hükümdar Bartatua olduğu genelde kabul edilmektedir.⁴³

Urartu Devleti'nin Azerbaycan tarafındaki eyaleti parçalanınca Sakalar hükümdarları Bartatua ve oğlu Madyas idaresinde, bizzat Urartuluların ülkesini işgal etmek ve oradaki Sakız'ı kendilerine başkent yapmak ve de

³⁷ agm.; s.178.

³⁸ M. Streck; Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's, Leipzig, 1975, s.CCCLXXI.

³⁹ B. Landsberger, T. Bauer; "Zu neuveröffentlichten Geschichtsquellen aus der Zeit von Asarhaddon bis Nabonid", Zeitschrift für Assyriologie, 3 (37), Berlin-Leipzig, 1927, s.79.

⁴⁰ E. H. Minns; "The Scythians and Northern Nomads", The Cambridge Ancient History, IX, Cambridge, 1970, s.189.

⁴¹ Kinal; s.258.

⁴² Herodotos; I, s.103.

⁴³ C. F. von Lehmann-Haupt; "Kimmerier", Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, XI, 1, Stuttgart, 1921, s.404.

burada Kızılırmak'a kadar uzanan batı yönünde bölgeyi kontrol altında tutmak maksadıyla Kuzey Persia'da kalmışlardı. Onlar, bu dönemde güçlü görünüyordular. Gerçekten de MÖ 626 yılında Asurlular onların yardımı ile Medlerin yaptığı Ninive kuşatmasını kırmışlardı. Başarılarından dolayı zafer sarhoşluğuna kapılan Sakalar MÖ 611 yılında Filistin'e ulaşıncaya kadar Suriye'yi baskı altına almışlardı. Mısır'a karşı herhangi bir hareket ise Kral Psametikos tarafından haraç ödemek suretiyle önlenmişti.⁴⁴ Bu zaman zarfında Medler Babillerle ittifak yapmışlardır. Onların birleşik orduları, Asurlulara karşı yürümüşler ve bu defa müttefik kuvvetler bir zamanların bu güçlü imparatorluğunu yıkmışlardır.⁴⁵

Ninive'nin düşmesinden sonra Medler, vakit geçirmeden Sakaları memleketlerinden çıkarabilmek ve hiç durmaksızın bu göçebeleri, Persia'yı istilaya başladıkları noktadan Asya içlerine geri itinceye kadar gerekeni yapmak için yeniden kuvvetlerini toplamışlardır.⁴⁶ Medlerin baskısı karşısında, Batı Asya'nın büyük bir bölümüne 28 yıl hükmeden Sakalar⁴⁷ tekrar Urartuluların yaşamış olduğu coğrafyaya çekilmişlerdir. Belki de bu tarihte onların bir kısmı üç asır sonra Partları meydana getirecek olan akrabaları Dahailerle karışarak Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında yer alan bozkır bölgesini işgal etmek için yeniden doğuya doğru dönmüşlerdi. Diğerleri Skytho-Dravidler içerisindeki Saka karışımını göz önünde bulunduracak olursak, Hindistan'a kadar itilmiş olabilirler. Burada başka bir grup da Urartu bölgesinde kalmıştır. Böylece, büyük çoğunluğu batı bozkırlarında kalan Sakalar, orada refah içinde yaşayan akrabalarını görmüşler ve Güney Rusya'nın verimli topraklarına yerleşmişlerdir.⁴⁸

MÖ VIII. yüzyılın sonlarına doğru Asur yazılı kaynaklarında adları geçen ve daha sonraki Asur kaynaklarında da adlarından sık sık bahsedilen, Asur Kralı Asarhaddon'un anlaşmak zorunda kaldığı Sakaların Asur Devleti ile münasebetlerinin yaklaşık olarak bu coğrafyaya ulaşmalarından bir asır sonra, Asur'un ortadan kalkmasıyla sona erdiği anlaşıyor.⁴⁹

Sakalar Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar yayılmalarının yanında, Ön Asya'ya da yönelmişlerdir. Sakaların Ön Asya'ya yönelmelerinin sebebi Kimmerleri takip etme düşüncesidir. Kimmerleri yurtlarından çıkaran Sakalar, onların ardından, Kafkaslar'ı doğudan dolaşarak Hazar Denizi kıyısını takiben Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye⁵⁰ daha genel bir deyimle Ön Asya'ya dalgalar hâlinde akmaya başladılar. Urartu Kralı II. Rusa'nın Kimmerlerle olduğu gibi, akıllıca bir siyaset izleyerek bunlarla anlaşma yaptığı görülür. İskit akınları Asur sınırlarına

⁴⁴ Minns; s.189.

⁴⁵ T. T. Rice; *The Scythians*, London, 1958, s.45.

⁴⁶ E. Memiş; *İskitler'in Tarihi*, Konya, 1987, s.28.

⁴⁷ Herodotos; IV, s.1.

⁴⁸ Rice; s.46.

⁴⁹ Durmuş; *İskitler (Sakalar)*, s.68-69.

⁵⁰ Herodotos; IV, s.12.

yönelir.⁵¹ Kimmerleri kovalayarak gelen Sakalar Medlerin egemenliğine son verirler. Bütün Küçük Asya'ya yayılırlar ve burada 28 yıl hüküm sürerler.⁵²

Sakaların çok istekli bir şekilde güneyde bulunan ülkelere gittikleri birçok tarihî hakikatten anlaşılmaktadır. Akamenit döneminden sonra, bunların bir kısmını günümüze kadar adları Arachosia ve Drangiana olarak söylenen yerlerde buluyoruz. Keza onlar, Anadolu'nun içlerine kadar da yayılmış ve egemenliklerinin izini bırakmışlardır. Yine, Sakalar muhtemelen de Akamenit dönemi öncesinde Fırat ve Dicle dolaylarında hüküm sürmüşler ve dillerine ait ipuçları bırakmışlardır.⁵³ MÖ IV. yüzyılın başlarında daha Doğu Anadolu'da hâkim olduklarını bize Ksenophon bildirmektedir. Ksenophon, "Kyros'un Anabasisi" adlı eserinde paralı askerlerin Perslere karşı hareketlerinde doğuda dört plethron⁵⁴ genişliğindeki Harpasos⁵⁵ Nehri'ne kadar ilerleyerek buradan da Sakaların memleketine girdiklerini ve bir ovada dört günde yirmi parasang⁵⁶ gittiklerini⁵⁷ belirtmektedir.

Sakalar yalnız Anadolu'da kalmayarak daha güneye ilerlemişlerdir. Mısır üzerine yönelerek Suriye'ye girdikleri sırada Mısır Kralı Psammatikos karşısına çıkmış, armağanlar vermiş ve daha ileri yürümekten onları alıkoymuştur. Sonra onların bir kısmı dönmüş,⁵⁸ fakat, bazıları orada kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı eski Tevrat'ta Beth-Sean, daha sonra Skythopolis (İskit/Saka şehri) olarak anılmaktadır.⁵⁹

Sakalar Ön Asya'ya yayılmaları esnasında Filistin'e kadar ilerlemelerine rağmen, onların asıl izleri Anadolu'nun doğu kesiminde bulunmaktadır. Artık yazılı kaynakların yanında son kazılarda çıkarılmış olan arkeolojik malzemelerde bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Özellikle, MÖ VII. yüzyılın başlarında Asur sınırına kadar ulaşmaları, Urartu Devleti'nin ortadan kalkmasındaki etkileri, Asur Devleti'nin güç kaybetmesindeki rolleri ve Asurluların onlarla anlaşmak zorunda kalması Sakaların gücünü göstermektedir. Perslerin de Sakalarla mücadele etmek zorunda kalmaları onların Pers İmparatorluğu'nun etrafındaki güçlerini göstermektedir. Ksenophon'un MÖ IV. yüzyılın hemen başlarında Doğu Anadolu bölgesinden Sakaların ülkesi olarak bahsetmesi, onların hâlâ adı geçen bölgede güçlerini göstermektedir. Sakaların Asur kaynaklarında ilk olarak adlarının geçmesinden MÖ IV. yüzyılın başlarında Ksenophon

⁵¹ Tarhan; s.113.

⁵² Herodotos; IV, s.1.

⁵³ A. D. Mordtmann; "Über die Keilinschriften zweiter Gattung", Zeitschrift der Morgenlaendischen Gesellschaft, XXIV, s.49-50.

⁵⁴ Plethron: 100 ayak: 29,6 m'dir. Buna göre 4 plethron 4x29,6: 118,4 m eder.

⁵⁵ Çoruh Nehri.

⁵⁶ Parasang fersahtır. 1 fersah yaklaşık 5,5 km'dir. 5,5x20: 110 km eder.

⁵⁷ Ksenophon;Anabasis, IV,Çev. H. Örs, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s.7, 18.

⁵⁸ Herodotos; I, s.106.

⁵⁹ K. Kretschmer; "Scythae", Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, II Al, Stuttgart, 1921, s.940.

tarafından bahsedildikleri döneme kadar aşağı yukarı 300 yıl geçmiştir. Bu kadar uzun bir zaman diliminde İskitler Doğu Anadolu ve çevresinde etkili olmuşlardır. Buradan Sakaların bu bölgeyi birdenbire terk etmedikleri, ekonomileri büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olan bu topluluğun özellikle Doğu Anadolu yüksek yaylasında hayvanlarını otlatacak yaylakları buldukları, yerleşik topluluklarla mücadele edebilecek ve onların kayıtlarına geçecek derecede siyasi güç kazandıkları anlaşılmaktadır.

3. Siraklar

Yazılı kaynaklardaki bilgiler Sirak adının ilk olarak Darius'un ülkesinin kuzeyinde varlıklarını sürdüren Sakalar üzerine yapmış olduğu seferiyle ilgilidir. Darius iktidarının beşinci yılında Sakalar üzerine bir sefer düzenleme ihtiyacı duymuştur. Behistun Kitabesi'nin 22'nci satırında "tigram (sivri)" ve "hauda (başlık)" ifadelerinde Darius'un Saka tigrakhauda üzerine hareket ettiğini anlamaktayız.⁶⁰ Pers Kralı, kendi askerlerine Saka askeri kıyafeti giydirmiş ve Saka askerleri üzerine saldırmalarını sağlayarak onları yanıltmak ve kandırmak suretiyle başarılı olabilmıştır.⁶¹ Böylece Saka askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Saka hükümdarları Sakesphares, Homarges ve Thamyris bir araya gelerek savaş durumunu görüşmek için birlik oluşturmuşlardır.⁶² Bir araya gelen Saka hükümdarlarına Sirak adında bir at bakıcısı yaklaşıp Pers ordusunu kırmaya söz vermiştir. Buna karşılık kendi soyundan gelenlerin ödüllendirilmesini istemiştir. Saka hükümdarlarının bu isteği kabulleri üzerine, bıçağıyla bedeni üzerine yaralar açan bazı yerlerini kesen Sirak, Darius'un yanına gitmek suretiyle kendisini Sakaların düşmanı gibi göstererek güya Saka hükümdarları tarafından bu hâle getirildiği şeklinde şikâyetle bulunmuştur. Sirak'ın bu durumundan çok etkilenen Darius onun sözlerine inanmıştır. Sirak ebedi odu ve mukaddes suyu intikam almaya çağırarak düşmanlarını Persler vasıtasıyla cezalandırmak kararında olduğunu, bunun ancak bu şekilde yerine getirilebileceğini, Sakaların harekete geçeceği zamanı bildiğini, böylelikle kestirme bir yoldan hareket ederlerse onlar ulaşmadan önce geçecekleri yerde oturmak suretiyle onları balık avlar gibi yakalayacaklarını belirtmiştir. Atlara bakarken araziye öğrendiğini, Pers ordusuna yol gösterebileceğini, yanlarında yedi günlük yiyecek ve su almaları gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine askerler Sirak'la yedi günlük yürüyüşe çıkmış ve kuru, susuz, yeşilliksiz sahraya varınca ordu komutanı yol göstericiden Perslerin bu büyük ordusunu ne pınar ne kuş olan, ne vahşi hayvan görünen, ne ileri ne de geri gitmek mümkün olan böyle sahraya getirip çıkarmasının nedenini sormuştur. Sirak ise kendisinin zafer kazandığını, çünkü kendi ülkesinin insanları olan Sakaları beladan kurtarmak için Persleri susuzluğa ve açlığa mahkûm ettiğini belirtmiştir. Sirak orada hemen öldürülmüştür.⁶³

⁶⁰ W. Hinz; "Zur İranischen Altertumskunde", Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, 93, 1939, s.33.

⁶¹ Z. V. Togan; "Sakalar (VI)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 23, 1987, s.33.

⁶² J. Junge; Saka-Studien, Der Ferne Nordosten im Weltbild der Antike, Leipzig, 1939, s.65.

⁶³ M. Seyidof; Azərbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken, Bakü, 1989, s.48-49.

Yukarıdaki bilgilerden Sirak'ın Darius'un çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Tarihî-efsanevi bu olay MÖ VI. yüzyılın son çeyreği içinde vuku bulmuştur. Buradaki Sirak/Şirak tarihî şahsiyet gibi verilmiştir. Sirak adı miladi yıllarda kavim adı olarak kullanılmıştır. Bu ad aynı şekilde milattan sonraki dönemlerde de kaynaklarda kavim adı olarak geçmektedir.

Bozkır kavimleri arasında önemli yer tutan Siraklar hareketli topluluklardandır. Onların hareketlilikleri yayıldıkları coğrafyaya da etki etmiştir. Asya içlerinden Avrupa içlerine doğru birtakım dalgalanmalar yeni bozkır kavimlerinin ortaya çıkmalarına ve geniş sahalara yayılmalarına neden olmuştur. Bu önemli göçlerden birisi MÖ III. yüzyılda Karadeniz bozkırları yönünde gerçekleştirilen göç hareketidir. Sarmat toplulukları Kazakistan'dan batıya doğru hareket etmeye başlayınca önlerinde bulunan toplulukların da daha ileriye gitmelerine neden olmuşlardır. Çinlilerle mücadeleleri sonucunda batıya doğru hareket eden Hunlar Türkistan'a geçerek Yüecileri batıya itmişlerdir. Buna karşılık Yüeciler, daha önce Türkistan'da yaşayan toplulukları yerlerinden oynatmışlardır. Bütün bunlar Sarmat göçünü Karadeniz bozkırlarına yönlendirmiştir.⁶⁴

Bu göç hareketinden önce Sarmatların asıl yerleşim yeri, Yayık Nehri ve Hazar Denizi'nin doğu tarafındaki bozkırlardır. Onların batıya doğru hareketi, aşağı yukarı 200 yıl sürmüştü. Bu süre boyunca göç etmekte olan Sarmat toplulukları doğudaki akrabalarıyla olan ilişkilerini kesmemişlerdir.⁶⁵ Doğu Sarmat toplulukları içinde yer alan Siraklar, Aral Gölü çevresinden Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara kadar yayılmışlardı.⁶⁶ Bu cümleden olarak Don Nehri'nin doğu tarafındaki bozkırlar büyük ölçüde Sirakların yayıldığı saha olmuş,⁶⁷ böylece Siraklar Don Nehri'ne kadar ulaşabilmişlerdir.⁶⁸ Onların güneyde Kafkas Dağları'na kadar olan sahaya yayıldıkları bilinmektedir.⁶⁹ Sirakların bir kısmı göçebe çoban, diğer bir kısmı ise çadırlarda oturarak tarımla uğraşan insanlardan oluşmuştu. Siraklar çok fazla dağlık kesimde oturmamaktaydılar. Özellikle düzlük yerlerde hayatlarını sürdürüyorlardı. Yazılı kaynaklarda da Sirak düzlüklerinden söz edilmektedir.⁷⁰ Siraklar kavimler göçüyle birlikte Kafkaslar'a yayılmışlardır. Onların Kafkaslar'dan aşağı doğru akan ve Maiotis'e dökülen Achardeus civarında da oturdukları bilinmektedir. Buna göre, Kafkas bozkırlarının sahile kadar ulaşan batı kesiminde bulunuyorlardı.⁷¹ Bu itibarla Sirakların Aral Gölü

⁶⁴ G. Vernadsky; A. History of Russia, Ancient Russia, New Haven, 1943, s.74.

⁶⁵ age.; s.78.

⁶⁶ J. Harmatta; Studies on the History of the Sarmatians, Budapest, 1950, s.28.

⁶⁷ R. Werner; "Geschichte des Donau-Schwarzmeer-Raumes im Altertum", Abriss der Geschichte Antiker Randkulturen, München, 1961, s.139.

⁶⁸ E. Taubler; "Zur Geschichte der Alanen", KLIO, Beiträge zur alten Geschichte, 9, 1909, s.16.

⁶⁹ Strabon; The Geography of Strabo, Çev. H. L. Jones, Harward University Press, Cambridge, 1969, XI, s.2, 1.

⁷⁰ age.; s.5, 9.

⁷¹ K. Kretschmer; "Sirakes", Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, II Al, 1917, s.283.

çevresinden İtil Nehri kıyılarına ve oradan Kafkaslar'ı içine alan, hatta Anadolu'nun kuzeydoğu bölgelerine kadar çok geniş sahaya yayılmış oldukları kabul edilmektedir.⁷²

Sirakların adıyla ilgili yerleşim birimleri de onların yayıldığı coğrafya hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Tıpkı Saka adıyla anılan yerlerde olduğu gibi Sirak adıyla anılanlarına da rastlanılmıştır.⁷³ Bu adlar Orta Asya, Kuban, Önkafkas, Kafkas, Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu'da bulunmaktadır. Bütün adı geçen ülkelerdeki Şirvan/Şiran adları Şirak/Sirak-Şir kabilesinin adı ile bağlıdır. Şirvan, Şirvankala, Şirvanmeşe, Şiran adları Sirak/Şirakların yayılma sahasını göstermektedir.⁷⁴

Bozkır kültür coğrafyasında önemli yerleri ellerinde tutan Sirakların tarihini tam olarak anlayabilmek ve bir tarihî yapı oluşturabilmek mevcut bilgiler ışığında mümkün olmamaktadır. Yazılı kaynaklardaki bilgiler, arkeolojik buluntularla birlikte değerlendirildiğinde Sirak tarihinin bazı kesitleri ana hatları ile açıklığa kavuşturulabilmektedir. Biz de Sirak tarihini mevcut belgelerden edindiğimiz bilgilerden hareketle inceleyebiliyoruz.

Sirakların tarihlerinin başlangıcı, başka bir ifadeyle ortaya çıkışları adlarının ilk geçtiği dönemle belirlenebilmektedir. Sirak adıyla ilgili kısımda da belirttiğimiz üzere, efsanevi bir bilgi Sirakları ilk kez öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Saka-Pers mücadelesi sırasında bir şahıs gibi ortaya çıkan Sirak, Darius'a yanlış yol göstermek suretiyle ülkesini Pers esaretine düşmekten kurtarabilmiştir.⁷⁵ Buradan Sirak'ın Darius'un çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Sirak bir şahıs adı gibi verilmesine rağmen, Siraklardan birisi olduğu düşünüldüğünde onların MÖ VI. yüzyılda Pers ülkesinin kuzeyinde varlıklarını sürdürdükleri gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kazılar sonucunda ortaya çıkartılmış olan Önmaniç ve Önkuban bulutuları Siraklarla bağlantılı görülmektedir.⁷⁶ Önmaniç ve Önkuban'daki Sirak buluntularının ortaya çıkartılması onların yayıldıkları coğrafya, kültürleri ve diğer kültürlerle karşılıklı ilişki ve etkileşimlerini aydınlatmaya yardım ettiği gibi o kültür coğrafyasında varlıklarını da anlamamızı mümkün kılmaktadır. Zamanla Sirak kültürü Önkuban-Mozdak çevresinde yaşayanlara etki etmiştir. Siraklar MÖ VII-IV. yüzyıllar arasında Aşağı İtil'de kabileler birliğine dâhil olarak yaşamaktaydılar. Bu kabile birleşmeleri Sarmat adı ile de tanınmışlardır. M.Ö. IV. yüzyılda Kuban nehrinin sol sahilinde Siraklar kalabalıklaşmışlardır. MÖ IV-III. yüzyıllarda ise Siraklar daha da çoğalmışlardır.⁷⁷ MÖ III-II. yüzyıllarda Sarmat topluluklarının gruplar hâlinde

⁷² K. F. Smirnov; "İtogi i Oçerednie Zadaçi İzuçeniya Sarmatskhik Plemen i ih Kulturi", Sovetskaya Arheologiya, XVII, 1953, s.133.

⁷³ Seyidof; s.54.

⁷⁴ age.; s.58-59.

⁷⁵ Togan; s.33.

⁷⁶ V. B. Vinogradov; "Sirakskih Soyoz Plemen na Severnom Kavkaze", Sovetskaya Arheologiya, 1, 1965, s.108.

⁷⁷ Seyidof; s.50.

batıya hareketleriyle birlikte Karadeniz kuzeyindeki bozkırlarda da birtakım hareketlilikler yaşanmıştır.⁷⁸ Bu sırada Sirakların da bu göç hareketinden etkilendiği ve Kafkaslar'ın belirli bir kesimine gelen Sakaların bir kolu oldukları mümkün görülmektedir.⁷⁹ Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleştirilen göç hareketleri bir kısım Sarmat adı ile anılan toplulukların daha batıya hareketlerini mümkün kılarken diğer bir kısmının da Kafkaslar'a doğru çekilmesini zorunlu kılmıştır.

Siraklar Ön Kafkasya'daki topraklarında İberia'dan Albania'ya kadar olan coğrafyada hayatlarını sürdürmüşlerdir. Hatta Ön Kafkaslar'da yaşadıkları coğrafya önce de belirttiğimiz gibi Sirak Düzlüğü olarak belirtilmiştir.⁸⁰ Alban-Karabağ arasındaki topraklar çoktandır onların adı ile anılmaya başlamıştır. Onlar Kafkaslar'a gelen bazı topluluklarla birleşmiş ve kaynaşmış karışmışlardır. Siraklar bazı topluluklarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Ancak, Siraklar MÖ I. yüzyılda mevcut durumlarını korumuşlar ve ele geçirdikleri yerde güçlenmeye devam etmişlerdir. Maiotlarla iyi komşuluk ilişkileri, Aorslara karşı şehir bölgeleri sınırlarında güçlenmeleri, Merkezî Kafkasya'nın dağlıları ile barış içinde olmaları, onların Kafkas geçitlerinde yardımcı ve ittifakçılarının bulunması, Kafkasya siyasi-askerî gündeminde belirli ve büyük başarılar sağlamalarına yardım etmiştir.⁸¹ Sirakların bazıları Kuban Vadisi'ni geçerek Bosporos Krallığı'nın tarihinde, Augustus'un saltanatından başlamak üzere önemli rol oynamışlardır.⁸² Sirakların Kuzeybatı Kafkasya'da miladi yıllarda gücünün ve hükümrانlığının artması Bosporos'un yoğun bir biçimde Sarmatlaşmasında ayrıca dikkati çekmiştir. Bosporos'a hâkimiyeti herkesçe bilinen yerli Sarmat unsurlarıyla bağlantılı olarak yeni hanedan gelmiştir. Tabii ki özellikle Sirak temsilcileri Bosporos'ta yeni hükümdar soyadını başlatmışlardır.⁸³

Sirakların değişik şekillerde Bosporos Krallığı, Maiot kavimleri vb. ile iki taraflı ilişkileri milattan hemen sonra Sirak kavimler ittifakının canlandığı devirde daha çok ortaya çıkmıştır. Bir defa Sirakların gücünün zirvesine ulaşması uzun sürmüştür. MS I. yüzyılın ikinci yarısından sonra Sirakların Aorslarla ve diğer Sarmat kavimleri ile uzun zaman süren savaşları başlamıştır.⁸⁴

Siraklardan mücadeleleri sırasında Bosporos Kralı Mitridates yardım istemiştir. Siraklar Mitridates'in yardımına koşmuşlardır. Buna karşılık Aorslar Roma askerî birliklerinin yanında yer almışlardır. Birleşik kuvvetler Siraklar üzerine saldırmak suretiyle şehirleri Uspa'yı kuşatmışlardır. Surlar ve

⁷⁸ N. V. Anfimov; "Plemana Prikubanya v Sarmatskov Vremya", Sovetskaya Arheologiya, XXVIII, 1958, s.62.

⁷⁹ M. I. Rostovtzeff; "The Sarmatae and the Parthians", Cambridge Ancient History, III, 1969, s.94.

⁸⁰ Strabon; XI, s. 5,1.

⁸¹ Vinogradov; s.116.

⁸² Rostovtzeff; s.96.

⁸³ Vinogradov; s.117.

⁸⁴ agm.; s.117.

hendeklerle emniyet altına alınmış Uspa şehri kısa sürede düşmanın eline geçerek altüst edilmiştir.⁸⁵ Siraklar MS II. yüzyılın sonlarına doğru Bosporos Kralı II. Sauromatla mücadele etmişlerdir. Bu savaşı 193 yılında Sauromat'ın kazandığı Tanais yazıtlarından anlaşılmaktadır.⁸⁶ Bu mücadeleden sonra Sirakların adından bahsedilmemektedir. Onlar kısa zaman içinde güçlü Alan Konfederasyonu'na girmişler, bir kısmı ise Hazar Denizi'nin doğusundaki bozkırlarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.

4. Hunlar

Kimlikleri hakkında uzun zamandır türlü tahminler yürütülen Batı Hunlarının Asya Hunlarının torunları oldukları son zamanlardaki araştırmalarla daha da açıklık kazanmıştır. Bu hususta birçok tarihî, coğrafi, filolojik ve kültürel deliller gösterilmiştir. Bu bağlamda Batı Hunları tıpkı Asya Hunları gibi Hiungnu olarak kaynaklara geçmişlerdir. Hükümdar ailesinin soyca Türk olduğu ve Hun kitesinin Türkçe konuştuğu da ortaya konulmuştur.⁸⁷

Hunlar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yayıldıkları gibi Anadolu topraklarına da yayılmışlardır. Özellikle 395 yılında harekete geçen Hunlar iki yol takip ederek ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Onlardan bir kısmı Balkanlar'dan Trakya'ya ilerlerken daha büyük sayıda diğer bir kısmı Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmişlerdir.⁸⁸ Basık ve Kursık adlı iki bey tarafından idare edilen bir kısım Hunlar Kafkasya üzerinden Anadolu ve Suriye'ye saldırmışlardır. Bu Anadolu akını sırasında Hunlar, bugünkü Erzurum, Karasu ile Fırat'ı geçerek Malatya ve Çukurova bölgesine kadar ilerlemişler, Urfa ile Antalya'yı kuşatıp Suriye'ye gelerek Kudüs taraflarına varmışlardır. Orta Anadolu'ya Kayseri-Ankara civarına kadar gittikten sonra, Azerbaycan-Bakü yolu ile merkezlerine dönmüşlerdir. Gerçekleştirilen bu akınlar planlı olmuş ve yerleşilecek vatan hâline getirilecek en uygun toprakları bulma gayesi taşımıştır. Bu durum, Doğu Roma İmparatorluğu kadar Sasanileri de telaşlandırmış ve korkutmuştur.⁸⁹ 398 yılında küçük çapta tekrarlanan bu akınlar karşısında Doğu Roma'nın genç imparatoru Arkadius hiçbir ciddi önlem alamamıştır.⁹⁰

5. Sabarlar

Miladi V-VI. yüzyıllarda Batı Sibiry ile Kafkaslar'ın kuzey bölgesinde önemli tarihî rol oynadığı, çeşitli yabancı kaynaklardaki dağınık bilgilerin yardımı ile belirlenen Türk topluluğu kaynaklarda Sabar, Sabeir, Saber, Savır, Sabr, Sabir, Sebir vb. olarak adlandırılmaktadır. Sabarların bir Türk kavmi olduğu, taşıdıkları adları, tarihî ve kültürel durumlarıyla anlaşılmıştır.⁹¹

⁸⁵ Kretschmer; "Sirakes", s.285.

⁸⁶ Anfimov; s.58.

⁸⁷ Kafesoğlu; s.67-68.

⁸⁸ age.; s.70.

⁸⁹ A. Ahmetbeyoğlu; Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara, 2001, s.43-44.

⁹⁰ Kafesoğlu; s.70.

⁹¹ age.; s.148.

Sabarlar daha 503 yılında Doğu Avrupa'ya doğru hâkimiyetlerini genişletmişlerdir. Onlar 515 yılı sonlarında İtil-Don nehirleri arasında ve Kafkaslar'ın kuzeyindeki Kuban Irmağı boyunca yerleşmişler ve doğrudan doğruya Bizans ve Sasani imparatorlukları ile temas kurmuşlardır. İran-Bizans savaşlarının devam etmekte olduğu o yıllardan itibaren hükümdar Balak idaresinde büyük çapta askerî faaliyet gösteren Sabarların Sasanilerle anlaşarak Bizans'a karşı savaştıkları (516) ve Anadolu'ya girerek Kayseri, Ankara, Konya dolaylarına kadar ilerledikleri bilinmektedir. Bu münasebetle, Sabarların büyük savaş gücü ve bilhassa yüksek savaş malzemesi tekniği Bizans'ta hayret uyandırmıştır. Onların insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılardan ne Romalılarından hiç kimsenin düşünemediği savaş makinelerine sahip olduğu ve ortaya koydukları buluşun insan dehasının bir eseri olduğu belirtilmiştir.⁹²

Balak'tan sonra yerine geçtiği anlaşılan dul hatunu Boğarık, savaşçılığı, idareciliği ve güzelliği ile meşhur bir Türk lideri idi ve 100.000 kişilik Sabar ordusuna kumanda ediyordu. Bizans İmparatoru I. Justianus (527-565) çeşitli gümüş vazolar ve diğer zengin hediyeler vererek Boğarık ile anlaşmayı tercih etmiştir (528). Böylece Sabarların saldırılarının da önüne geçilmişti. Bundan sonra Anadolu'ya Sabar saldırıları olmamıştır.⁹³

Sonuç

Anadolu ve çevresi tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çeşitli kavimlerin göç ettiği bir kültür coğrafyası olmuştur. Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü konumunda olması, doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde birçok kültür coğrafyasının merkezinde bulunması, çeşitli yol ve geçitlerle Anadolu'ya ulaşılabilmesi bu kültür çevresinin erken devirlerden başlamak üzere göç almasını mümkün kılmıştır.

Anadolu'nun göç almasında hem yerleşik hayat hem de konargöçer hayat açısından uygun coğrafyalara sahip olmasının etkisi vardır. Doğu Anadolu yüksek yaylası hayvancılık açısından ön plana çıktığı gibi Orta ve Batı Anadolu'da ziraat için insanlara imkân sunmuştur. Hatta yerüstü kaynakları ve ikliminin yanı sıra yer altı kaynakları da aranan ve yaşamak için arzulanan bir kültür coğrafyası olmasına zemin hazırlamıştır.

Atlı kavimler tarafında da çok arzulanan Anadolu'nun doğu kesimi hayvan besleyiciliği açısından önemli bir yer tutmuştur. Burada at ve demirin bulunması atlı kültürlerin bu coğrafyalarda tutunmalarında, hatta yerleşik kültür çevrelerine akınlar düzenlemelerinde bir üs gibi kullanılmıştır. Çünkü atlı kavimler için hayatın üç temel gayesi, av, sürü ve akındı. Bu coğrafya avcılık ve sürülerin otlatılması için elverişli olduğu gibi akınlar için de stratejik öneme sahipti.

⁹² age.; s.149-150.

⁹³ age.; s.150.

Anadolu'nun başta doğu bölgeleri olmak üzere, diğer bölgelerine de yayılan atlı kavimler büyük ölçüde Anadolu'ya açılan önemli kapılardan birisi olan Kafkaslar'dan inerek Anadolu ve çevresine yayılmışlardır. MÖ VIII. yüzyıldan MS VI. yüzyıla kadar çeşitli bozkır kavimleri Anadolu'ya göç ederek ya da seferler düzenleyerek izlerini bırakmışlardır. Bu kavimler arasında Kimmerler, Sakalar, Siraklar, Hunlar ve Sabarlar önemli bir yer tutmaktadırlar.

Yukarıda isimleri geçen kavimlerin Anadolu tarihinde oynadıkları rol, tarihî ve kültürel gelişimleri hakkında hem arkeolojik buluntular hem de yazılı kaynaklardan bilgi sahibi olabilmekteyiz. Dilleri, dinleri, sanat anlayışları, gelenek ve görenekleri vb. hareketle Türk olduklarını anlayabildiğimiz bu kavimler belirli aralıklarla Anadolu tarihinde önemli bir yer tutmuşlardır.

ESKİ ÇAĞDA TÜRKLER

Prof. Dr. Salih ÇEÇEN*

Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti'nden toprak talebinde bulunanların ya da ülkemizi bölmeye çalışan bazı bölücü unsurların değişik kitap, makale, internet üzerinden yazıp çizdikleri ilmi olmayan yazı denemelerinin bir neticesi olarak kamuoyu ve bilhassa gençliğimiz beyinsel kirliliğe götürülmekte ve bu tür yazılar bölücülüğü destekleyen siyasiler için de bir ciddi malzemeymiş gibi kullanılmaktadır. Bilindiği üzere, Ermeniler MÖ 1300'lerden itibaren Anadolu'nun doğusunda bir kültür kavmi olarak var olan Urartululara sahip çıkmaya çalışmışlar, Tevrat'ta geçen bugünkü Ağrı Dağı'nı kastederek siyasi anlamda toprak talebinde bulunmaktadır. Yine bölücülük yapan ve dış güçler tarafından her anlamda finanse edilen unsurlar, Eski Çağda Anadolu ve Mezopotamya'da yaşamış olan kültürlerle sahip çıkarak kökü eskilere giden suni bir tarih alt yapısı oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda yakın zamana kadar Kürt dilinin kimi zaman Sumerce kimi zaman ise Akadca (Asurca, Babilce), Hititçe, Urartuca, Medce gibi dillerle bağlantılı olduklarını iddia eden kalemeler,¹ siyasi lider olarak gördükleri bölücü başının yazdığı iddia edilen iki cilt hâlinde bastırılmış Sumerler başlıklı kitapta yukarıda saydığımız bütün dil ve kültürlerden vazgeçirilerek yeni bir kavim üzerinden siyaset yapmaya soyunmaktadırlar. Bu yeni kavim ise Gut ya da Guti olarak ifade edilen bir dağ kavmidir. Yazılı ve görsel basında boy gösteren, bölücülerle iç içe olan siyasilerin son beyanatlarında Kürtlerin atasının Gutlar olduğu çok yoğun şekilde ifade edilir olmuştur. Peki, bu Eski Çağ kavimleri kimlerdir?

Bu sahanın bir çalışanı olarak bu mesnetsiz ve fütursuzca yazılmış olan ya da öyle organize edilen çalışmalara ilmi dayanaklı cevap vermeyi bir görev olarak kabul ediyorum ve bu anlamda Eski Çağ Dönemi kültürlerinin Türklerle bağlantıları çalışmamı aşağıda sunuyorum:

1. Sumerler

MÖ 4500'lerden itibaren Asya içlerinden geldiğini düşündüğümüz² Sumerler, geldikleri coğrafya olan bugünkü Irak (Mezopotamya)'ta yazıyı ilk defa kullanarak yeni bir çığır açmışlardır. Bu önemli buluş ile geldikleri bölge ve yaşadıkları coğrafyada elde ettikleri kültür birikimini, bu coğrafyaya olan komşu halklara iletmisler ve onların kendi dillerinde ve çivi yazısı ile eserler meydana getirmelerine de etken olmuşlardır.

Öncelikle Sumerler kimdir sorusuna cevap vermeye çalışalım: Sumer adının, Mezopotamya'ya gelen bu toplumun orada yaşayan komşuları Akadlar tarafından bu isimle ifade edilmesi neticesinde ilim dünyasınca kullanıldığı açıktır. Sumer'in ne anlama geldiği konusu henüz açıklığa kavuşmamış bir sorun olarak karşımızdadır. Ancak, Eski Çağdan günümüze toplumlara isim verilmesi konusu genelde komşuları tarafından ve bir tek

* AÜ DTCF, Sumeroloji Anabilim Dalı Başkanı

¹ Faik Bulut; Kürt Dilinin Tarihçesi, İstanbul, 1993.

² Samuel Noah Kramer; Sumerler, Çev. Özcan Buze, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.52.

isimle ifade edilmesi şeklindedir. Sumerler için durum farklıdır. Sumer belgeleri ve Sumerlerden bahseden Eski Çağ dünyasının diğer dillerinde yazılmış vesikalarda bu kavim adı hep Sumerler olarak görülmektedir. Fakat ilginç olan Sumerlerin belgelerinde kavimleri için “KI.EN.GI” ya da “KI.EN.GIR” adının da kullanıldığını söylemeleri gerçeğidir. Bu kayıtlar bizim için çok önemlidir. Çünkü, Eski Çin kaynakları Kırgızları “KIEN-GUN” yazılışı ile isimlendirmektedirler.³ Bu isimlendirmelerin birbirine yakınlığı, Sumerlerin bugünkü Irak bölgesine Asya içlerinden gelmiş olma düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu görüşümüzü destekleyecek başka bulgularımız da vardır: Rus Arkeolog Nikolsky Sumerlerin ana vatanı olarak Türkmenistan’ı işaret eder. Bu ülkenin kurganlarından çıkarılmış olan arkeolojik buluntular, Sumer mezar buluntularıyla benzerlik gösterir.⁴ Bunun yanında Masson tarafından hazırlanmış olan ve aşağıda tablo hâlinde sunduğumuz arkaik Sumer dönemi çivi yazılı semboller ile İran (Ön Elam Dönemi), Güney Türkmenistan ve Hindistan (Harappa Bölgesi) belgelerinin paralellik göstermesi yine bizim tezimizi destekler niteliktedir.⁵

Tablo 1

Gruppe	I	II	III	IV	V	VI
1 Zeichen in Südturkmenien						
2 vorelamische Schriftzeichen						
3 frühsumerische Schriftzeichen						
4 Zeichen in Harappa/Indien						

Yani, Sumerler Asya içlerinden Mezopotamya’ya gelmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz Sumerlere verilen “KI.EN.GI” ya da “KI.EN.GIR” isimleri, bu bölgede henüz bu insanlar yaşarken bize göre o bölgenin güçlü kültürlerinden Çinlilerce verilmiş olma ihtimali dikkate alınmalıdır.

Sumerler Mezopotamya gibi çok mevsimli bir coğrafyada yaşamalarına rağmen kaleme aldıkları ve mitolojik olarak anlattıkları

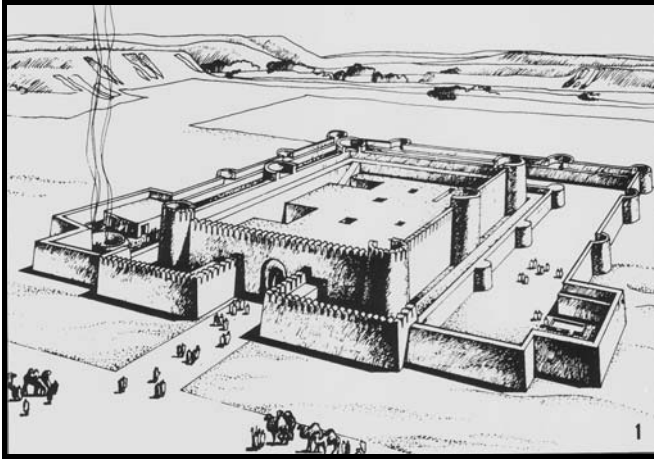
³ Mehmet Kıldıroğlu; “Tarihî Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 159, 2005, s.207 vd. Ayrıca bk. Saadettin Gömeç; Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Ankara, 2002, s.14 vd. Ömürkul Karayev; “Kırgızların Ortaya Çıkışı, Kırgız Terimi Hakkında”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, 2001, s.203-204.

⁴ Matveev – Sazonov; Zemlya Derevnogo Dvureçie, Moskova, 1986, s.38. Begmyrat Gerey; 5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları, 1. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

⁵ Bk. Tablo 1: V. M. Masson; “Das Land der Tausend Städte”, 1987, München, s.38.

belgelerde mevsim anlayışlarını “yaz” ve “kış” olarak ifade etmektedirler. Yaz adını “emeş” karşılığı ile kış ise “enten” yazılışı ile ifade etmektedirler. Bu mevsim anlayışı, Asya bozkırlarında yaşayan kültürler için geçerli olacak bir kullanım şeklidir. Hakikaten o bölgede ya yaz vardır ya da kış vardır. Ara mevsimler yoktur. Yine destekleyici bir diğer bulgu, Sumerlerin giyim kuşam tasvirlerinde, ayaklara kadar uzayan ve elleri tamamen kapatan uzun ve kalın bir giyim motifi ile betimlenmeleri onların soğuk bir bölgeden Mezopotamya’ya geldiklerinin bir başka delilidir. Üçüncü destek bulgumuz ise Sumerlerin ilk kaleme aldıkları yazılı belgelerde Gök Tanrı olarak ifade ettikleri tanrı An’a çok büyük bir önem verdikleri bilinmektedir. Bu anlamda önemli şehirlerinden biri olan Ur’da, MÖ 3000’lere tarihlenen ve tanrı An’a adanmış olan tapınağın mimari özellikleri bizde Asya bozkırlarındaki Türk ve Budist inancına sahip kültürler tarafından yapılmış ibadet ya da kutsal mekânların çağrışımını yapmaktadır. Bu mimari şöyledir: Mabedin iç duvarları renkli boyama ve süslerden oluşmaktadır. Bu bezeme genellikle kırmızının bir tonu ile yapılmış düz renkte bir şerit boyama ile ifade edilir. Bu şerit bir metre yüksekliktedir. Bu şeridin üzerine 30 cm kalınlıkta geometrik süsler oluşturulur. Daha yukarı şeritte ise beyaz zemin üzerine insan ve hayvan figürleri betimlenir.⁶ Bu duvar tekniğini, 2000-2003 yılları arasında TİKA desteği ile Moğolistan’ın Orkun bölgesinde tarafımızdan gerçekleştirilen Bilge Kağan Külliyesi’ndeki kazılar neticesinde ortaya çıkarılan duvar süsleme ve bezeme örnekleri ile karşılaştırabiliriz.⁷ Bir diğer karşılaştıracığımız husus, hem Mezopotamya’da kurulmuş olan Sumer şehri Mari ile Türkmenistan’daki aynı ismi taşıyan Mari şehirlerinin isim paralelliği ve Türkmenistan’da MÖ 2000’lere tarihlenen bir eski tapınağın varlığı ve bu yapının Sumer mabet mimarisi ile paralelliği gerçeğidir.⁸

Resim 1

⁶ Kramer; s.181-182.

⁷ Remzi Kuzuoğlu-L. Gürkan Gökçek; 2003 Yılı Bilge Kagan Anıt Mezar Kazısı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, KTMÜ Yayınları: 68, Sayı 13, Bışkek, 2005, s.29 vd.

⁸ Bk. Resim 1: Türkmen Medeniyeti Jurnalı 1994-1 Aşkabat, s.33. Gerye.

Yukarıda saydığımız deliller, Sumer dilinin yapısı ve bünyesinde bulundurduğu yüzlerce Türkçe kelime ile desteklendiğinde, bunların Türk kültürü ile yakın bağlarının olduğu açıkça ortaya konulmuş olmaktadır. Bu dil, Türkçe-Moğolca gibi bitişken dediğimiz eklemeli dillerden olup Eski Çağ yazılı belgeleri içinde en eskiyi temsil etmektedir. Bu dildeki Türkçe kelimelerin karşılaştırmalı çalışmasını derli toplu olarak Osman Nedim Tuna yapmış, bir kitapçık hâlinde de yayınlamıştır.⁹ Sumerce, o dönemin dillerine sayısız kelime vermiş ve bu kelime dağarcığı günümüz modern dillerine de geçerek etkisini devam ettirmiştir. Burada Sumer-Türk irtibatını ortaya koyan birkaç kültür kelimesi üzerinde durmakta yarar vardır. Bunlardan en önemlisi bizim “Tanrı” olarak ifade ettiğimiz kelimenin karşılığı olan Sumerce “Dingir” kelimesidir. Bu kelimeyi yalnızca Sumerler ve Türkler kullanmaktadır. Bizim “börü” olarak ifade ettiğimiz kurt kelimesini yine Sumerler “buru” şeklinde kullanmaktadırlar. Bu kelime de bizim ve Sumerlerin ortak kültür kelimesidir. Bir başka ilginç olabilecek kelime bağlantısı Sumerce “sılım”dır. Bu kelime bugünkü Arap ve İbranilerin Eski Çağdaki temsilcileri olan Sami dil Akadcasına Sumerceden geçmiş ve salamu fiili şeklinde kullanılmış ve bugünkü Arapçadaki seleme fiilinin de kökü olarak kullanılagelmıştır. Bunun neticesinde İslam-Müslim gibi bizim kültürümüz için önem arz eden kelimelerin ortaya çıkmasına da temel teşkil etmiştir. Elbette bu kültür kelimelerini tek tek incelemeye kalkarsak sayfalar dolusu liste yapmak gerekecektir. Bu kelime bağlantılarını merak eden ve ilgi duyanlar Osman Nedim Tuna’nın kitapçığına başvurabilir. Bu Sumerce-Türkçe için bir el kitabı özelliği taşımaktadır. Ayrıca bu konuda, Salih Çeçen ve L. Gürkan Gökçek isimleriyle “Sumercede Kültür Tarihimize Dair İzler” başlıklı makalemiz de Sumer-Türk irtibatını destekleyici bir deneme makalesi olarak görülebilir.¹⁰

2. Gutiler

Gutiler, MÖ 3000’lerden itibaren doğu Toroslar ve Zagros Dağları’nda yaşamakta olup Sumerlerin ve Akadların yıkılmasına sebep olan çok güçlü bir kavim olarak görülmektedirler. Bu kavmin kimler olduğu hakkında Gutların kendilerine ait kral listelerinden hareketle farklı görüşler ortaya konmuştur. Bunlardan ilki, Yahudi asıllı ve ATATÜRK döneminde Sumeroloji kürsüsünün kurulması için Almanya’dan Türkiye’ye getirtilen Benno Landsberger, Gutlarla ilgili makalesinde bunların şahıs isimleri bağlantısıyla Türk olabilecekleri tezini ortaya koymuştur.¹¹ Bu kral adları El Ulumuş (memleketi büyütmüş), Yarlagan (haber veren), Tirigan (yardım eden, diri kan), Şarлак (kanatlı ve memeli hayvan adı) şeklinde Türkçe anlamları ile ortaya konmuştur. Yine Kemal Balkan, paralel görüşleri dile getirmiştir.¹²

⁹ Osman Nedim Tuna; Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Ankara, 1997.

¹⁰ Salih Çeçen- L. Gürkan Gökçek; “Sumercede Kültür Tarihimize Dair İzler”, Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, C.1, Sayı 1, Ankara, 2005, s.1-7.

¹¹ B. Landsberger; “Ön Asya Kadim Tarihinin Ana Meseleleri”, II. TT Kongresi Bildirileri, s.105 vd.

¹² “Eski Ön Asya’da Kut Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik”, Erdem Dergisi, C.VI, s.1 vd.

Bundan başka, Ekrem Memiş, yukarıdaki tezleri destekleyen görüşler ortaya koymuştur.¹³ Türkiye kaynaklı bu görüşlerin dışında J. Derakhshani, Gutilerin Tukri yani Turani bir kavim olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Pavel Dolukhanov, Diakonoff'a atıf yaparak bu kavmin bugünkü Dağıstan dilleri ile uzaktan akraba olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵ Bu görüşler, hemen hemen ortak bir yöne parmak basmakta olup Gutilerin Turan bölgesi ile bağlantısına işaret etmektedirler. Zaten, yakın dönemde Hakkari dağlarında bulunmuş olan ve Veli Sevin tarafından yayınlanan taş steller, bu bölgede Turani motiflerin etkisinin olduğuna işaret eden en kuvvetli arkeolojik belgelerdir.¹⁶

Türk oldukları hakkında genel kanaatin bulunduğu Gutilerin, kutsal kitap Kur'anı-Kerim'de geçen ve Nuh tufanı bahsinin işlendiği ayetlerde Nuh'un gemisinin bulunduğu dağ olan Cudi kelimesi ile bağlantısının olduğunu düşünmekteyim.¹⁷

Tufan birtakım kavimlerce tanrıların kendilerine karşı günah işleyen insanlarla birlikte bütün canlıları ortadan kaldırmak üzere yapılmasını kararlaştırdıkları ve dünyanın tamamının su ıstilasına uğratıldığına inanılan büyük bir felakettir. Hem kutsal kitaplarda hem de Eski Çağ dünyasının çivi yazılı ve arkeolojik belgelerinde tufan kıssası geniş bir şekilde yazılmış ve genelde dünyada yaşayan bütün toplumlara da etkileşim yoluyla geçmiştir. Kitab-ı Mukaddes tufan olayını evrensel bir olay gibi bize aktarırken Kur'an-ı Kerim, Hz. Nuh'un yaşadığı bölge ile bağlantılı bir olay olarak bize aktarır. Çivi yazılı belgelerden tufanı işleyen Sumerce Gilgameş / Bilgameş Destanı'na ait on birinci tablet konu olarak tamamen kutsal kitaplarda bahsedilen Nuh tufanına paralel bilgiler aktarmaktadır. Tufan hikâyesinin Sumerce versiyonu, Sumerliler ile birlikte Mezopotamya'da bulunan Sami kavimlere geçmiş ve daha çok da Babilce yazılmış nüshaları ile günümüze ulaşmıştır. Bunun dışında Anadolu'da Hititçe ve Hurriçe, Mısır'da El-Amarna bölgesinde Akadca, Suriye'de, bugünkü modern adı Tell-Mardik olan Ebla şehrinde ise Eblaca nüshaları bulunmuştur. Kutsal kitaplar ve çivi yazılı belgelerdeki tufan hikâyesi ilgili çivi yazılı belgelerin çıkması ile birlikte günümüze kadar tartışılan bir konu hâline gelmiş ve birçok kitap, dergi ve günlük gazetede işlenmiştir. Bu kaynaklar vasıtasıyla hem kutsal kitaplar arasında hem de çivi yazılı belgeler ile mukayesede farklılıklar ve paralellikler ortaya konmuştur. Yine tartışmalı bir konu olan tufandaki geminin hangi dağa konduğu ve bugünkü coğrafyada nereye lokalize edildiği fikrini değişik görüşler istikametinde sizlere aktarmak istiyorum.

Tevrat bilgilerine göre kastedilen bu dağın adı Ağrı'dır. Genelde Tevrat kaynaklı çalışan din bilimcileri de bu dağın Ağrı Dağı olduğuna işaret ederler.

¹³ E. Memiş; Eskiçağ'da Türkler, Konya, 2000, s.57 vd.

¹⁴ Jahanshah Derakhshani; Die Arier in den nahöstlichen Quellen des 3. und 2. Jahrtausends v. Chr. Teheran, 1998, 1-4.

¹⁵ Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı, Çev. Suavi Aydın, Ankara, 1998, s. 428.

¹⁶ Veli Sevin; Hakkâri Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi; Yapı Kredi Yayınları, Aralık-2005.

¹⁷ Salih Çeçen; "Kutsal Kitaplar ve Çivi Yazılı Belgeler Işığında Cudi", I. Uluslararası Mardin Tarih Sempozyumu, 2006.

Bunun paralelinde Aramca yazılmış Tevrat üzerinden bu konuda araştırma yapanlar, dağın adının Ture Kardü olarak geçtiğini ifade etmektedirler; bu dağın bugünkü Süryanilerin yoğun yaşadığı Anadolu topraklarındaki Cudi bölgesine lokalize edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸ S. Frymer, Süryanice ve Aramca Tevrat'ın tekvin 8: 4'te Ture Kardü'ya konduğuna işaret ederek buranın Van Gölü'nün güneydoğusundaki dağlar olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ Kur'an-ı Kerim ise bu dağın Cudi olduğunu ifade etmekte olup genelde Cizre ve Şırnak bölgesindeki Cudi Dağı ile aynı yer olduğu düşüncesi hâkimdir.

Çivi yazılı belgelerden, Sumerce yazılmış tufan hikâyesini anlatan Gılgameş Destanı'nın on birinci tabletinin geminin konduğu yerle ilgili dağ adı, kırık olduğu için bilinmemektedir. Babilce yazılmış olan paralel belgelerde bu dağın adı Nisir olarak kayda geçirilmiştir. Daha sonra kaleme alınmış Yeni Asurca belgelerde Nisir dağ adı sık sık geçmekte olup bu dağın lokalizasyonu konusunda bizlere ipuçları sunmaktadır. Bu anlamda çivi yazısı ile uğraşan filologlar, bu dağın yeri hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlardan Speiser, bu dağın bugünkü Pir Omar Gudrun olduğunu söylemektedir.²⁰ J. Skinner, Tevrat'ta Ağrı Dağı olarak kastedilen bu dağın, Asur topraklarının doğusundaki aşağı Zap Nehri ile Dicle'nin doğusu arasında bulunması gerektiğini ve bu yerin Cudi Dağı'nın olduğu kesim olacağını ifade etmektedir.²¹ K. Hecker, Nisir Dağı'nın Yeni Asur dönemi krallarından II. Asumasirpal yıllıklarında da geçtiğini ve bu dağın Anadolu'nun doğusunda olduğunu ifade etmektedir.²² Son olarak Simo Parpola-Michael Porter tarafından yayına hazırlanmış olan ve Eski Çağ döneminin bölge haritaları ve lokalizasyonunu gösteren ve bizim Helsinki Atlası olarak ifade ettiğimiz kitapta²³ Nisir Dağı'nın bugünkü Pir-i Mukurun olduğunu yani Süleymaniye'nin İran istikametine doğru olan dağlarını ifade etmektedir.

Nisir dağ adı II. Asumasirpal'e ait yıllıklarda aynı metinde üç farklı yerde geçer. Bu dağ Habite şehri, Lulla ülkesi ve Bunaşi şehirleri ile birlikte geçmektedir. Aynı zamanda Asurluların Nisir olarak ifade ettiği bu dağ, Lulla ülkesi insanların Kinipa adını verdiklerini de bilmekteyiz. Yukarıdaki bilgiler istikametinde aşağıdaki değerlendirmelerimi sizlerle paylaşmayı istemekteyim:

Kitab-ı Mukaddes'te ifade edilen dağ adı, MÖ XIII. yüzyıldan itibaren bugünkü Mezopotamya Ovası'ndan sonra Anadolu ve İran'a doğru yükselen doğu Toroslar yani Cudi Dağı'nın da içinde bulunduğu bölge başlangıç

¹⁸ Aziz Günel; Türkiye Süryaniler Tarihi, İstanbul, 1971, s.91.

¹⁹ EDJ 3; s.290.

²⁰ AASOR VIII (1926-1927); s.17-18.

²¹ DB; s.49.

²² TUAT, Band III, 4, s. 149.

²³ Simo Parpola-Michael Porter; The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period, Helsinki, 2001, s.14.

olmak üzere Doğu Anadolu, bugünkü Ermenistan'ın bir kısmı ve İran topraklarının Türkiye sınırlarına yakın olan bölgeleri, Asurlu komşuları tarafından "Uru adri" olarak isimlendirilmiş ve genel literatüre de Urartu adıyla kazandırılmış olan bu kavim adının değişik bir varyantı şeklinde bu isimle ifade edilmiştir. Bu isim, bir bölge adını ifade etmekte olup etimolojik olarak yukarı ya da yüksek ülke anlamlarını içermektedir. Bu bölge adı zaman içinde genelde Doğu Anadolu'da yaşayan insanların kavim adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bize göre burası, Ağrı Dağı değil, Mezopotamya'dan Anadolu'ya yükselen dağlar grubu olmalıdır. Keza, Aramca yazılmış Tevrat'ta bu dağ adı, Ture Kardü olarak ifade edilmiş olup bu dağın yukarıda ifade ettiğim bölgede olduğunu Süryani tarihi üzerine çalışan din ve bilim adamlarının da kabul ettiği malumdur. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen Cudi Dağı ismi çok ilginçtir. Çünkü Eski Çağ dünyasında Doğu Toroslar'dan Zagros Dağları'na kadar olan bölge, Sumerlerin yıkılmasına da sebep olan ve bir dağ kavmi olarak ifade edilen Gutilerin yaşadığı bölgedir. MÖ III binlerden itibaren bu dağlık bölgede oturan Gutiler, bu dağların bir bölge adı olarak Kur'an-ı Kerim'e de kaynak olduğunu göstermektedir. Nitekim, çivi yazılı belgelerde "g" ile başlayan kelimeler, Kur'an-ı Kerim'in yazılmış olduğu Güney Arapçasında "c" ile ifade edilmektedirler. Buna birkaç örnek vermek istersek, "iyi", "güzel" anlamındaki gamālu "cemāl" olarak; Dicle Nehri'ni ifade eden idigna, "Dicle" şeklinde; "deve" anlamına gelen gammalu "cemel", "korkutmak", "sert olma" fiili ile bağlantılı galādu, "cellad" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yani, Guti şeklinde geçen bu kavim adı, bir dağ silsilesi olarak Kur'an-ı Kerim'e Cudi şeklinde geçmiştir.

Sumer ve Gutların, bilimsel düşünen yerli ve yabancı bilim adamları tarafından Türk kültür şemsiyesi içinde düşünüldüğü güçlü örneklerle ortaya konmuştur. Yine aynı kavimlerin kutsal kitaplarda yer alan ve bizlerin de önem verdiği insanlığın başından geçmiş olan olayların anlatıldığı destan ya da mitolojik anlatımları yazının kullanılmasından itibaren bildiği anlaşılmaktadır. Sumerleri kendi belge ve bilgilerinden tanımamıza rağmen, Gutileri ancak komşusu olan kavimlerin belge ve bilgilerinden tanıma fırsatı bulmaktayız. Gelecekte yapılacak arkeolojik ve filolojik araştırmaların onları daha iyi tanımamıza önayak olacak bilgi ve belgeleri ortaya koyması en büyük temennimizdir.

3. Turkiler ve Turukkular

MÖ 3000'li yıllarda Anadolu'da Akadlı tüccarların ticari faaliyette bulunduğu ve meşhur Akad Kralı Naram-Sin döneminde, adı geçen kralın Mezopotamya'dan Anadolu'ya doğru bir askerî sefer yaptığı bilinmektedir.²⁴ Bu bilgiler içinde 17 Anadolu şehir devletinin Naram-Sin'e karşı birleşip ittifak yaptığı anlaşılmaktadır. Bu şehir devletlerinden bir tanesinin adı etimolojik olarak bizi ilgilendirmektedir. Bu devletin adı Turki'dir. Kralının adı ise İlşu-Nail'dir. Ekrem Memiş, bu ismin Türk kelimesi ile bağlantısında şüphe etmediğini ifade etmektedir.²⁵

²⁴ H.G. Güterbock; Zeitschrift für Assyriologie, 1934, s.42-44. Memiş; s.72 vd.

²⁵ Memiş; s.74.

Turukku kavim adı, MÖ 2000'lerdeki Eski Babilce yazılmış Mari arşivlerinde geçmektedir. Musul-Kerkük bölgesinde yaşayan bu kavmin geçtiği belgeler, Sadi Bayram tarafından bir kitapçık hâline getirilerek onların Türk ismi ile ilk kullanılan kavim adı olduğu savını ortaya koymuştur.²⁶ George Dossin, yayımlamış olduğu Mari belgelerinin birinci cildinde 16 ve 69 numaralı belgelerde, IV'üncü ciltte 21, 22, 23, 24, 25, 41, 45, 52, 70, 78 ve 79 numaralı belgelerde Turukku kavim adı geçmektedir.²⁷ Türk bilim adamlarının yanında Histoire du Monde kaynaklı makale Turukku adının Türk kelimesi ile bağlantılı olabileceğine atıf yapmaktadır.²⁸

²⁶ Sadi Bayram; "Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 62, s.80.

²⁷ George Dossin; Archive Royal de Mari, 1950, 1951.

²⁸ http://www.histoiredumonde.net/article.php3?id_article=1112.

TÜRK TARİH TEZİ VE TÜRK TARİH KURUMU'NUN KURULUŞU

Dr. Hülya TOKER*

1918/1919 yılları Türk tarihini derinden etkileyen yıllar olmuştur. Zira bu dönemde Türk toprakları, Osmanlı mirasını paylaşmak isteyen İtilaf devletleri tarafından bir bir işgal edilmeye başlanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum, Mustafa Kemal (ATATÜRK)'in önderliğinde harekete geçen Türk halkının verdiği büyük mücadele sonucu başarıyla noktalanmıştır. Ancak askerî alanda elde edilen bu başarı yalnız fiilî işgali sonlandırmıştır. Şimdi sıra işlemez hâle gelen kurumların yeniden dinamik hâle getirilmesine gelmiştir. Özellikle siyasi alanda artık önemli adımlar atmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zira İstiklal Savaşı sırasında çok önemli bir yol ayrımına gelinmiş, padişah ve hükûmetin pasif politika izlemeleri Türk halkını başının çaresine bakma yönüne itmiştir. Bu nedenle İtilaf devletlerinin gücü ve İstanbul Hükûmetinin muhalefetine rağmen kazanılan bağımsızlık savaşını siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik alandaki inkılaplar izlemiştir.

Bu yeni oluşumun önemli bir parçasını da tarih alanında mevcut olan bilgilerin yeniden gözden geçirilmesi meydana getirmiştir. Mustafa Kemal TBMM Başkanı, Başkomutan ve Devlet Başkanı olarak fırsat buldukça mevcut tarih görüşlerinden ayrılmanın gerektiği, Türk milletinin tarihini, tarih ilminin yeni metotlarıyla yeniden ele alınması ve yeni bir tarih görüşü oluşturmanın önemi üzerinde durmuştur.¹ Zira Anadolu, Mondros Mütarekesi ve Sevr Anlaşması ile parçalanmak² istenirken Türk milletinin tarih ve medeniyeti de inkâr edilmişti.

Mustafa Kemal 28 Eylül 1925'te Samsun'da İstiklal Ticaret Mektebinde düzenlenen bir toplantıda konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Bizim milletimiz derin bir maziye sahiptir. Milletimizin tarihini düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, çok asırlar Selçuk Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan Büyük Türk Devrine kavuşturur.”³

Mustafa Kemal bu sözleriyle, Anadolu'da Türk varlığı ile bu yurda sahip oluşu tarih bilgisiyle kuvvetlendirmek ve derinleştirmek istemiştir. Mustafa Kemal'in konuyu somut olarak ele alması 1928/1929 yıllarına rastlamaktadır. Bu yıllarda İstanbul Fransız Lisesi öğrencisi olan Afetinan'ın bir coğrafya kitabında Türklerin ikinci derece olarak kabul edilen bir ırka mensup olduğunu belirtmesi üzerine Mustafa Kemal'in “Hayır böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım.”⁴ şeklindeki sözleri Mustafa Kemal'in zaten kafasında var olan bu konunun sistemli olarak çalışılması ve etrafındakileri de çalıştırmasına vesile olmuştur.

* Gnkur. ATASE Bşk.lığı Askerî Tarih Şubesi Tarih Uzmanı

¹ Enver Ziya Karal; Atatürk ve Devrim, Ankara 2003, s.100.

² Afetinan; “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında”, Belleten C.XXXV, Ekim 1971, Sayı 140, s.525.

³ Afet İnan-Enver Ziya Karal; Atatürk Hakkında Konferanslar, Ankara, TTK Basımevi, 1946, s.11.

⁴ Afetinan; “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında”, s.523, 526.

Mustafa Kemal'in yıllardan beri aydınlatılmasını gerekli bulduğu belli başlı tarih meseleleri şunlardı:

1. Türkiye'nin en eski yerli halkı kimlerdir?
2. Türkiye'de ilk medeniyet nasıl kurulmuş veya kimler tarafından getirilmiştir?
3. Türklerin dünya tarihinde ve dünya medeniyetinde yeri nedir?
4. Türklerin bir aşiret olarak Anadolu'da devlet kurmaları bir tarih efsanesidir. Şu hâlde, bu devletin kuruluşu için başka bir izah bulmak lazımdır.
5. İslâm tarihinin gerçek hüviyeti nedir? Türklerin İslam tarihinde rolü ne olmuştur? ⁵

Mustafa Kemal tüm bu sorulara cevap verecek tarzdaki çalışmaları yürütecek bir kurum olmasını istedi.⁶ Kendisi de devlet ve millet meseleleri arasında zamanının önemli bir bölümünü tarih araştırmalarına ayırdı. Konuyla ilgili kitaplar getirtip çeviriler yaptırdı. Onun çok defa bir kürsü niteliğinde olan akşam sofralarında tarih konuları ve sorunları tartışıldı.

23 Nisan 1930'da Ankara'da Türk Ocaklarının⁷ yeni binasında toplanan VI. "Türk Ocakları Kurultayı" bu konudaki çalışmaların kurumsallaşmasının temelini oluşturdu.⁸ Kurultayın Aksaray delegesi ve Ankara Müzik Öğretmen Okulu tarih öğretmeni Afetinan'ın Mustafa Kemal'in de bulunduğu 28 Nisan Pazartesi günkü toplantısında "Türk tarih ve medeniyetini bilimsel olarak incelemek için hususi ve daimî bir heyetin teşkiline karar verilmesini, bu heyetin üyelerini seçme yetkisinin Merkez Heyetine bırakılmasını teklif ederiz." şeklindeki kırk imzalı önergesi kurumsallaşma adına atılan ilk adım oldu. Konuyla ilgili olarak "Merkez

⁵ agm.; s.523, 526.

⁶ Bunun örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmektedir. Örneğin 24 Aralık 1908'de Türk Derneği kurulmuştur. Derneğin amacı, "Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve hâldeki asar, e'âl, ahval ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak" olarak açıklanmıştı. 1910 yılında Tarih-i Osmani Encümeni çağdaş anlamda tarih araştırmaları açısından önem taşıyan bir kuruluş olarak faaliyete geçmişti. (Mükrimin Halil Yinanç, bu encümeni Avrupa'daki tarih akademilerine benzetmektedir. Yinanç ayrıca bu Encümenin ülkemize Avrupa'nın araştırma usulünü getirdiğini, yeni tarzda ilmi çalışmanın nasıl yapılabildiğini tarihin kaynaklarını ve bunların tenkit tarzlarını, kaynakların toplanması, bilinmeyen veya yanlış bilinen meselelerin nasıl halledildiğini aydınlara gösterdiğini belirtmektedir. Mükrimin Halil Yinanç; "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", Tanzimat, İstanbul, 1940, s.594.) 1912 yılında Türk Ocağı Derneği kurulmuştu. 1915 yılında Âsar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni kurulmuştu. Encümenin kuruluş amacı, "Türk milletinin hangi enmuzec-i içtimaiye mensub ve tekamülün hangi safhasında bulunduğunu arayacaktır." olarak açıklanmıştı. Zeki Arıkan; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1590, 1592-1593.

⁷ Türk Ocakları 1912 yılında "Türklerin ulusal eğitimini ve ekonomik düzeyini yükseltmek amacıyla kuruldu". Arkan; s.1590.

⁸ Uluğ İğdemir; Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, Ankara, TTK Basımevi, 1973, s.3.

Heyeti Türk tarih ve medeniyetini bilimsel olarak etraflıca inceleme göreviyle yükümlü olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder.”⁹ şeklinde bir maddenin Türk Ocakları Yasası’na eklenmesi önerildi. Bu öneriler doğrultusunda Türk Tarih Heyeti oluşturuldu.

Mustafa Kemal’in direktifi üzerine 15 Nisan 1931’de daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alan “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” kuruldu. Cemiyetin amacı “Türk tarihini tetkik ve elde ettiği neticeleri neşretmek”¹⁰ olarak ifade edildi.

Türk Tarih Kurumu

Bu doğrultudaki çalışmalara başlangıç teşkil eden ilk önemli adım “Türk Tarihinin Ana Hatları” isimli bir kitap hazırlanması oldu. Kitabın yazılmasını Mustafa Kemal yakından takip etti ve gerek kendisine gönderilen nüshaların yanına düştüğü notlar gerekse bizzat yazarlara verdiği talimatlarla tarihin ne şekilde yazılmasını istediğini belirtti. Mustafa Kemal’in Türk tarihinin yeniden yazılmasına ışık tutan bu direktifleri şöyledir:

“Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız.”

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.”

“Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.”¹¹

Bu direktifler çerçevesinde hazırlanan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı kitapta; Türklerin yalnız harp ile başkalarının memleketlerini ele geçirmek gaye ve gayretiyle yaşayarak medeniyete hizmet etmedikleri yolundaki iftiraların zamanının geçtiği, Türklerin ilk medeniyetlerin kuruluşuna hizmetlerinin kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹² Kitapta “Türklerin Ana Yurdu, Ana Yurtlarından Ayrılan Türkler, Orta Asya’da Medeniyet Merkezleri,

⁹ Afetinan; “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında”, s.520-523. İğdemir;s.4.

¹⁰ İğdemir; .7.

¹¹ age.;s. 8-9. Bekir Sıtkı Baykal; “Atatürk ve Tarih”, Belleten C.XXXV, Ekim 1971, Sayı 140, s.538.

¹² Türk Tarihinin Ana Hatları, Methal Kısmı; İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.69-71.

Yakın Asırlarda Türk Medeniyetleri, Türklerde Yazı, Eski Türklerin Dini” gibi konulara yer verilmiştir.

İlk aşamada yalnız yüz nüsha bastırılarak ilgili tarihçilerin ve aydınların eleştirisine sunulan bu eser, Türk tarihi hakkında yepyeni bir görüşü yani “Türk Tarih Tezi”ni ortaya koymuştu. Bu tez şu ana başlıklar altında toplanmaktadır:

1. Türk milletinin tarihi, şimdiye kadar tanıtılmak istendiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk’ün tarihi çok daha eskidir.
2. Türkler sarı ırktan değil beyaz ırktan insanlardır.
3. Bugünkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır.
4. Orta Asyalıların torunları olan bugünkü Türkler, dünya uygarlığını yaratan insanların soyundandır ve bu uygarlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır.
5. Dünya uygarlığı insanlığın ortaklaşa malıdır.¹³

“Türk Tarih Tezi”nin amacı belirlendikten sonra Mustafa Kemal 14 Şubat 1932’de, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine, yeni tarih görüşünün ve tarih öğretiminde tutulacak yolun öğretmenlere anlatılması amacıyla temmuz ayında bir kurs düzenlenmesini bildirdi. Böylece okutulmaya başlanan tarih kitapları hakkında öğretmenlerin ve profesörlerin düşünceleri de öğrenilmiş olacaktı. Bu kursun adı “Tarih Öğretmenleri Kursu” olacaktı. Bu toplantıya sonradan “Birinci Türk Tarih Kongresi” adı verildi ve toplantının tutanakları bu adla yayımlandı.

Mustafa Kemal ve Birinci Türk Tarih Kongresi'ne gelen öğretmenler

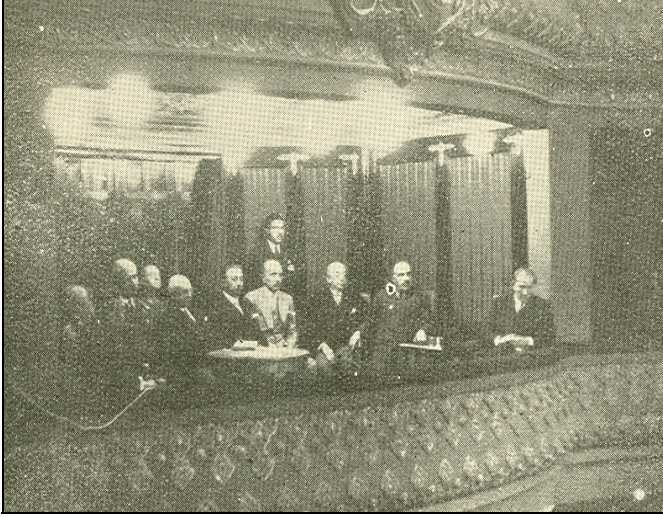
¹³ B. Sıtkı Baykal; “Atatürk ve Tarih”, Belleten, C.XXXV, sayı 140, Ekim 1971, s.538.

Kongre, Maarif Vekâleti ile birlikte düzenlendi ve buraya İstanbul Üniversitesi tarih profesörleri ile lise, ortaokul ve öğretmen okulları tarih öğretmenleri çağrıldı.

Kongreye katılan bayan öğretmenlerin bir kısmı

Kongrenin bütün giderleri Millî Eğitim Bakanlığı tarafından karşılandı.¹⁴ Ankara Halkevi binasında toplanan kongrenin amacı “Türk Tarih Tezini tanıtmak ve yeni tarih ders kitaplarını bu teze uygun hâle getirmek” olarak açıklandı.

Mustafa Kemal Türk Tarih Kongresi'nin ilk toplantısında

¹⁴ İğdemir, s.11.

Kongrenin açılışında konuşma yapan Esat Bey Türk tarihi ile ilgili asıl üzerinde durulan konuları şöyle ifade etti: “Türkler ana yurtları olan Orta Asya’da Yontma Taş Devrini MÖ 12.000 sene evvel geçirdikleri hâlde Avrupalılar ancak 5000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraftan insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Orta Asya’da kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehlîleşirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı. Milattan 7000 sene kadar evvel çiftçilik ve çobanlığı iletmiş ve altın, bakır, kalay ve demiri keşfetmiş olan Türkler Orta Asya’dan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti neşretmiş ve böylece Asya’da Çin, Hint ve mukaddes yurt edindikleri Anadolu’da Eti, Mezopotamya’da Sümer, Elam ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupa’yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır.”¹⁵

Kongredeki tartışmalar, arkeolojik kalıntıların kullanımı, Türk dilinin diğer dillerle etkileşimi, göçe yol açan coğrafi değişimlerin boyutları, Türk ırkının özellikleri ve yeni basılmış tarih ders kitaplarının değerlendirilmesi etrafında yoğunlaştı.

Birinci Türk Tarih Kongresi; batı-merkezli bir dünya tarihi anlayışının karşısına, Orta Asya-Orta Doğu-Anadolu tarih hattında şekillenen dünya tarihinin merkezine Türk tarihini yerleştiren bir anlayışı ortaya koydu.

Birinci Türk Tarih Kongresi üyelerinin bir kısmı

Tarih Kongresi’nden sonra çalışmaların yönü “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın tekrar yazılmasına çevrildi. Bir program taslağı çerçevesinde 1933 yılı başlarına kadar süren çalışmalardan istenilen sonuçların alınamaması üzerine Mustafa Kemal 1933 yılı içinde Türk Tarihi Tetkik

¹⁵ Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar Müzakere Zabıtları; Ankara, 1933, s.7.

Cemiyeti üyeleri ile toplantılar düzenledi ve bir durum değerlendirilmesi yapıldı. Büyük çaplı bir “ana hatları” yerine yapılan çalışmaların monografik olarak yayımlanmasına karar verildi. Buna gerekçe olarak da bazı tarihî konularda yeterli çalışma yapılmamış olması nedeniyle genel tarihte boşluklar oluşturacağı endişesi gösterildi. Bu programın ilk kitabı 1937 yılında yayımlanabildi.

Diğer taraftan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin hemen sonunda 13 Temmuz 1932'de daha önce oluşturulmuş olan “Dil Heyeti” resmî bir cemiyet hâline getirildi ve¹⁶ “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” adını aldı. 26 Eylül 1932'de, Birinci Türk Dili Kurultayı toplandı. Kurultayın amacı, Türk Tarih Tezi çerçevesinde, Türk dilinin tarih öncesine giden uzun tarihini dil faktörü açısından vurgulamaktı.

Birinci Türk Dil Kurultayı

¹⁶ age.; s.52.

1935 yılında Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin açılmasıyla, Türk dili, tarihi ve ülkesi ilmî metotlarla yeni baştan araştırılacak bir yapıya kavuşturuldu. Afetinan Mustafa Kemal'in en büyük idealinin; devlet kurumlarından biri olan Tarih Fakültesinin, Türk ve Türkiye tarihini araştıran ve uzmanlar yetiştiren bir merkez olması olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Mustafa Kemal'in bu isteğini yerine getiren fakülteler de bir taraftan Avrupa üniversitelerine tarihin ve tarihe yardımcı ilimlerin çeşitli şubelerine öğrenci gönderirken diğer taraftan ilmî araştırmaları akademik düzeyde ele alacak kurumlar oluşturmuşlardı. İstenilen tek şey, "Büyük Türk tarihinin yeni kaynaklara göre bizim tarafımızdan yeniden ve doğru olarak yazılabilmesi idi." Tüm bunlar, İstanbul Üniversitesiyle birlikte, Ankara'da açılan Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi tarafından gerçekleştirilecekti. Bu fakültede on yıl boyunca alanlarında uzman ve ünlü yabancı profesörler kendi ülkelerinin anlayışlarını, metodolojilerini ve bilgi birikimlerini ülkemize taşıyarak Batılı ilim zihniyetinin oluşmasına katkıda bulundular.

Türk Tarih Kurumu 1932 yılında başlattığı kongrelerini 1937, 1942, 1948 yıllarında da devam ettirdi. Yapılan bu dört kongrede; yerli ve yabancı bilim adamları başta Türk Tarih Tezi olmak üzere tarihle ilgili çok çeşitli alanlarda konuşma, tartışma ve fikir alış-verişinde bulundular. Türk Tarih Kurumunun çalışmaları arasında arkeolojik kazılar ve araştırma gezileri önemli yer tuttu. Çeşitli monografiler tercümeler ve telif eserleri yanında 1937 yılından itibaren Tarih Semineri Dergisi, Türkiyat Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası gibi ilim dünyasında hâlâ kullanılan yayınların yanı sıra 1937 Ocağından itibaren günümüze kadar yayın hayatını sürdüren Belleten yayımlanmaya başladı. Türk-İslam devri kitabelerinin derlenmesinin yanında, Türk tarihinin önemli olayları ve Türk büyükleri de anıldı. 1931-1950 yılları arasında Türk Tarih Kurumu çeşitli uluslararası kongre, sempozyum ve kolokyuma katıldı ve iki yabancı bilim kuruluna üye olarak çalışmalarını sürdürdü.¹⁸ Kısaca "Türk Tarih Tezi" çerçevesinde ele alınan yeni tarih çalışmaları; kazılar ve arkeolojik geziler, tercüme ve yayın, anma törenleri, uluslararası çalışmalara katılma, tarihî eserlerin korunması, Tarih Kurumu Kütüphanesinin kurulması ve zenginleştirilmesi gibi faaliyetlerle devam ettirildi.¹⁹

Türk Tarih Kurumunun bu çalışmaları Mustafa Kemal'i son derece memnun etmiş ve Mustafa Kemal bu memnuniyetini sık sık dile getirmiştir. Nitekim 1 Ekim 1938'de TBMM'nin açılışında Başbakan Celal Bayar tarafından okunan nutkunda şunları belirtmiştir: "Türk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmaları takdire layık kıymet ve mahiyet arz etmektedir. Tarih tezimizi reddedilmez delil ve vesikalarla ilim dünyasına tanıtan Tarih

¹⁷ Afetinan; "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", Belleten, C.XI, Nisan 1947, Sayı 42, s.179.

¹⁸ Celal Metin; Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.43.

¹⁹ agt.; s.54.

Kurumu memleketin muhtelif yerlerinde yeniden kazılar yaptırmış ve beynelmilel toplantılara muvaffakiyetle iştirak ederek yaptığı tebliğlerle ecnebi uzmanların alaka ve takdirlerini kazanmıştır.

Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tespit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımı atmıştır.²⁰

Bilimsel temele dayalı olarak geliştirilmesi düşünülen “Türk Tarih Tezi” yeni devletin ideolojisine uygun Türk milliyetçiliğinin oluşturulması amacıyla ortaya atılmıştı. Yani bu tez bir ihtiyaç sonucu doğmuştu. Amaç yeni bir “millî kimlik” ve “millî şuur” uyandırmaktı. Bütün bunların ise bilimsel metotlarla ortaya konması planlanmıştı.

Mustafa Kemal kendisinin ortaya attığı “Türk Tarih Tezi”nin doğruluğunun ispatını tarih ilmine bırakarak bilimsel eleştiri ve tartışmaya açık tutmuştu. Nitekim, başlangıçta “İnsanlığın kaynağı tektir ve insanlık Türk ırkından türemiştir.” şeklinde ileri sürülen iddiadan vazgeçilerek “medeniyetin kaynağının tek ve mucidinin Türkler olduğu” üzerinde durulmuştu. Ayrıca Birinci ve İkinci Türk Tarih kongrelerinin toplanarak bu konu üzerinde tartışmış olmaları Mustafa Kemal’in Türk Tarih Tezini ilmî süzgeçten geçirtme arzusunun önemli bir işaretidir. Zira, Türk Tarih Tezi önceden yapılmış ilmî bir araştırmanın sonuçları üzerine değil fikirler üzerine önceden inşa edilmiş olduğundan ilmî bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bu ihtiyaçtan doğmuştu.²¹

Yukarıda da belirtildiği gibi Türk Tarih Tezinin ortaya atılmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunların bazıları içten gelen nedenler bazıları da dıştan gelen nedenlerdir. İçten gelen nedenlerin başında yeni kurulan Cumhuriyet’in sağlam temeller üzerinde oturtulması ve yeni millî kimlik ve millî bilincin oluşturulması yer almaktadır.²²

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, yerine Misakımillî hudutları içinde millî bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştu. Bu yeni devlet rejiminin müesseselerinin karakteri ve inkılabın gereği olarak²³ Osmanlıyı geçici de olsa reddetme yolunu seçmesi ve onunla bağlarını koparmak istemesi nedeniyle Türk Tarih Tezinde Osmanlıya gereken önem

²⁰ Belleten; C.III, II. Kanun 1939, Sayı 9, s.133.

²¹ Bayram Kodaman; Tarih, Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Özel Sayı, Ankara, 1981, s.10.

²² Büşra Eranlı Behar; İktidar ve Tarih, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.92: “Türkiye tek bir kültürün tek bir dilin ülkesi olmadığına göre fikirlerde ve kararlarda bir çeşitlilik olması doğaldı. Fakat Cumhuriyet’in devrimci kurucuları uluslaşma sürecini bu gerçeklik üzerine kurmadılar; Türk milliyetçiliği olarak tanımladıkları tek bir kimlik istiyorlardı ve bunu sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunlara önemli bir çözüm olarak görüyorlardı. Sosyal ve siyasal anlaşmazlıkların Batılılaşma ve modernleşme çabalarını baltalayacağı yolunda genel bir kanı vardı.”

²³ Kodaman; s.12-13. Ekrem Akurgal; “Tarih İlmi ve Atatürk, Belleten, C.XX, Sayı 80, Ekim 1956, s.582.

verilmemişti. Bu bir zorunluluk sonucu olmuştu. Bu zorunluluk hiçbir zaman ilmi ve kültürel değil siyasi unsurlara dayanmıştı. Bu nedenle Türk tarihinin temelleri için çok uzak mazide ihtişamlı bir kaynak ve geçmiş bulmak ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal bu ihtişamlı maziyi Orta Asya'da görmüş ve ancak bu sayede millî tarihin zaman ve mekân boyutlarını genişletmek, tarih şuurunu, millî şuurunu, millî gururu, Türk milletinin kendi nefesine emniyet ve itimadını kuvvetlendirmek suretiyle mümkün olabileceğini düşünmüştü.

Aynı davranış XIX. yüzyılda İtalyan ve Alman millî birlikleri kurulurken görülmüştü. İtalyanlar "İtalya'nın mukadderatı dünyanın mukadderatıdır." derken Almanlar, "Roma'nın zayıflattığı Avrupa memleketleri asil Almanların akınlarıyla gençleştirildi. Bu memleketlerin kraliyet aileleri, hanedanları ve aristokratları Germen ırkından idiler. Bu memleketler daha sonraki başarılarını Alman kanı sayesinde temin etmişlerdir." iddiasında bulunuyorlardı.²⁴ Yunanlar ise antik kültürün sürekliliği düşüncesine dayalı bir söylem oluşturmuştu. Türk Tarih Tezi de dünya tarihini Türkler ve Türk tarihi etrafında inşa ediyordu.²⁵ Böylece Türk Tarih Tezi, Avrupa milletlerinin tarih görüşlerine benzemiş oluyordu.

Diştan gelen nedenlerin başında ise Avrupalıların Türklere bakış açısı yer almaktadır. Ancak Türk Tarih Tezi yalnız Avrupalıların dünya tarihine ve medeniyetine bakış açılarına bir tepki değil aynı zamanda dünya tarihini yeniden, Türkler ve Türk tarihi etrafında inşa etme ve yorumlama fikrini de taşımakta idi.

Tarih tezinin ortaya çıkmasında Avrupa'nın Anadolu toprakları üzerinde, tarihi delillere dayanarak ileri sürdükleri yanlış iddialar da önemli rol oynamıştı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması, parçalanması ve Anadolu'nun işgal edilmesi hep bu tahrif edilmiş tarihî iddialara ve delillere dayandırılmıştı. Sevr Anlaşması bu yanlış tarihî bilgilerin sonucu idi. Mustafa Kemal, İstiklal Savaşı ile bu iddiaların sahibi olan istilacıları Anadolu'dan fiilen kovmuştu. Fakat bu iftiraları, bu haksız hükümleri istilacıların kafasından silememişti. O hâlde Anadolu'nun toprağını ve halkının milliyetini aynı silahla yani tarihin şahitliğine müracaat ederek müdafaa etmek gerekiyordu. Böylece Anadolu'nun madden ve manen Türk olduğu ve Türklere ait olacağı tarihî temellere dayandırılarak dünyaya anlatılmalı idi.

Mustafa Kemal, Tarih Tezi ile Batının dünya tarihi, Türkler, Anadolu'nun toprağı ve halkı hakkındaki görüşlerine tepki gösterirken aynı zamanda Türkiye ile Batıyı birbirine yaklaştırmaya da çalışıyordu. O, Orta Asya ve medeniyetini yalnız Türkler için değil bütün insanlık için ortak

²⁴ Kodaman; s.14.

²⁵ Etienne Copeaux; Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.16. (Yazar, Türklerde tarih bilincinin dışardan taşındığını belirtmektedir. s.16, 17. Burada ayrıca Türk tarih tezinin o yıllarda ileri atılmadığı ifade edilmektedir: "Tarih tezleri adı verilen olgu XIX. yüzyılın son 30 yılında doğan ve sonraki altmış yılda olgunlaşan tarih yazımına oranla fazla bir özgünlük taşımıyordu. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in kurulması döneminde, tarihsel söylemde önemli sapmalara yol açacak yeni unsurlar belirmişti." s.31.)

kaynak sayıyordu. Böylece, Türkiye'nin almak ve ulaşmak istediği Batı medeniyetinin kökleri eski Yunan'a değil, Hitit, Mısır, Mezopotamya yoluyla Orta Asya'ya götürülerek Türklerle Avrupalılar arasında müşterek birtakım bağlar kurulabilecekti. Bunun sonucu dünyada medeniyetin tekliği fikrine varılarak bu medeniyet içinde Türklerin de rahatlıkla yer alabileceği söylenebilecekti. Ayrıca, Türk Tarih Tezinde Osmanlılara ve Selçuklulara fazla yer verilmeyerek Türklerle Avrupalılar arasındaki tarihî münasebetler hiç savaşın olmadığı, kanın akıtılmadığı dolayısıyla intikam duygusunun mevcut olmadığı devirlere götürülmek istenmişti. Böylece son bin yıllık İslam-Hristiyan düşmanlığı unutturularak dinî görüşler dışında Avrupa ile medeni ilişkiler kurulabileceği düşünülüyordu.²⁶

Türk Tarih Tezi, aynı zamanda, insanlık kültürünün, bütün dünya milletlerinin ortak malı olduğu fikrini de kapsamakta idi. İlk medeniyetler belli güçler tarafından dünyaya yayıldığına göre, zamanın ve coğrafi koşulların etkisi ile çeşitli bölgelerde nasıl bir şekil almış olursa olsunlar, bütün milletlerin başlangıçta ortak olan esasları vardır. Dünyanın geleceğini bütün ulusların anlaşarak kardeşçe geçinmelerinde gören Mustafa Kemal, bu fikri esas alarak zamanla çeşitli doğal, sosyal, dinsel etkenlerle birbirinden ayrılmış, birbirine düşman olmuş dünya ulusları arasında bir yakınlaşmanın olabileceğini düşünmekte idi. Ona göre tarih nasıl kendi ulusuna gerçek benliğini bulma ve kimliğini ortaya koymada hizmet etmişse bütün dünya milletlerinin müşterek bir esasa dayandıkları, insanın kültüründe her birinin bir payı bulunduğunu da yine tarih ispat ediyordu.²⁷

Özetle bilimsel temele dayalı olarak geliştirilmesi düşünülen Türk Tarih Tezi ile yeni devletin ideolojisine uygun Türk milliyetçiliği oluşturması hedeflenmişti. Mustafa Kemal öğrencilik yıllarından başlayarak tarihle yakından ilgilenmiş ve Türk tarihinin yeniden yazılması konusunda etrafında bulunan bilim adamları ile gerekli tartışmaların yapılması ve bunların somut bir şekilde ortaya konulmasında da gerekli adımların atılmasını sağlamıştır. Yeni bir "millî kimlik" oluşturmak ve "millî şuurlu" uyandırmak amacıyla başlatılan çalışmaların özünü; Osmanlı toplumsal yapısından çağdaş ve millî bir toplum yaratma düşüncesi oluşturmuştur. Bütün bunların ise bilimsel metotlarla ortaya konması gerektiği vurgulanmıştır. Bu durumu Mustafa Kemal, "Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." sözleriyle ifade etmiştir.

²⁶ Kodaman; s.14.

²⁷ Baykal, s. 539, 540.